

TÜRKİYE CUMHURİYET MERKEZ BANKASI

**Türk Ekonomisinde Makro Kredi Kanalı:
Ölçek ve Kalite Açısından Bir Değerlendirme**

Ercan TÜRKAN
Danışman

(ercan.turkan@tcmb.gov.tr)

9 Kasım 2004

İçindekiler

	Sayfa No.
Giriş	5
I. Firma ve Hanehalklarının Faaliyetlerinin Finansmanı	6
1.1. Firmaların Finansman Yapısı	6
1.2. Hanehalkının Finansman Yapısı	7
II. Makro Kredi Kanalının Tanımlanması	8
2.1. Makro Kredi Kanalı Tanımı	8
2.2. Kullanılan Metodoloji ve Veri Kaynakları	9
III. Makro Kredi Kanalının Ölçeği	12
3.1. Büyük Resimin Ortaya Konulması	12
3.2. Sorunlu Kredi Kanalının Ölçeği	14
3.3. Brüt Makro Kredi Kanalı Ölçeği	16
3.4. Makro Kredi Kanalı İşlem Hacmi	17
IV. Kredi Kanalında Kalite Sorunu	19
V. Mevcut Kredi Kanalı Yapısının Yarattığı Dışsallıklar	23
5.1. Para Politikasının Geçişkenliği Üzerine Etkileri	24
5.2. Türk Mali Sektörü Ölçeği Üzerine Etkileri	29
5.3. Kayıt Dışı Ekonomi Üzerine Etkileri	30
5.4. Rekabet Gücü Üzerine Etkileri	32
Genel Bulgu ve Değerlendirmeler	34
Kaynakça	42
Ek Bilgi ve Tablolar	44
1. Kullanılan Metodoloji ve Hesaplamalar Hakkında Ek Bilgiler	45
2. Ek Tablolar	54

Tablolar		Sayfa No.
Tablo.1-	Klasik ve Makro Kredi Kanalları Ölçeklerinin Karşılaştırılması	12
Tablo.2-	Makro Kredi Kanalının Ölçeği	12
Tablo.3-	Finansal Ürün Türleri İtibariyle Makro Kredi Kanalı	13
Tablo.4-	Sorunlu Krediler	14
Tablo.5-	Sorunlu Kredi Oranları	15
Tablo.6-	Brüt Makro Kredi Kanalı Ölçeği	16
Tablo.7-	Makro Kredi Kanalı İşlem Hacmi	17
Tablo.8-	Klasik Kredi Kanalında Kalite Göstergeleri	19
Tablo.9-	Reel Sektörün Doğrudan Ulaşabildiği Kredi Ölçeği	21
Tablo.10-	Reel Sektör Firmalarının Alternatif Finansman Kaynakları	25
Tablo.11-	Firma Bilançolarında Kredilendirme Döngüsü	27
Tablo.12-	Ticari Senetler ile Çek Kullanımı Arasındaki İlişki	50
Tablo.13-	TCMB Sektör Bilanço Bilgilerinin Genel Temsil Gücü	52
Tablo.14-	İSO Firmalarının Temsil Gücü	52

Şekiller		
Şekil.1 -	Reel Sektör Firmalarının Finansman Yapısı	6
Şekil.2 -	Hanehalkının Tüketim Harcamalarını Finansman Yöntemi	7
Şekil.3 -	Makro Kredi Kanalı	8
Şekil.4 -	Resmi Kredi Kanallarının Kapsamı ve Veri Kaynakları	9
Şekil.5 -	Yarı-resmi Kredi Kanallarının Kapsamı ve Veri Kaynakları	10
Şekil.6 -	Resmi Olmayan Kredi Kanallarının Kapsamı ve Veri Kaynakları	10
Şekil.7 -	Makro Kredi Kanalının Bileşenleri	13
Şekil.8 -	Finansal Ürünler İtibariyle Makro Kredi Kanalı	14
Şekil.9 -	Sorunlu Kredi Oranı	15
Şekil.10 -	Kredi Kanallarının Ölçeği	16
Şekil.11 -	Ticari Hayatta Kredi İlişkileri ve Kredi Çarpanı	26
Şekil.12 -	Türk Bankacılık Sektöründe Ölçek Sorunu	29
Şekil.13 -	Dünya'da ve ABD'de Ödeme Araçları	30

Kutular		
Kutu.1-	Kredi Kanalında Şekil Değiştirme: Rusya ve Ukrayna Deneyimi	24
Kutu.2-	Banka ve Kredi Kartı Kullanımını Teşvik Deneyimleri	31

Ek Tablolar		
Ek Tablo.1-	Türk Ekonomisinde Makro Kredi Kanalı Ölçeği	54
Ek Tablo.2a-	Bankacılık Sektörü Bilançosu (2001)	55
Ek Tablo.2b-	Bankacılık Sektörü Bilançosu (2002)	56
Ek Tablo.2c-	Bankacılık Sektörü Bilançosu (2003)	57
Ek Tablo.3a-	Mevduat ve Yatırım Bankaları Kredilerinin Sektörel Dağılımı	58
Ek Tablo.3b-	Sektörel Nakdi Krediler	59
Ek Tablo.4-	Özel Finans Kurumları Bilançosu	60
Ek Tablo.5a-	Finansal Kiralama Şirketleri Bilançosu (UMS17)	61
Ek Tablo.5b-	Finansal Kiralama Şirketleri Bilançosu (VUK)	62
Ek Tablo.6-	Finansal Kiralama İşlem Hacmi	63
Ek Tablo.7-	Faktoring Şirketleri Bilançosu	64

Ek Tablo.8a-	Faktoring Şirketlerinin İşlem Hacmi (2001)	65
Ek Tablo.8b-	Faktoring Şirketlerinin İşlem Hacmi (2002)	66
Ek Tablo.8c-	Faktoring Şirketlerinin İşlem Hacmi (2003)	67
Ek Tablo.9-	Tüketici Finansman Şirketleri Bilançosu	68
Ek Tablo.10-	Tüketici Finansman Şirketlerinin Kredi İşlem Hacimleri	68
Ek Tablo.11-	Bankaların Yurtdışı Şubelerince Kullanılan Krediler	68
Ek Tablo.12-	Özel Sektör Dış Borç Stoku	69
Ek Tablo.13a-	Bankalararası Takas Odası İşlemleri	70
Ek Tablo.13b-	Karşılıksız Çek İşlemleri	70
Ek Tablo.13c-	Sorunlu Çek Oranı	70
Ek Tablo.14-	Protesto Edilen Senetler	71
Ek Tablo.15-	Tahsile Alınan Çek ve Senet Tutarı	71
Ek Tablo.16a-	Firma Bilançolarında Kredilendirme Faaliyetleri (Toplam)	72
Ek Tablo.16b-	Firma Bilançolarında Kredilendirme Faaliyetleri (Özel)	72
Ek Tablo.16c-	Firma Bilançolarında Kredilendirme Faaliyetleri (Kamu).....	73
Ek Tablo.17a-	Firma Bilançolarında Finansman Yöntemleri (Toplam)	73
Ek Tablo.17b-	Firma Bilançolarında Finansman Yöntemleri (Özel)	74
Ek Tablo.17c-	Firma Bilançolarında Finansman Yöntemleri (Kamu)	74
Ek Tablo.18a-	Reel Sektör Firmalarında Finansman ve Kredilendirme Kanalları (2002 Toplam)	75
Ek Tablo.18b-	Reel Sektör Firmalarında Finansman ve Kredilendirme Kanalları (2001 Toplam)	75
Ek Tablo.18c-	Reel Sektör Firmalarında Finansman ve Kredilendirme Kanalları (2000 Toplam)	75
Ek Tablo.18d-	Reel Sektör Firmalarında Finansman ve Kredilendirme Kanalları (2002 Özel)	76
Ek Tablo.18e-	Reel Sektör Firmalarında Finansman ve Kredilendirme Kanalları (2001 Özel)	76
Ek Tablo.18f-	Reel Sektör Firmalarında Finansman ve Kredilendirme Kanalları (2000 Özel)	76
Ek Tablo.18g-	Reel Sektör Firmalarında Finansman ve Kredilendirme Kanalları (2002 Kamu)	77
Ek Tablo.18h-	Reel Sektör Firmalarında Finansman ve Kredilendirme Kanalları (2001 Kamu)	77
Ek Tablo.18i-	Reel Sektör Firmalarında Finansman ve Kredilendirme Kanalları (2000 Kamu)	77
Ek Tablo.19a-	Hanehalkı Tüketim Harcamalarının Dağılımı	78
Ek Tablo.19b-	Hanehalkı Tüketim Harcamalarının Finansman Yöntemleri	78
Ek Tablo.19c-	Hanehalkının Yardım Kaynak ve Türleri	78

Türk Ekonomisinde Makro Kredi Kanalı: Ölçek ve Kalite Açısından Bir Değerlendirme¹

Giriş²

Türk finansal sisteminin bankacılık ağırlıklı bir yapı göstermesi nedeniyle, bankacılık sektörü ile reel kesim arasındaki ilişkiler bankacılık sektörü kredileri bağlamında değerlendirilmekte, genel olarak politika dizaynı ve değerlendirmeleri bu baz üzerine oturtulmaktadır. Bu çalışmada, farklı olarak mevcut bankacılık sektörü kanalıyla çalışan kredilendirme aktivitesinin yanısıra bankacılık sektörü dışındaki kredi kanallarının (lending channels) büyüklüğü tahmin edilmeye çalışılacak, “makro kredi kanalı” adı verilen büyük resim görüldükten sonra, kanalın kalite ve etkinliği ile Türk ekonomisi açısından muhtemel dışsallıkları tartışılacaktır.

Çalışmanın birinci bölümünde, kredi kanalı yaklaşımına makro bir bakış açısıyla bakma gereğini göstermek açısından, firma ve hanehalkının tüketim, yatırım gibi ekonomik faaliyetlerini nasıl finanse ettiklerine bakılacaktır.

İkinci bölümde, firma ve hanehalkının mevcut finansman yapısı dikkate alınarak, Türk ekonomisinde öne çıkan mikro kredilendirme kanalları “kurumlaşma” bakış açısıyla bir sınıflandırmaya tabi tutulacak ve “makro kredi kanalı” kavramı ortaya konulacaktır. Ayrıca, mikro kredi kanallarının bileşkesi olarak “makro kredi kanalı”nın tanımlanmasında kullanılan metodoloji ve veri kaynakları özetlenecektir.

Makro kredi kanalının sayısal olarak analizi üçüncü bölümün konusunu oluşturacaktır. Büyük resim sayısal olarak kredi kanalı ve finansal ürün türleri itibariyle ortaya konulduktan sonra, resmin biraz daha büyütülebilmesi için “sorunlu kredi kanalı” ve “sorunlu kredi oranları”nın sayısal analizi yapılarak, makro ve sorunlu kredi kanallarının bir bileşkesi olarak “Brüt Makro Kredi Kanalı” tanımlanacaktır. Son olarak, yılsonları itibariyle stok değerlerin ötesine geçilerek, yıl içindeki toplam işlem hacmini esas alan “Makro Kredi Kanalı İşlem Hacmi” ortaya konulmaya çalışılacaktır.

Dördüncü bölüm mevcut kredi kanalının kalite ve etkinliğinin tartışılmasına ayrılmıştır. Beşinci bölümde “makro kredi kanalı”nın ekonomik açıdan anlamı ve neden olduğu negatif dışsallıklar tartışmaya açılacaktır. Çalışmada sözkonusu dışsallıklar, (1) para politikasının geçişkenliği (monetary policy transmission), (2) kayıt dışı ekonominin yaygınlığı, (3) bankacılık başta olmak üzere finansal sektörün ölçek sorunu üzerine etkileri açılarından değerlendirilecektir.

Sonuç bölümünde ise genel değerlendirmelere yer verilecek ve bu çalışmada ortaya konulan makro kredi kanalının kalitesinin artırılması ve negatif dışsallıklarının mümkün olduğunca giderilmesi yönünde öneriler ele alınacaktır.

¹ Bu çalışmada yer alan fikirler yazarına aittir. Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankasının görüşlerini yansıtmaz.

² Bu çalışmaya yaptığı katkı ve değerlendirmeler için, Merkez Bankası Danışmanı Sn. Zafer Yükseler’e teşekkürü bir borç bilirim.

Birinci Bölüm

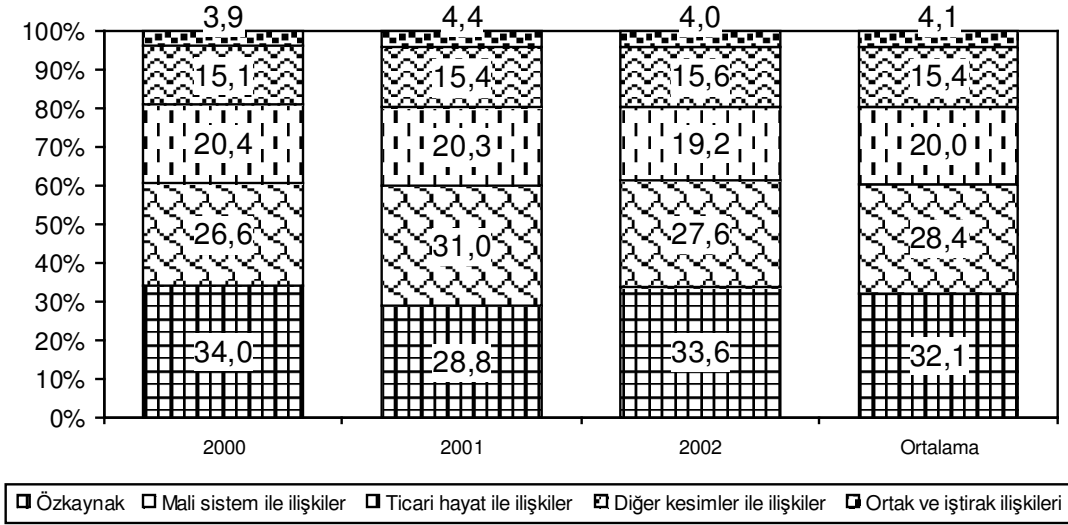
Firma ve Hanehalklarının Faaliyetlerinin Finansmanı

Çalışmanın bu bölümünde, Türkiye ekonomisindeki kredi kanallarının sayısal analizine geçilmeden önce ekonomik ajanlar olarak firmaların ve hanehalkının yatırım ve tüketim harcamalarını nasıl finanse ettikleri araştırılacaktır. Sözkonusu finansman yapılarının bilinmesi, çalışmanın amacının ve gereğinin daha net olarak ortaya konulabilmesi açısından önemlidir.

1.1. Firmaların Finansman Yapısı

Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası tarafından derlenen ve imalat ve imalat dışı sektörlerde faaliyet gösteren 8,007 firmayı kapsayan sektör bilançoları çalışmasından yararlanılarak, firmaların pasif yapıları incelenmiş ve firma faaliyetlerinden doğan yükümlülükler beş ana başlık altında toplulaştırılmıştır. Banka kredileri de dahil olmak üzere mali borçlar “mali sistem ile ilişkiler”, senetli ve senetsiz borçlardan oluşan ticari borçlar “ticari hayat ile ilişkiler”, ortak ve iştiraklere olan yükümlülükler “ortak ve iştirakler ile ilişkiler”, özkaynaklar dışında kalan diğer pasif kalemleri ise “diğer kesimler ile ilişkiler” başlıkları altında toplanmıştır.

Şekil.1 – Reel Sektör Firmalarının Finansman yapısı

Kaynak: TCMB, Sektör Bilançoları (2000-2002), kendi hesaplamalarımız.

Firmaların, Şekil.1’de de görüleceği üzere, daha ziyade faaliyetlerini yabancı kaynak ile finanse ettiği, özkaynaklar ile finanse edilen kısmın ise ortalama olarak yüzde 32 civarında kaldığı görülmektedir. Özkaynaklar yanında en çok kullanılan finansman yöntemi ise yerli ve yabancı mali sektörden kullanılan kredilerdir. Firmalar finansman ihtiyaçlarının 1/5’ini satıcı kredileri ile finanse ederken, hakedişler, ödemesi ertelenen vergi de dahil olmak üzere mali yükümlülükler, ayrılan karşılıklar, personele borçlar vb. yükümlülüklerden oluşan diğer kesim finansmanı yüzde 15’lik bir paya sahiptir. Ortak ve iştiraklerden temin edilen kredi imkanlarının payı da yüzde 4’ler civarında seyretmektedir.

Firmaların finansman yapısında dikkati çeken bir diğer tespit ise, özkaynak ve mali sektör kredilerinin kendi içinde gösterdiği geçişkenliktir. Firmaların kriz sonrasında sermaye artışına giderek 2002 yılında özkaynaklarını güçlendirdikleri, beklentilerin tersine mali

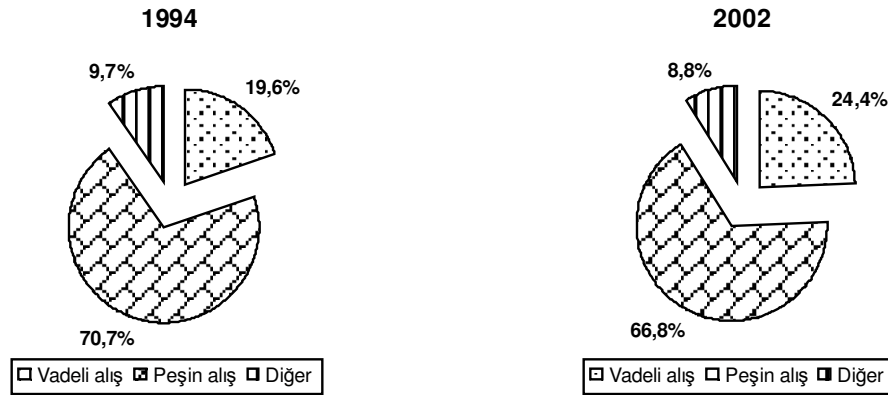
kesimden finansmanı göreceli olarak artırdıkları görülmektedir. Buna karşılık özkaynak ve mali kesim kredileri dışındaki finansman kaynaklarının yıllar itibariyle daha istikrarlı bir yapı gösterdiği görülmektedir.

1.2. Hanehalkının Finansman Yapısı

Firmaların sözkonusu finansman yapılarına karşılık, tüketim harcamalarını hanehalkları nasıl finanse etmektedir? DİE tarafından yapılan hanehalkı tüketim harcamaları anketi sonuçlarına göre, hanehalkları tüketim harcamalarının yüzde 24'ünü taksitle yapmaktadır. Şekil.2'den de takip edilebileceği gibi, tüketim harcamalarının yüzde 24'ü kredilendirilmekte, yüzde 67'si ise hanehalkı tarafından peşin olarak satın alınmaktadır. Geri kalan yüzde 9'luk tüketim ise hanehalkı tarafından ya üretilmekte ya da aynı gelir, hediye veya stoktan tüketim suretiyle karşılanmaktadır.

2002 yılı anket sonuçları 1994 yılı³ ile karşılaştırıldığında, vadeli alım suretiyle tüketim finansmanının artış trendinde olduğu görülmektedir. Vadeli alımların toplam içerisindeki payı yüzde 20'lerden, 2002 yılında yüzde 24'lere yükselmiştir. Hanehalkının tüketim harcamalarının finansmanına yönelik olarak kredi kartı harcamaları ve tüketici kredilerinde 2003 ve 2004 yıllarında yaşanan önemli artışlar da dikkate alındığında, yüzde 24 civarında olan kredili tüketim harcaması oranının son yıllarda daha da artmış olabileceği gözönünde tutulmalıdır.

Şekil.2 – Hanehalkının Tüketim Harcamalarını Finansman Yöntemi

Kaynak: DİE, Hanehalkı Tüketim Harcamaları Anketi, kendi hesaplamalarımız

³ DİE anketinde izafi kira 1994 yılında peşin, 2002 yılında ise vadeli olarak değerlendirilmiştir. Bu nedenle, karşılaştırmayı mümkün kılabilmek için 1994 yılı anket sonuçlarında da izafi kira vadeli olarak değerlendirilerek gerekli düzeltme yapılmıştır.

İkinci Bölüm

Makro Kredi Kanalının Tanımlanması

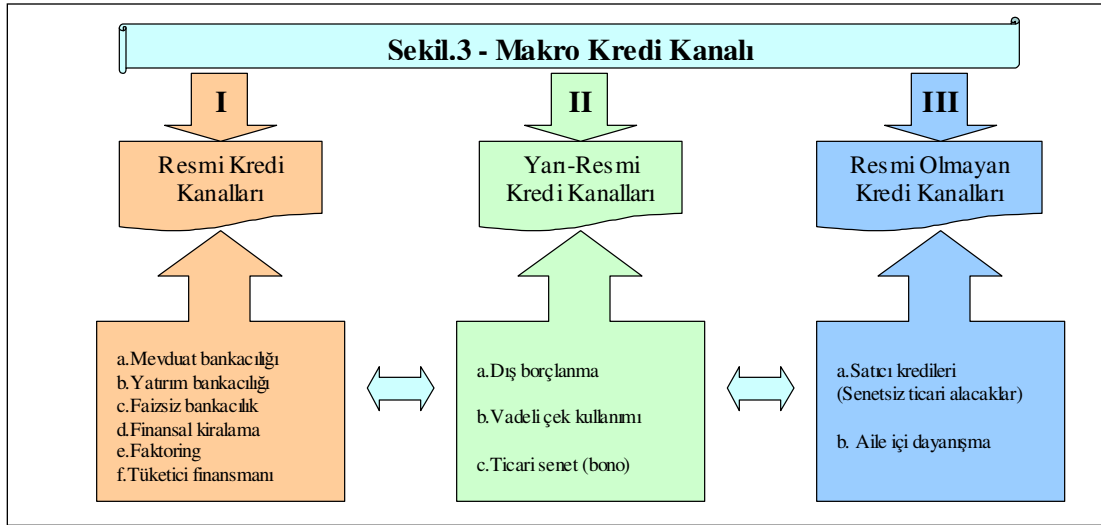
Birinci bölümde ortaya konulan firma ve hanehalkının finansman yapısı, mali kesim dışı finansman temininin önemli boyutlarda olduğunu göstermektedir. Oysa ki Türk ekonomisinde üretilen istatistikler ve yapılan değerlendirme ve yorumlar, bırakımız mali kesimin bütününe genel olarak sadece bankacılık sektörü kredi portföyü üzerine odaklanmaktadır. Bu çalışmada, farklı olarak, kredilendirme kanallarının ölçüğü hesaplanırken, bankacılık sektörüne ilave olarak bankacılık sektörü dışında ortaya çıkan kredilendirme aktivitesi de dikkate alınmaya çalışılacaktır. Diğer bir deyişle, aysbergin su altında kalan bölümünün ortaya konulması bu çalışmanın temel amacı olacaktır.

2.1. Makro Kredi Kanalı Tanımı

Türk ekonomisindeki kredilendirme faaliyetleri, bu çalışmada faaliyetin “kurumlaşma derecesi”ne göre üç ana başlık altında tanımlanmaktadır. Bunlar; Şekil.3’de görüldüğü üzere (1)resmi kredi kanalları, (2)yarı-resmi kredi kanalları ve (3)resmi olmayan kredi kanallarıdır.

Resmi kredi kanalları olarak sınıflandırılan kredi aktivitelerine, mevduat ve yatırım&kalkınma bankalarının kredi portföyleri, özel finans kurumlarının kredi ve finansal kiralama aktiviteleri, finansal kiralama şirketlerinin yapmış olduğu kiralama işlemleri, faktoring şirketlerinin alacak karşılığında yapmış olduğu ön ödeme işlemleri, tüketici finansman şirketleri tarafından yapılan kredilendirme işlemleri dahil edilmektedir.

Yarı resmi kredi kanalları sınıflandırması altında, finans dışı özel sektör firmalarının dış ülkelerden yapmış olduğu kısa, orta ve uzun vadeli her türlü borçlanma, mevzuata rağmen geniş uygulama alanı bulan vadeli çek uygulaması sonucu yaratılan kredilendirme faaliyetleri ile ticari senet kullanımından doğan borç-alacak ilişkisi yer almaktadır.

Resmi olmayan kredi kanalı alt sınıflandırmasında ise, firmaların kendileri ve müşterileri arasındaki ticari faaliyetlerin sonucunda ortaya çıkan ve satıcı kredileri (suppliers' credit) ya da senetsiz ticari alacaklar olarak adlandırılan kredilendirme aktivitesi yer almaktadır. Aile fertleri ya da arkadaşlar arasındaki dayanışmadan doğan kredilendirme faaliyetleri de bu başlık altında sınıflandırılmaktadır.

Makro kredi kanalı, üç başlık altında sınıflandırılan kredi kanallarının basit bir konsolidasyonu ya da toplamından ibaret değildir. Çünkü kredi kanalları arasında önemli geçişkenlikler ve ilişkiler söz konusudur. Kredi kanalları konsolide edilirken bu geçişkenlik ve ilişkilerin dikkate alınarak bir ayıklamanın yapılması ve bu suretle çifte sayımın (double counting) önüne geçilmesi gerekmektedir. Makro kredi kanalı ölçeğinin tespit edilebilmesi amacıyla yapılan toplulaştırma işleminde, sözkonusu geçişkenlikler belirli varsayımlar altında giderilmiştir. Bundan sonra yapılacak çalışma ve/veya derlenecek yeni istatistikler bu geçişkenlikleri herhangi bir tereddüte meydan vermeden tamamen gidermeye ve bu çalışmada kullanılan metodolojinin daha da geliştirilmesine yönelik olmalıdır.

Aşağıda sözkonusu konsolidasyon yapılırken izlenen metodoloji ve kullanılan veri kaynakları özetlenecektir.

2.2. Kullanılan Metodoloji ve Veri Kaynakları

Resmi kredi kanalları olarak, finansal sektörde farklı formlarda da olsa kredilendirme aktivitesinde bulunan mevduat bankaları, yatırım bankaları, özel finans kurumları, finansal kiralama şirketleri, faktoring şirketleri ve tüketici finansman şirketlerinin faaliyetleri esas alınmıştır. Şekil.4’de resmi kredi kanallarının alt bileşenlerini oluşturan finansal kurumların hangi faaliyetlerinin tanıma dahil edildiğini ve bu faaliyetlerin hangi veri setine dayandırılarak sayısallaştırıldığı özetlenmektedir.

Kredi kanallarının ölçeği bulunurken genel olarak bilanço rakamları kullanılmıştır. Bu nedenledir ki kredi ölçeği yılsonları itibarıyla bakiye kredi stok tutarlarını ifade etmektedir. Diğer bir deyişle, yılı içinde verilen ve vadesi kısa olduğu için aynı yıl içinde kapatılan kredi işlemleri tanıma dahil edilememektedir. Ancak, ilerleyen bölümlerde, “makro kredi kanalı işlem hacmi” diye tanımlanan ve belirli bir yıl içerisinde vadeden bağımsız olarak açılan kredilerin tutarını gösteren büyüklüklere, bilgisi bulunabilen kanallar için ayrıca yer verilecektir.

Diğer taraftan makro kredi kanalı 2001-2003 dönemi için hesaplanmıştır. Bu dönemin seçilmesinde, verinin bulunabilirliği kadar, veriler arasında tanım ve kapsam farklılıklarının olmaması da temel saikler olmuştur.

Şekil.4 – Resmi Kredi Kanallarının Kapsamı ve Veri Kaynakları

Kredi Kanalı	Geliştirilen Tanım	Veri Kaynağı
- Mevduat bankacılığı - Yatırım bankacılığı	(+) Nakdi krediler (+) Nakdi krediler (+) Finansal kiralama alacakları (- borçları)	* Bilanço – BDDK internet sayfası * Bilanço – BDDK internet sayfası
- Faizsiz bankacılık	(+) Kullanılan fonlar (+) Finansal kiralama alacakları	* BDDK Yıllık Rapor ve Haftalık Bültenleri
- Finansal kiralama	(+) Finansal kiralama anapara alacakları (ÖFK ve Yatırım Bankaları hariç) (-) Finansal kiralama şirketlerinin yurtiçi bankalardan kullanmış olduğu krediler	* UMS17 ve VUK esaslı Bilançolar- Hazine Müsteşarlığı (HM) internet sayfası * Sektör Kredileri Tablosu – TCMB internet sayfası
- Faktoring	(+) Faktoring alacakları (- borçları) (-) Faktoring şirketlerinin yurtiçi bankalardan kullanmış olduğu krediler	* Bilançolar – HM internet sayfası * Sektör Kredileri Tablosu – TCMB internet sayfası
- Tüketici finansmanı	(+) Tüketici Finansman Şirketlerinin (TFŞ) sağladığı nakdi krediler (-) TFŞ’lerin yurtiçi bankalardan kullanmış olduğu krediler	* Bilançolar – HM internet sayfası * Sektör Kredileri Tablosu – TCMB internet sayfası * Bağımsız Denetim Raporları

Okumayı kolaylaştırmak ve okuyucuyu rakamlara boğmamak amacıyla, kredi kanalları ile ilgili istatistikler ile yapılan varsayımlara çalışmanın ekinde yer verilmiştir.

Reel sektör firmalarının yurtdışından kullandıkları krediler ile vadeli çek ve bono kullanımları Şekil.5’de de görüldüğü gibi yarı-resmi kredi kanalları olarak tanımlanmıştır. Bu kanalların sayısallaştırılmasında genel olarak dış borç stoku ve ödemeler dengesi istatistikleri, bankalararası takas odası işlem bilgileri, karşılıksız çek ve protestolu senet bilgileri ile bankaların bilanço dışı yükümlülüklerini özetleyen mali tablolardan yararlanılmıştır.

Şekil.5 – Yarı –resmi Kredi Kanallarının Kapsamı ve Veri Kaynakları

Kredi Kanalı	Geliştirilen Tanım	Veri Kaynağı
- Dış kaynak	(+) Finans dışı özel sektörün dış borç stoku (-) Bankaların yurtdışı şubeleri vasıtasıyla kullanılan krediler	* Ödemeler Dengesi İstatistikleri – TCMB internet sayfası * Yurtdışı şubelerin kredi bilgileri – TCMB İstatistik Genel Müdürlüğü
- Vadeli çek ve ticari senet kullanımı	(+) Vadeli çek kullanım tutarı tahmini (+) Ticari senet kullanım tutarı tahmini (-) Bankaların iskonto ve iştirah senetleri (-) Net faktoring alacakları	* Bankalararası Takas Odası işlemleri – TCMB * Karşılıksız çek ve protestolu senetler istatistikleri – TCMB * Bankaların bilanço dışı yükümlülükleri – TBB internet sayfası * Kredilerin türleri itibarıyla dağılımı – BDDK internet sayfası * Faktoring şirketleri bilançoları – HM internet sayfası

Resmi olmayan kredi kanallarının sayısallaştırılmasında ise TCMB tarafından derlenen ve 8,007 adet şirketin bilançolarını içeren Sektör Bilançoları yayınları ve İSO tarafından derlenen 500 ve İkinci 500 Büyük Sanayi Şirketlerine ilişkin istatistikler ana veri kaynakları olmuştur. 1996 yılı I/O tabloları kullanılarak bu bilgi setlerinin Türkiye geneline temsil gücü hesaplanmış ve sözkonusu bilgiler Türkiye geneline teşmil edilmiştir.

Akraba, arkadaş, komşular vb. kanalıyla yapılan kredileme aktivitesi sayısallaştırılmamıştır. Bunun yerine bu konuda ipucu niteliğindeki bazı bilgilerin çalışmaya dahil edilmesi tercih edilmiştir. Aile dayanışmasından ortaya çıkan kredileme kanalının sayısallaştırılması konusunda ilave çalışma yapabilecek okuyuculara kolaylık sağlaması açısından, gerekli olabilecek veri kaynaklarının belirtilmesi ile yetinilmiştir.

Şekil.6 – Resmi Olmayan Kredi Kanallarının Kapsamı ve Veri Kaynakları

Kredi Kanalı	Geliştirilen Tanım	Veri Kaynağı
- Satıcı kredileri (Senetsiz ticari alacaklar)	(+) Finans dışı sektörlerde faaliyet gösteren firmaların tahmini satıcı kredileri (-) Firmaların kullandığı kısa vadeli banka kredileri (-) Satıcı firmalara teminata verilen çek ve senet tutarı tahmini	* Sektör Bilançoları (2000-2002) – TCMB * İlk 500 ve İkinci 500 Büyük Sanayi Kuruluşları İstatistikleri – İSO Dergileri * 1996 yılı Input/Output Tablosu – DİE
- Aile içi dayanışma		* Hanehalkı Bütçe Anketleri, DİE * 2003 Yaşam Memnuniyeti Araştırması, DİE * Harcama yöntemiyle hesaplanan GSYİH bilgileri, DİE

Ekonomide yeralan kredi kanalları üç başlık altında tasnif edilerek herbiri hakkında sayısal analiz için takip edilen metodoloji ve veri kaynakları önceki bölümlerde özetlenmiştir. Bu defa, aşağıdaki bölümde makro kredi kanalını oluşturan kredi kanallarının sayısal olarak ölçüğü ortaya konularak, “büyük resim” görülmeye çalışılacaktır.

Üçüncü Bölüm

Makro Kredi Kanalının Ölçeği

3.1. Büyük Resimin Ortaya Konulması

Kurumlaşma derecesine göre üç ana başlık altında toplanan 9 adet mikro kredi kanalına ait büyüklükler konsolide edildiğinde, klasik kredi kanalının⁴ çok ötesinde bir makro kredi kanalı ölçeği ile karşılaşılmaktadır. Ekonomik değerlendirme ve kararlarımızda genel olarak dikkate aldığımız klasik kredi portföyüne göre, makro kredi kanalının yaklaşık 2,6 kat daha büyük olduğu anlaşılmaktadır. Tablo.1’de makro kredi kanalı, klasik kredi kanalı ve milli gelir arasındaki ölçek ilişkileri yıllar itibariyle sunulmaktadır.

Tablo.1 – Klasik ve Makro Kredi Kanalları Ölçeklerinin Karşılaştırılması

(Trilyon TL)	2001	2002	2003	Dönem Ort.
Klasik Kredi Kanalı Ölçeği	33,679	48,981	66,222	
Makro Kredi Kanalı Ölçeği	89,559	131,258	171,541	
Makro Kanal / Klasik Kanal (Kati)	2,66	2,68	2,59	2,64
Klasik Kredi Kanalı / GSMH (%)	19,1	17,8	18,6	18,5
Makro Kredi Kanalı / GSMH (%)	50,8	47,7	48,1	48,9

Kaynak: Kendi hesaplamalarımız

2001-2003 döneminde klasik kredi kanalları yoluyla ekonomide yaratılan kredi portföyünün milli gelir içindeki payı ortalama yüzde 18,5 iken, makro kredi kanalı milli gelir içinde aynı dönemde yüzde 48,9’luk bir büyüklüğe ulaşmaktadır.

Tablo.2 – Makro Kredi Kanalının Ölçeği

Kredi Kanalı Türü (Trilyon TL)	2001	2002	2003	% Pay (Dön. Ort.)
A. Resmi Kredi Kanalları	36,231	53,284	72,526	41,3
1. Mevduat Bankacılığı	30,321	44,744	61,282	34,8
2. Yatırım Bankacılığı	3,358	4,365	5,106	3,3
3. Faizsiz Bankacılık	1,072	2,101	3,138	1,6
4. Finansal Kiralama	973	1,360	2,044	1,1
5. Faktoring	152	386	373	0,2
6. Tüketici Finansmanı	355	328	583	0,3
B. Yarı-resmi Kredi Kanalı	42,796	57,441	65,639	42,3
7. Dış Kaynak	29,708	39,417	45,738	29,3
8. Vadeli Çek ve Senet	13,087	18,024	19,901	13,0
C. Resmi Olmayan Kredi Kanalı	10,533	20,532	33,377	16,4
9. Satıcı Kredileri	10,533	20,532	33,377	16,4
Makro Kredi Kanalı (A+B+C)	89,559	131,258	171,541	100,0

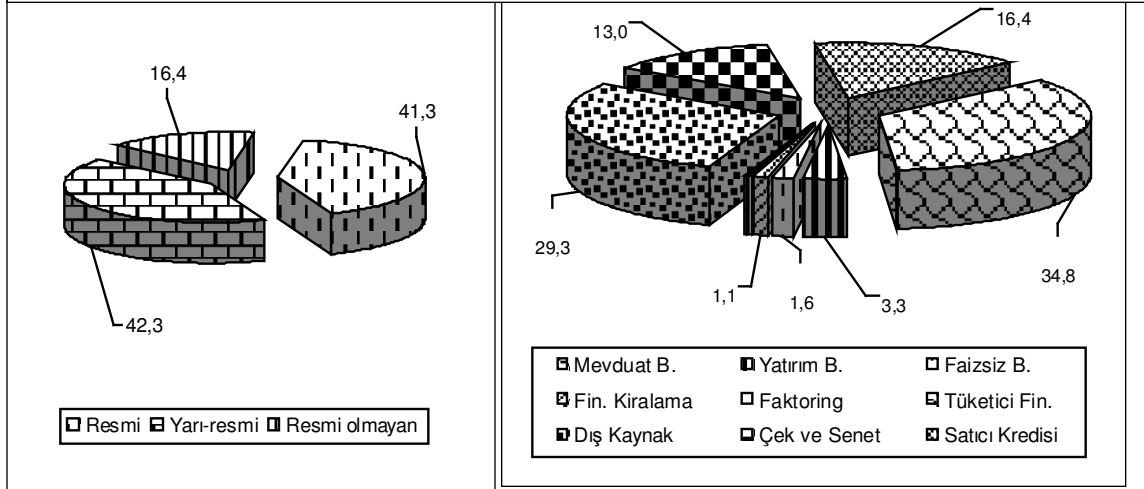
Kaynak: Kendi hesaplamalarımız

Türk ekonomisinde en fazla kullanılan kredi kanalı, yarı-resmi kredi kanallarıdır. Tablo.2 ve Şekil.7’den de takip edilebileceği gibi, makro kredi kanalı içinde yarı-resmi kredi kanalları yüzde 42,3, resmi kredi kanalları ise yüzde 41,3’lük bir paya sahiptir. Kurumsal bir çatı altında yaratılmadığı için bu çalışmada resmi olmayan kredi kanalı olarak adlandırdığımız satıcı kredilerinin ise konsolide kredi hacmi içerisinde yüzde 16,4’lük bir büyüklüğe sahip olduğu görülmektedir.

⁴ Bu çalışmada, klasik kredi kanalı, mevduat ve yatırım bankalarının nakdi kredileri toplamını ifade etmektedir.

Şekil.7 - Makro Kredi Kanalının Bileşenleri

(2001-2003 Dönem Ortalamaları, Yüzde Dağılım)

Kaynak: Tabl.2

Makro kredi kanalını oluşturan mikro kredi kanallarının her biri farklı finansal ürünler sunabilmektedirler. Örneğin, mevduat bankaları klasik anlamda kredi hizmeti yaratırken, yatırım bankaları klasik kredi uygulaması yanında finansal kiralama faaliyetinde de bulunabilmektedirler. ÖFK'ların sunduğu faizsiz bankacılık hizmetinde de aynı durum sözkonusudur. Bununla birlikte, klasik kredi ürünü de kendi içinde farklı formlarda ortaya çıkabilmektedir. Örneğin, kredi hizmeti yurtiçi finansal kuruluşlar tarafından sunulabildiği gibi, bu kuruluşların yurtdışı şubeleri tarafından ya da dış borçlanma şeklinde yurtdışındaki kurumlar tarafından da sunulabilmektedir. Aynı şekilde, finansal kiralama yoluyla kredi hizmeti yurtiçindeki firmalar tarafından verilebildiği gibi, özellikle uçak alımlarında yurtdışındaki finansal kiralama şirketleri tarafından da verilebilmektedir. Bu nedenle, makro kredi kanalı finansal ürünler itibariyle aşağıda sunulmak suretiyle, "büyük resim"e daha farklı bir perspektiften bakılması amaçlanmaktadır.

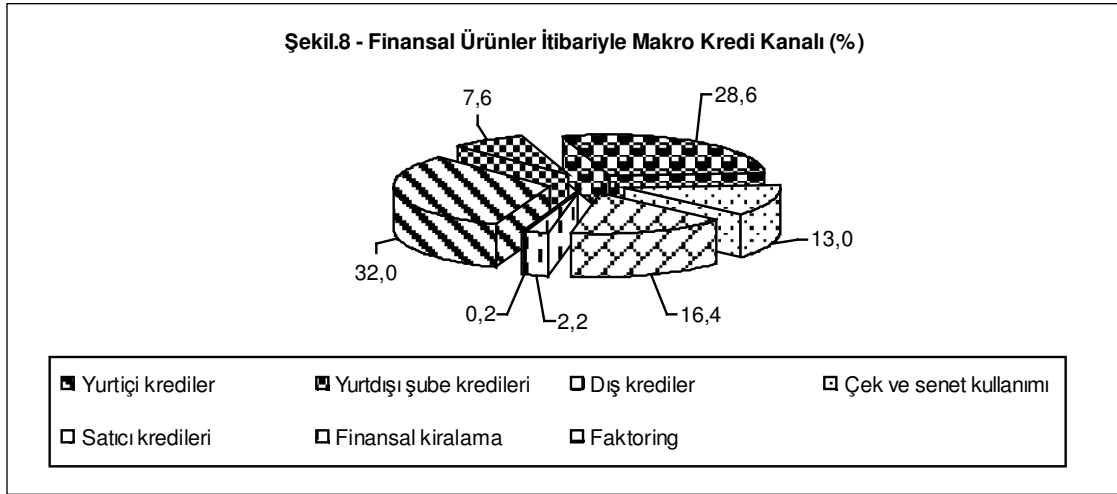
Tablo.3 – Finansal Ürün Türleri İtibariyle Makro Kredi Kanalı

Finansal Ürün Türü (Trilyon TL)	2001	2002	2003	% Pay (Ort.)
1. Krediler	63,833	89,075	114,482	68,2
Yurtiçi Finansal Kurumlar	27,580	39,128	58,753	32,0
Bankaların Yurtdışı Şubeleri	7,312	11,834	10,592	7,6
Yurtdışı Kurumlar	28,941	38,113	45,137	28,6
2. Vadeli çek ve ticari senet	13,087	18,024	19,901	13,0
3. Satıcı Kredisi	10,533	20,532	33,377	16,4
4. Finansal Kiralama	1,954	3,240	3,409	2,2
Yurtiçi Firmalar	1,187	1,936	2,808	1,5
Yurtdışı Firmalar	767	1,304	601	0,7
5. Faktoring	152	386	373	0,2
Makro Kredi Kanalı (1+2+3+4+5)	89,559	131,258	171,541	100,0

Kaynak: Kendi hesaplamalarımız

Finansal ürünler itibariyle bakıldığında, yurtiçindeki finansal kurumların yarattıkları kredilendirme faaliyetiyle (mevduat bankalarının yarattığı krediler, yatırım bankalarının finansal kiralama hariç yarattıkları kredi hacmi, ÖFK'ların finansal kiralama hariç olmak

üzere kullandığı fonlar ve tüketici finansman şirketlerinin kredi hacimlerinin toplamını ifade etmektedir.) makro kredi kanalına en önemli katkıyı sağladıkları görülmektedir.

Kaynak: Tablo.3

Yurtdışındaki şubeler hariç olmak üzere yurtdışı kurumlar tarafından sunulan kredi hizmetinin de yüzde 28,6'lık bir payla kredi ürünleri içerisinde ikinci sırada yer aldığı, onu satıcı kredileri ve finansal kiralama hizmetlerinin takip ettiği görülmektedir.

3.2. Sorunlu Kredi Kanalının Ölçeği

Canlı olarak nitelendirebileceğimiz nakdi kredilerin oluşturduğu makro kredi kanalı ölçeği yukarıda özetlendikten sonra, çalışmanın bu bölümünde ise sorunlu hale dönüşmüş kredi aktivitesinin büyüklüğü araştırılacaktır.

Tablo.4 – Sorunlu Krediler

(Trilyon TL)	2001	2002	2003	% Pay (Dön. Ort.)
A. Resmi Kredi Kanalları	14,490	11,096	9,184	75,1
Mevduat Bankaları	13,549	10,251	8,448	69,7
Yatırım Bankaları	404	178	180	1,7
Özel Finans Kurumları	334	420	316	2,3
Finansal Kiralama Şirketleri	97	154	140	0,8
Faktoring Şirketleri	90	81	91	0,6
Tüketici Finansman Şirketleri	16	12	9	0,0
B. Yarı-resmi Kredi Kanalı	675	537	505	3,7
Dış Kaynak	?	?	?	?
Karşılıksız Çekler	323	277	286	1,9
Protestolu Senetler	352	260	219	1,8
C. Resmi Olmayan Kredi Kanalı	2,702	3,492	3,627	21,2
Şüpheli Ticari Alacaklar	2,702	3,492	3,627	21,2
Genel Toplam (A+B+C)	17,867	15,125	13,316	100,0

Kaynak: TCMB, BDDK, Hazine Müsteşarlığı internet sayfaları ve kendi hesaplamalarımız.

Tablo.4'den de görülebileceği üzere takibe düşerek şüpheli ya da sorunlu kredi haline gelmiş kredi tutarı 2003 yılı sonu itibariyle 13 katrilyon lira civarındadır. Sorunlu alacakların yaklaşık ¾'ü resmi kredi kanallarında, ¼'ü ise resmi olmayan kredi kanalları yoğunlukta olmak üzere diğer kredi kanallarında oluşmuştur. Diğer taraftan, kriz yılı olan 2001 yılında en yüksek seviyesine çıkan sorunlu alacakların, ekonomide yaşanan canlanma ve İstanbul

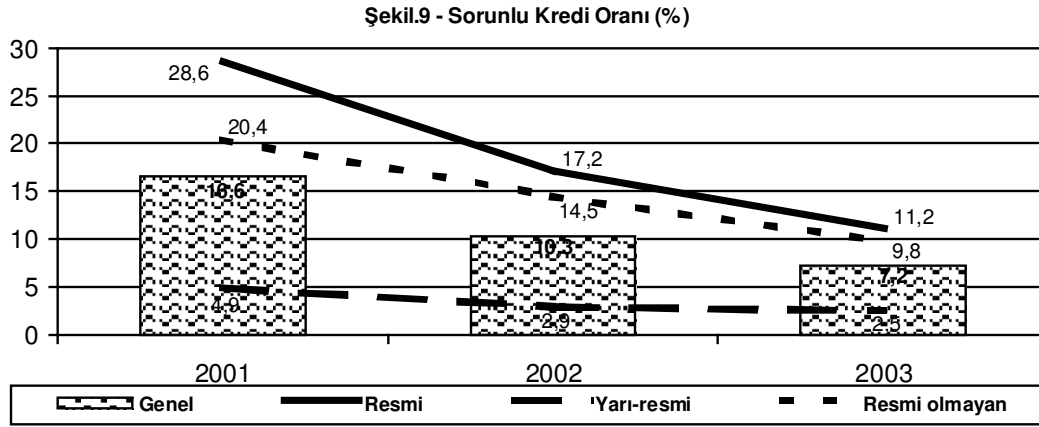
Yaklaşımı başta olmak üzere genel olarak kredilerde yaşanan yeniden yapılandırma çalışmalarının etkisiyle giderek nispi önemini yitirdiği göze çarpmaktadır.

Tablo.5 – Sorunlu Kredi Oranları (SKO)⁵

	2001	2002	2003	Dönem Ort.
Sorunlu Krediler (Trilyon TL)	17,867	15,125	13,316	
Sorunlu Krediler / GSMH (%)	10,1	5,5	3,7	6,4
Klasik Sorunlu Kredi Oranı (%)	29,3	17,5	11,5	19,4
Makro Sorunlu Kredi Oranı (%)	16,6	10,3	7,2	11,4
Resmi Kredi Kanalı SKO (%)	28,6	17,2	11,2	19,0
Yarı-resmi Kredi Kanalı SKO ⁶ (%)	4,9	2,9	2,5	3,4
Resmi Olmayan Kredi Kanalı SKO (%)	20,4	14,5	9,8	14,9

Kaynak: Kendi hesaplamalarımız

Türk ekonomisi genelinde sorunlu kredi oranının (SKO) incelenen dönemde ortalama yüzde 11,4 olduğu, kriz döneminde yüzde 16,6'ya kadar yükselen bu oranın, 2002 yılında yüzde 10,3, 2003 yılında ise yüzde 7,2 seviyesine gerilediği görülmektedir.

Sorunlu kredi oranlarına kredi kanalı türleri itibarıyla bakıldığında, Şekil.9 ve Tablo.5'ten de izlenebileceği üzere, en yüksek SKO'nun resmi kredi kanalında gerçekleştiği görülmektedir. Kriz yılı olan 2001 yılında SKO resmi kredi kanalında yüzde 29 civarına yükseldikten sonra, 2003 yılında yüzde 11'ler seviyesine gerilemiştir.

Resmi olmayan kredi kanalı olarak sınıflandırılan satıcı kredilerinde sorunlu hale gelmiş kredilerin incelenen dönemde resmi kredi kanalının altında gerçekleştiği görülmektedir. Bu da satıcıların kredilendirdiği firmalar hakkında daha doğru bilgilere sahip olduğu, bu nedenle bankalar da dahil olmak üzere finansal kurumlara göre satıcıların daha rasyonel kredi kararları aldıkları yönündeki genel bulguları doğrulamaktadır⁷.

Diğer taraftan, dış kaynak hariç olmak üzere yarı-resmi kredi kanalında, kredilerde ortalamanın altında bir sorunlu hale dönüşme yaşandığı görülmektedir.

⁵Sorunlu kredi oranı, (Sorunlu Krediler) / (Kredi Kanalı Ölçeği + Sorunlu Krediler) olarak tanımlanmıştır.

⁶Dış kaynaklara ait sorunlu kredi tanımlaması yapılmadığı için, bu kredi kanalına ilişkin sorunlu kredi oranı hesaplanırken, dış kaynak dışarıda tutulmuştur.

⁷Bankaların aracılık fonksiyonunu yerine getirirken esas işlevlerinden bir tanesi, borç alanlar hakkında bilgi üretmek ve kaynak tahsisi kararlarını bu bilgi tabanına göre yapmaktır. Oysa ki, SKO'larına bakıldığında, firmaların bankalara göre daha rasyonel kredi kararları alabildikleri görülmektedir.

3.3. Brüt Makro Kredi Kanalı Ölçeği

Makro kredi kanalı ölçeği ile sorunlu kredilerin toplamı şeklinde formüle edilen “Brüt Makro Kredi Kanalı Ölçeği” nin GSMH içindeki payının 2001 yılında yüzde 61'lere kadar yükseldiği, sonraki yıllarda ise yüzde 52-53 seviyelerine gerilediği görülmektedir. Kredi kanalı ölçeğine brüt bazda bakıldığında, ekonomide kredi hacminin krizden sonra önemli bir daralma gösterdiği ve bu daralmanın, 2003 yılında da devam ettiği anlaşılmaktadır.

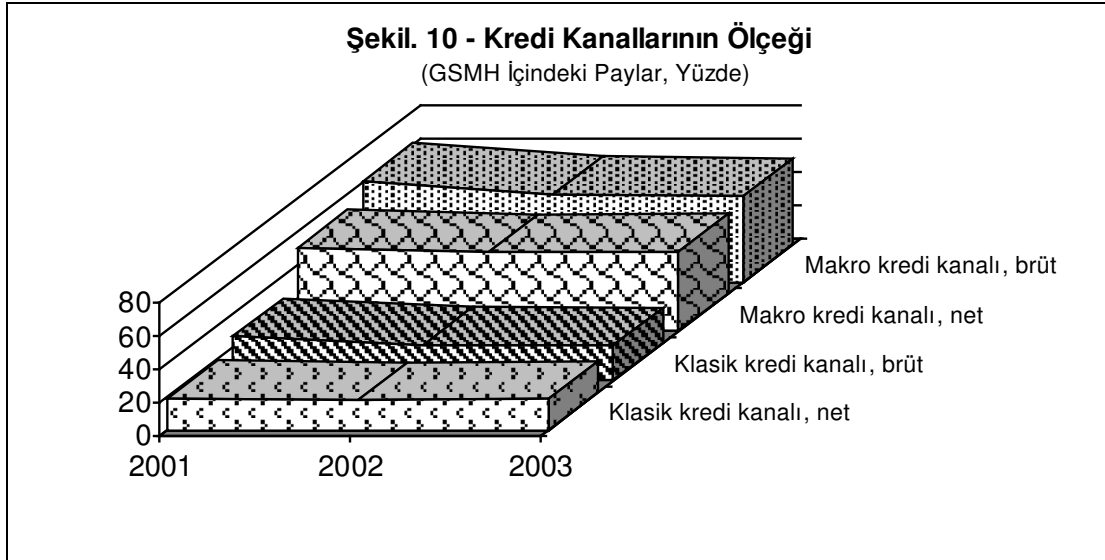
Sorunlu kredilerin de dahil olduğu brüt kredi kanallarına bakıldığında, makro kredi kanalı ile klasik kredi kanalı arasındaki ölçek farklılığının, net rakamlara göre daraldığı görülmektedir. Şöyle ki yukarıda 2,64 kat olarak ifade edilen farklılık, sorunlu kredilerin klasik kanalda çok daha yüksek olması nedeniyle 2,4 kata gerilemektedir. Brüt ve net ölçekler arasındaki farklılıklar, Şekil.10'da daha açık bir şekilde görülmektedir.

Tablo.6 – Brüt Makro Kredi Kanalı Ölçeği

(Trilyon TL)	2001	2002	2003	Dönem Ort.
Brüt Makro Kredi Kanalı Ölçeği	107,426	146,383	184,855	
- Makro Kredi Kanalı Ölçeği	89,559	131,258	171,541	
- Sorunlu Krediler	17,867	15,125	13,314	
Brüt Klasik Kredi Kanalı Ölçeği	47,632	59,410	74,850	
- Klasik Kredi Kanalı Ölçeği	33,679	48,981	66,222	
- Sorunlu krediler	13,953	10,429	8,628	
Brüt Makro Kredi Kanalı Ölçeği / GSMH (%)	60,9	53,2	51,8	55,3
Brüt Klasik Kredi Kanalı Ölçeği / GSMH (%)	27,0	21,6	21,0	23,2
Brüt Makro K.K. / Brüt Klasik K.K. (Katı)	2,26	2,46	2,47	2,40

Kaynak: Kendi hesaplamalarımız

Finansal kurum ve firmalar, kriz sonrasında sorunlu kredilerin bir bölümüne karşılık ayırarak zarar yazmışlar, bu şekilde sorunlu kredilerin ya tamamını bilançodan çıkarmışlar ya da yeniden yapılandırma sonrasında canlı kredi olarak yeniden sınıflandırmışlardır. Brüt ile net makro kredi kanalları büyüklüklerindeki farklılıkların bu işlemlerden de kaynaklandığı düşünülmektedir.

3.4. Makro Kredi Kanalı İşlem Hacmi

Buraya kadar olan bölümde makro kredi kanalını oluşturan mikro kanalların yılsonu itibarıyla bakiyeleri esas alınmıştır. Bu bölümde ise yıl içinde gerçekleştirilen işlem hacimlerinin boyutu araştırılacaktır. Bütün mikro kanallar için işlem hacimleri bulunamamıştır. Bu nedenle Tablo.7'de işlem hacmi bilgisi bulunabilen kanalların işlem hacimleri, bilgisi bulunamayan kanalların işlem hacimleri belirlenirken ise yılsonu stok bilgileri korunmuştur. Diğer bir deyişle, zımnî olarak bilgisi bulunmayan kredi kanalları için ortalama vade 1 yıl olarak varsayılmıştır.

İşlem hacimlerinin bilinmesi ve takip edilmesi, özellikle kredi vadesi 1 yılın altında olan bizim gibi ülkelerde önemlidir. Ortalama vadenin 1 yılın altında olması durumunda, yılı içinde açılan ve kapatılan kredilerin etkileri görülememekte, bu ise alınan ekonomik kararların sağlık derecesini olumsuz etkileyebilmektedir.⁸

Tablo.7 – Makro Kredi Kanalı İşlem Hacmi (2003)

Kredi Kanalı Türü (Trilyon TL)	Makro Kredi Kanalı Ölçeği (Netleştirilmiş) (1)	Makro Kredi Kanalı Ölçeği (Netleştirilmemiş) (2)	Tahmini Makro Kredi Kanalı İşlem Hacmi (Netleştirilmemiş) (3)	İşlem Hacmi / Ölçek (3) / (2)
A. Resmi Kredi Kanalları	72,526	74,947	83,789	1,1
1. Mevduat Bankacılığı	61,282	61,282	61,282	1,0
2. Yatırım Bankacılığı	5,106	5,106	5,106	1,0
3. Faizsiz Bankacılık	3,138	3,138	3,138	1,0
4. Finansal Kiralama	2,044	3,092	3,567	1,2
5. Faktoring	373	1,661	9,878	5,9
6. Tüketici Finansmanı	583	668	818	1,2
B. Yarı-resmi Kredi Kanalı	65,639	78,314	296,015	3,8
7. Dış Kaynak	45,738	56,330	56,330	1,0
8. Vadeli çek tutarı	11,307	12,491	136,185	10,9
9. Ticari senet kullanımı	8,594	9,493	103,500	10,9
C. Resmi Olmayan Kredi Kanalı	33,377	71,226	284,904	4,0
10. Satıcı Kredileri	33,377	71,226	284,904	4,0
Makro Kredi Kanalı (A+B+C)	171,541	224,487	664,708	3,0

Kaynak: Hazine Müsteşarlığı, TCMB, BDDK ve kendi hesaplamalarımız

Tablo.7'den de takip edilebileceği gibi bu çalışmanın esas konusunu teşkil eden makro kredi kanalının ölçeği 171,5 katrilyon liradır. Hatırlanacağı üzere bu konsolide rakama ulaşırken çifte saymayı giderme amaçlı bazı ayıklamalar yapılmıştır. Bu ayıklamada izlenen metodoloji ikinci bölümde özetlenmiştir. Sözkonusu ayıklama işlemi yapılmadan, mikro kredi kanallarında oluşan kredi stokları konsolide edildiğinde, kredi kanalı ölçeği yukarıdaki tablonun orta sütununda da görüldüğü gibi 224,5 katrilyon lira olarak hesaplanmaktadır.

Buna karşılık, yıl içerisinde yaratılan kredi kanalı işlem hacmi 664,7 katrilyon lira olarak tahmin edilmektedir. Tablo.7'den de görülebileceği gibi mevduat, yatırım ve faizsiz bankacılık ile dış kaynak kullanımı kanallarında işlem hacmi ile ilgili veri bulunmadığı için, yılsonu stok tutarları korunmuştur. Finansal kiralama, faktoring, tüketici finansmanı kanalları ile ilgili olarak işlem hacimleri istatistikleri Hazine Müsteşarlığı internet sitesinden elde edilmiştir. Vadeli çek, ticari senet ve satıcı kredileri ise bazı varsayımlar altında tahmin edilmiştir. Burada altı çizilmesi gereken bir diğer husus, işlem hacimleri toplulaştırılırken,

⁸ Benzer bir tespit faiz dışı fazla için de geçerlidir. Ortalama vadenin 1 yılın altında olduğu ülkelerde, faiz dışı fazla tanımı bazı yorum problemlerini de beraberinde taşımaktadır. Detaylı bilgi için bakınız, (Türkan, 1997).

Çifte saymayı nleme amaçlı bir ayıklamanın yapılmamış olması ya da netleştirilmemiş olarak verilmiş olmasıdır.

Brüt işlem hacminin netleştirilmemiş kredi kanalı leğinden yaklaşık 3 kat büyük olduğu görülmektedir. Bu, Türkiye’de kredi kanalının ortalama vadesinin yaklaşık 122 gün (365 gün / 3) ya da 4 ay olduğunu göstermektedir. Ortalama vadedeki bu kısıklık, özellikle aracılık faaliyetleri ile ilgili ülke karşılaştırmaları yapılırken dikkatli olunmasını gerektirmektedir.

Dördüncü Bölüm

Kredi Kanalında Kalite Sorunu

Makro kredi kanalının ölçeği ortaya konulduktan ve klasik kredi kanalı ölçeği ile karşılaştırıldıktan sonra, bu bölümde klasik kredi kanalının kalitesi üzerinde durulacaktır. Kredilerin taşıdığı bazı özellikler Tablo.8’de toplanarak, mevcut kredi kanalının kalitesi hakkında bir altyapı oluşturulması amaçlanmıştır. Bu altyapıda ön plana çıkan temel tespitler aşağıdaki gibi sıralanabilir;

- a. Türkiye’de klasik kredi kanalı, yıllardır içinde bulunduğumuz makro ekonomik istikrarsızlıkların da etkisiyle hanehalkı ve firmaları daha ziyade kısa vadeli olarak fonlamaktadır. Kısa vadeli kredilerin oranı yüzde 56,5’dir.

Tablo.8 – Klasik Kredi Kanalında Kalite Göstergeleri

Kredinin Özelliği (2003)	Yüzde Pay
Vadeler itibariyle dağılım	
- Kısa Vadeli	56,5
- Orta ve Uzun Vadeli	43,5
Para cinsleri itibariyle dağılım	
- TL	54,6
- YP	45,4
Kuruluşlar itibariyle dağılım	
- Kamu kuruluşları	7,2
- Özel kuruluşlar	92,8
Kredi türleri itibariyle dağılım	
- İhracat kredileri	17,0
- Yatırım kredileri	6,0
- İşletme kredileri	12,7
- İhtisas ve fon kaynaklı krediler	11,9
- Tüketici kredileri ve kredi kartları	24,3
- Diğer krediler	28,1
Banka sahipliği itibariyle dağılım	
- Kamu sermayeli bankalar	24,1
- Özel ve yabancı sermayeli bankalar	75,9
Ülkeler itibariyle dağılım	
- Yurtdışı	4,1
- Yurtiçi	95,9
Büyüklik itibariyle dağılım	
- 50 milyar TL ve altındaki krediler	28,8
- 50 – 100 milyar TL arası krediler	3,1
- 100 – 500 milyar TL arası krediler	7,4
- 500 milyar TL ve üstü krediler	60,6
Müşteriler itibariyle dağılım	
- Bankanın dahil olduğu risk grubu (grubun firma ve ortakları)	9,4
- Diğer gerçek ve tüzel kişiler	90,6

Kaynak: BDDK 2003 Yıllık Raporu, TBB ve BDDK internet sayfaları ve kendi hesaplamalarımız

- b. Hanehalkının tasarruflarını tutarken tercih ettikleri para cinsine paralel olarak, klasik kredi kanalında da kredilendirme yerli ve yabancı paranın bir kompozisyonu olarak yapılmaktadır. Kur riskinin firma ya da hanehalkı üzerinde kaldığı kredilendirme tutarı yüzde 45,4’tür.

- c. Kredilendirmenin azımsanmayacak bir bölümü bazı altyapı projelerinin finansmanı bağlamında merkezi yönetim, yerel yönetimler ve Kamu İktisadi

Teşekküllerinin de içinde bulunduğu kamu kuruluşlarına yapılmaktadır. Kamu kuruluşlarının kredi pastasından aldıkları pay yüzde 7,2'dir. Tarım satış ve kredi kooperatiflerine kullanılan krediler de kamu tanımına dahil edildiğinde, bu oran yüzde 11,7'ye yükselmektedir.

- d. Uzun vadeli krediler olan yatırım kredilerinin toplam kredi hacmi içerisindeki payı yüzde 6 gibi oldukça düşük bir yere sahiptir. 2003 yılının tüketim talebinin yüksek olduğu bir yıl olmasının da etkisiyle, hanehalkına doğrudan sağlanan kredilerin (tüketici kredisi + kredi kartları) toplam krediler içerisinde baskın bir yapıya sahip olduğu görülmektedir.
- e. Klasik kredi kanalında yaratılan kredi hacminin yüzde 24,1'i kamu sermayeli bankalar⁹ eliyle gerçekleştirilmektedir.
- f. Kredi kanalının küçük de olsa (yüzde 4,1) bir kısmının bankaların yurtdışı şubeleri nedeniyle yurtdışındaki yerleşiklere açık olduğu görülmektedir. Yurtdışı kredilerin yurtiçi konjonktürden bağımsız olması, kredi gelişmeleri hakkında yaptığımız değerlendirmelerde dikkate alınması gereken bir olgudur.
- g. Klasik kredi kanalının konsantrasyonuna bakıldığında, iki uçlu bir kutuplaşma olduğu görülmektedir. Büyük montanlı kredi kullanan 12 bin müşterinin toplam kredi hacminin yüzde 61'ine sahip olduğu, buna karşılık diğer kutupta 50 milyar TL ve altında küçük montanlı kredi kullanan 19 milyon kişinin ise kredi pastasından yüzde 29 oranında pay aldığı gözlenmektedir. 50 ile 500 milyar TL arasında kredi kullanan, kutup başları ortasında yer alan, 48 bin kişinin ise yüzde 10'luk bir payla yetindiği anlaşılmaktadır.
- h. Kamuoyunda bankaların büyük ölçüde grup firma ve ortaklarını finanse ettiği, kuruluş saiklerinden birisinin de zaten bu olduğu yönünde genel bir inanış olmasına rağmen, yayınlanmış istatistiklerin yetersizliği nedeniyle bu inanış sayısallaştırılmamaktadır¹⁰. Türkiye Bankalar Birliği internet sayfasında yayınlanan bağımsız denetim raporları bilgilerinden hareketle, bankaların, dahil olduğu risk grubundan (iştirakler, bağlı ortaklıklar, bankanın doğrudan ve dolaylı ortakları ve diğer unsurları kapsamaktadır) kredi ve diğer alacakları toplamı, 2003 yılı sonu itibarıyla 6,2 katrilyon lira olarak hesaplanmaktadır. Bu tutarın toplam gruba kullanılan kredi tutarını temsil ettiği varsayıldığında, 2003 yılında toplam kredi hacminin yüzde 9,4'ünün grup firmalarına kullanıldığı sonucuna ulaşılabilmektedir. Bu tutar, grubun ya da ortağın kendi bankasından kullandığı kredi tutarını ifade etmektedir. Aynı grup firmalarının diğer bankalardan elde ettiği kaynaklar da dikkate alındığında bu oranın daha da yükseleceği tabiidir.

Genel olarak kredi gelişmeleri tartışılırken, ekonomik kriz gibi dışsal şokların ekonomik göstergeler üzerindeki etkileri araştırılırken, kredi gelişmeleri ile büyüme-istihdam

⁹ Kamu sermayeli bankalar olarak Ziraat Bankası, Halk Bankası, Vakıflar Bankası, Eximbank, TKB ve İller Bankası esas alınmıştır.

¹⁰ Bankalar Kanunu'nda 2003 yılı için "dolaylı kredi/öz kaynak" oranı yüzde 55 olarak tespit edilmiştir. Bu, bir bankanın grup firmalarına 2003 yılı için özkaynaklarının en fazla yüzde 55'ini kullanılabileceği anlamına gelmektedir. Bu oran, 2000 yılı için yüzde 75 iken, tedrici olarak azaltılmakta olup, bir değişiklik olmazsa mevcut kanuna göre 2007 yılından itibaren yüzde 25 olarak uygulanacaktır. Bu düzenleme de grup firmalarına kullanılan kredilerin tahmini boyutları konusunda okuyucuya bir fikir verebilir.

arasındaki ilişkiler değerlendirilirken ya da alınan ekonomik bir kararın etki analizi yapılırken dikkate alınan temel gösterge, bu çalışmada klasik kredi kanalı olarak takdim edilen kredi stoku büyüklüğüdür. Aşağıda, yukarıda özetlenen bazı kalite göstergeleri kullanılarak doğrudan reel sektöre kullanılabilen kredi tutarı ile ekonomideki konjonktürel gelişmelerden ve/veya kararlardan doğrudan etkilenebilecek kredi büyüklüğünün tutarları tahmin edilmeye çalışılmaktadır.

Tablo.9 – Reel Sektörün Doğrudan Ulaşabildiği Kredi Ölçeği (2003)

(Trilyon TL)	Doğrudan reel sektördeki özel firmalara kullanılan kredi tutarının tahmin edilmesi	Ekonomik konjonktürden doğrudan etkilenen kredi tutarının tahmin edilmesi
A. Klasik Kredi Kanalı	66,222	66,222
(-)Kamu kurumları ve birliklere kullanılan krediler		
İller Bankası kredileri	1,650	1,650
Kamu kesimine açılan diğer krediler	3,148	3,148
Tarım Satış ve Kredi Kooperatifleri kredileri	2,933	2,933
(-)Hanehalkına açılan krediler		
Tüketici kredileri	9,045	
Kredi kartları	7,030	
(-)Fon kaynaklı krediler		4,805
(-)Yurtdışına açılan krediler	2,712	2,712
B. Ara Toplam	39,704	50,974
(-)Grupun ortak ve firmalarına kullanılan krediler		
Grupun kendi bankasından	6,196	6,196
Grup bankası dışındaki bankalardan	?	?
C. Toplam	33,508	44,778
Toplam / Klasik Kredi Kanalı (C / A) (%)	50,6	67,6
Ara Toplam / Klasik Kredi Kanalı (B / A) (%)	60,0	77,0

Kaynak: Kendi hesaplamamız

Kredi kanalındaki kalite göstergelerinden birisi toplam kredi portföyünün ne kadarlık bölümünün doğrudan özel sektörde faaliyet gösteren reel sektör firmalarına kullanıldığıdır. Tablo.9'da görüldüğü gibi, kamu sektörüne, tarım kooperatiflerine, doğrudan hanehalkına ve yurtdışındaki firmalara açılan kredi tutarları ayıklandığında, Türk reel sektör firmalarına açılmış gözükken kredi imkanı 39,7 katrilyon liraya gerilemektedir. Bu tutardan bankanın dahil olduğu gruba kullandığı kredi tutarı da ayıklandığında, reel sektörün ulaşabildiği kredi miktarı 33,5 katrilyon liraya düşmektedir. Diğer bir deyişle klasik kredi kanalının yaklaşık yansı (%49,4'ü) bankası olmayan özel reel sektör firmalarına ulaşabilmektedir.

Kredi kanalının geçişkenliği anlamında kalitesini gösteren bir diğer unsur, kredi kanalının ne kadarlık bir bölümünün ekonomik konjonktürden doğrudan etkilenmesi ile ilgilidir. Kamu kuruluşlarına, mahalli idarelere, tarım kooperatiflerine ve kamu bankaları tarafından kullanılan fon kaynaklı kredilerin ekonomideki gelişmelerden birebir ve doğrudan etkilenmesi düşünülemez. Çünkü kredi şartları ve faiz oranları daha ziyade genel konjonktürün dışında hükümetler ya da banka yönetimleri tarafından belirlenmektedir. Yurtdışına kullanılan krediler de yurtiçindeki konjonktürle bağlantılı değildir. Grup kredi şartlarının da belirlenme prosedürünün genel ekonomik gelişmelerle doğrudan ilişkisi bulunmadığı da dikkate alındığında, ekonomik konjonktürden doğrudan etkilenebilen kredi büyüklüğü 44,8 katrilyon liraya gerilemektedir. Diğer bir deyişle mevcut klasik kredi kanalının 1/3'ünün ekonomik gelişmelerle yakından ilişkili olmadığı anlaşılmaktadır. Bu yapı,

parasal aktarım mekanizmasında kredi kanalının geçişkenliği ile ilgili değerlendirmelerde dikkate alınması gereken bir faktördür.

Makro kredi kanalı genelinde, detaylı bilgiler sözkonusu olmadığı için yukarıda klasik kredi kanalına ilişkin olarak sunulan göstergelerin bu kanal türü için de ortaya konulması mümkün gözükmemektedir. Ancak, makro kredi kanalındaki kalite hakkında da bazı değerlendirmeler yapmak yararlı olacaktır.

Makro kredi kanalında temel kalite problemi, yarı-resmi ve resmi olmayan kredi kanallarının yaygınlığı ile ilgilidir. Bir ödeme aracı olması gereken çek uygulamasının kanuni bir dayanağı olmamasına rağmen vadelenendirme aracı haline dönüşmesi, bono gibi bir kredilendirme aracının ekonomide halen yaygın olarak kullanılıyor olması ve satıcıların çok çeşitli nedenlerle yaygın ve yoğun bir kredilendirme aktivitesinde bulunarak finansal sistemin rolünün bir kısmına sahip çıkmaları, makro kredi kanalında tartışılması gereken kalite sorunları olarak görülmektedir.

Bu hususların neden bir kalite sorunu olarak görüldüğü ve böyle bir kredi kanalı yapısına sahip olunmasının ne gibi dışsallıkları olduğu hususu takip eden bölümde ele alınacaktır.

Beşinci Bölüm

Mevcut Kredi Kanalı Yapısının Yarattığı Dışsallıklar

Önceki bölümlerde, makro kredi kanalı ölçeği üzerinde durularak resmin gerçek boyutlarıyla görülmesine çalışılmış ve görülen bu resmin kalitesi üzerinde değerlendirmelerde bulunulmuştur. Bu bölümde ise, ortaya konulan resmin ölçeği ve kalitesi veri alınarak, bu kalite ve büyüklükteki bir resmin Türk ekonomisi üzerine yarattığı dışsal etkiler tartışmaya açılacaktır.

Yukarıda ortaya konulan kredi kanalı yapısının, ekonomideki birimler arasında zaman içinde doğal bir şekilde oluştuğunu söylemek doğru bir tespit olmasa gerekir. Tam aksine ekonomik ve sosyal yaşamdaki tarihsel gelişim, makro kredi kanalını şekillendirmiştir. Bu bağlamda;

- yıllar boyunca süren ekonomik dalgalanmaların yaratmış olduğu belirsizlik ortamı,
- mali sistem ve araçlarındaki gelişme düzeyi, yeterince gelişmiş kredi ürünlerinin hanehalkı ve firmalara sunulabilme seviyesi,
- finansal sistemin kredi ürününü ikame edebilecek plasman alanlarının olup olmadığı (yüksek getirili hazine kağıtları gibi),
- kredi enstrümanları üzerindeki aşırı yük ve yük farklılıkları (bunlar vergi gibi mali yükler olabileceği gibi, sermaye yeterliliği, denetim vb. düzenleyici yükler de olabilir)¹¹,
- kronik hale gelen yüksek vergi oranlarıyla karın değil, sermayenin vergilendirilir hale gelmesi nedeniyle, mükellefin gerektiğinde kayıt dışında kalma isteğine cevap verip, vermediği,
- finansal sisteme karşı duyulan güvenin zaman zaman kesintiye uğraması (banker olayı, işçi şirketleri uygulaması, bankaların zor duruma düşmesi ve sonrasında yaşanan gelişmeler, İmar bankası örneği, kriz şokları nedeniyle kredilerin erken çağrılmasının alışkanlık haline gelmesi vb. nedenlerle),
- hukuk düzenindeki yapısal sorunlar ya da kredi enstrümanları arasındaki hukuksal uygulamalardaki farklılıklar,

makro kredi kanalı yapısını zaman içinde şekillendiren görece önemli unsurlardan bazıları olarak ön plana çıkartılabilir.

Piyasaların etkin çalışmadığı, etkin çalışması için ortam yaratılmadığı durumlarda, ekonomik birimlerin buna verdiği tepki biçimi (response to market failure), kredi kanalını yeniden şekillendirebilmektedir. Bu konuda en iyi örneklerden bir tanesi 1990'lı yıllarda Rusya ve Ukrayna'da yaşanan nakit dışı ve takas (barter) ekonomisidir (Bkz. Kutu.1)

Kredi kanalları sadece tek yönlü olarak içinde buldukları ortamdan etkilenmemekte, aynı zamanda kendisi de ekonomik yapıyı etkileyebilmektedir. Bu etkiler sonucu oluşan

¹¹ Kredilendirme aktivitesi üzerindeki mali yüklerle ilgili detaylı bilgi için (Türkan, 2003)'e bakılabilir.

dışsalıklar, aşağıda üç boyuta indirgenecek ve para politikasının geçişkenliği, kayıt dışı ekonomi ve Türk mali sektörünün ölçeği üzerine etkiler olmak üzere üç alt başlık altında tartışılacaktır.

Kutu.1 – Kredi kanalında şekil değiştirme: Rusya ve Ukrayna deneyimi

Türkiyede bu çalışma ile ortaya konulan kredilendirme altyapısı, eski sovyet cumhuriyetlerinde değişik bir formda kendisini göstermiştir. Rusya ve Ukrayna’da, bankacılık sektörünün içinde bulunduğu sorunlar ve yüksek reel faizler nedeniyle Hazine kağıtlarının taşıdığı cazibe sonrasında, kredi aktivitesi bankacılık sektörü dışına kaymıştır. Bankalar firmaları değil, firmalar bankaları kredilendirir olmuş ve topladıkları mevduatlara ilave olarak bankalar firmalardan elde ettikleri kaynakları da Hazine kağıtlarına plase etmişlerdir. Bankaların firmalara bu şekilde oluşan borçlarının GSYİH içindeki payı, 1994 yılında %20 iken, 1998 yılında %70’lerin üzerine çıkmıştır.

Bankacılık sektöründe aracılık fonksiyonunun yeterince çalışmaması nedeniyle, piyasa kendi çözümünü üretmiş, ekonomide nakit dışı ödeme ve takas (barter) aktivitesi önemli ölçüde artmıştır. Nitekim, 1994 yılında nakit dışı ödeme ve barter işlemlerinin toplam satışlar içindeki payı % 8 iken, 1998 yılında % 50’lerin üzerine çıkmıştır. Özel sektöre açılan kredilerin milli gelir içindeki paylarında da aynı dönemde önemli gerilemeler yaşanmıştır. Örneğin, Rusya’da özel sektöre verilen kredilerin milli gelir içindeki payı, 1994 yılında %12 iken, 1997 yılında %7’ye, Ukrayna’da ise aynı dönemde %5’den %2’ye gerilemiştir. 1998 yılında yaşanan Rusya krizi ve sonrasındaki kısmi yeniden yapılandırma çalışmaları sonrasında, bankaların kredilendirme aktivitelerinde olumlu gelişmeler yaşanmış, buna karşılık nakit dışı ödeme ve barter işlemlerinde gerileme olmuştur. Örneğin Rusya’da 1999 yılında bu tür işlemlerin hacmi %20 oranında gerilemiş ve bu gerileme 2000 ve sonrasında devam etmiştir.

Nakit dışı ödeme ve barter işlemlerinin sözkonusu dönemde bu ölçüde gelişme nedenlerinden biri olarak, vergi planlaması yapma (şirketlere karlarının bir bölümünü saklama) imkanı yaratması gösterilse de, asıl nedenin reel sektörün bankacılık sektöründe yaşanan olumsuzluklara (bank failures) karşı gösterdiği reaksiyon olduğu ifade edilmektedir.

Daha geniş bilgi için; (Bkz. Huang, Marin and Xu, Haziran 2004).

5.1. Para Politikasının Geçişkenliği Üzerine Etkileri

Para otoritesi olarak Merkez Bankası’nın uyguladığı politikaların makro ekonomik değişkenler üzerinde yarattığı etkiler bütününe “parasal aktarım mekanizması” ya da “para politikasının geçişkenliği” adı verilmektedir. Parasal aktarım mekanizması, faiz oranı, varlık fiyatları, döviz kuru gibi kanallar aracılığıyla parasalcı bir yaklaşımla ele alınabildiği gibi, ekonomideki kredilendirme aktivitesini esas alan kredi kanalı yaklaşımı ile de değerlendirilebilmektedir. Parasal aktarım mekanizmasının kredi kanalı son 20-25 yılda iktisat literatüründe geniş bir tartışma alanı bulmuştur. Aşağıda, literatür taraması yerine, çalışmanın konusu ile sınırlı olarak, makro kredi kanalı ölçek ve yapısının kredi kanalının geçişkenliği üzerindeki etkilerinin tartışılması ile yetinilecektir.

Literatürde, kredi kanalının etkin işleyebilmesi için ön plana çıkarılan iki temel ön koşul bulunmaktadır. Bunlar; (1) firmaların faaliyetlerini finanse ederken, banka kredileri ile diğer finansman yöntemleri arasında tam bir ikame imkanı olmamalıdır; (2) para otoritesi tarafından uygulanan politikalar bankaların kredi arzı üzerinde etkili olabilmelidir.¹²

¹² Bu konudaki literatür için (İnan, 2001), (Gündüz, 2001) ve (Gür, 2003)’e bakılabilir.

Firmalar açısından banka kredilerinin ikame edilebilir olup olmadığı konusunda genel kanı, banka kredilerinin ikame edilemez olduğudur. Hakikaten de firmaların tahvil ya da Varlığa Dayalı Menkul Kıymet (VDMK) ihraç ederek ikame bir finansman alternatifine yönelmesi, Hazine kağıtları üzerindeki reel faizler düşünüldüğünde oldukça zordur. Bu kısıtla bakıldığında, Türkiye ekonomisinde firmalar açısından banka kredilerinin ikamesinin zor olduğu, bu nedenle kredi kanalının etkinliği açısından, alt yapı olarak yukarıda ifade edilen ön koşullardan bir tanesinin gerçekleştiğini ve kredi kanalının çalışması için uygun bir ortamın var olduğu ifade edilebilir.

Ancak, çalışmada ele alınan “makro kredi kanalı”, sözkonusu genel kanıyı doğrulamamaktadır. Bunun nedenlerini, bir kaç temel nokta etrafında aşağıdaki gibi toplamak mümkündür;

a. Banka kredilerinin baskınlığı: Firmalar açısından banka kredilerinin önemli ve temel bir finansman kalemi olduğu yargısı, sadece klasik kredi kanalı esas alındığında doğrudur. Bu anlamda, kredi kanalının etkin işlemesi için banka kredileri ile diğer finansman yöntemleri arasında tam bir ikame imkanı olmamasına yönelik ön koşulun gerçekleştiği ileri sürülebilir.

Ancak, banka kredileri Tablo.10’da görüldüğü gibi firmalar açısından tek ve ağırlıklı bir finansman kalemi değildir. Toplam finansman kaynakları içindeki ağırlığı yüzde 28 civarındadır. Üstelik, mali sistem ile ilişkiler kalemi içerisinde dış borçlanma suretiyle dış alemden elde edilen kaynağın da olduğu gözardı edilmemelidir.

b. Sermayenin banka kredisi formunda işletmeye girebilmesi: Firmalar vergi planlaması yapmak durumunda olduklarından, ortaklar işletmeye sermaye koymak yerine, kredi kullanımını tercih edebilmekte ve çok doğal olarak sermayelerinin vergilendirilmesinden kaçınmak istemektedirler. Nitekim, kriz ile yüzde 28,8’e düşen toplam finansman kalemleri içindeki özkaynakların payı, kriz sonrasında sermaye enjeksiyonlarının da etkisiyle tekrar yüzde 34’ler seviyesine çıkabilmiştir. Diğer bir deyişle, firma sahiplerinin değişik yollarla firmalarını sermaye artırımı yoluyla desteklemesi mümkün olabilmektedir ya da ortaklar açısından bir zorunluluk haline gelebilmektedir.

Özkaynaklardaki gelişmelere ilave olarak, ortaklar ve iştiraklerden sağlanan finansman kaynaklarının payının, 2001 yılında bir önceki yıla göre 0,5 puan artarak yüzde 4,4’e yükselmesi bu tespiti doğrular niteliktedir.

Tablo.10 – Reel Sektör Firmalarının Alternatif Finansman Kaynakları

	2000-2002 Ortalaması (%)
Mali sistem ile ilişkiler	28,4
Ticari hayat ile ilişkiler	20,0
Ortak ve iştirak ilişkileri	4,1
Özkaynaklar	32,1
Diğer kesimler ile ilişkiler	15,4
TOPLAM	100,0

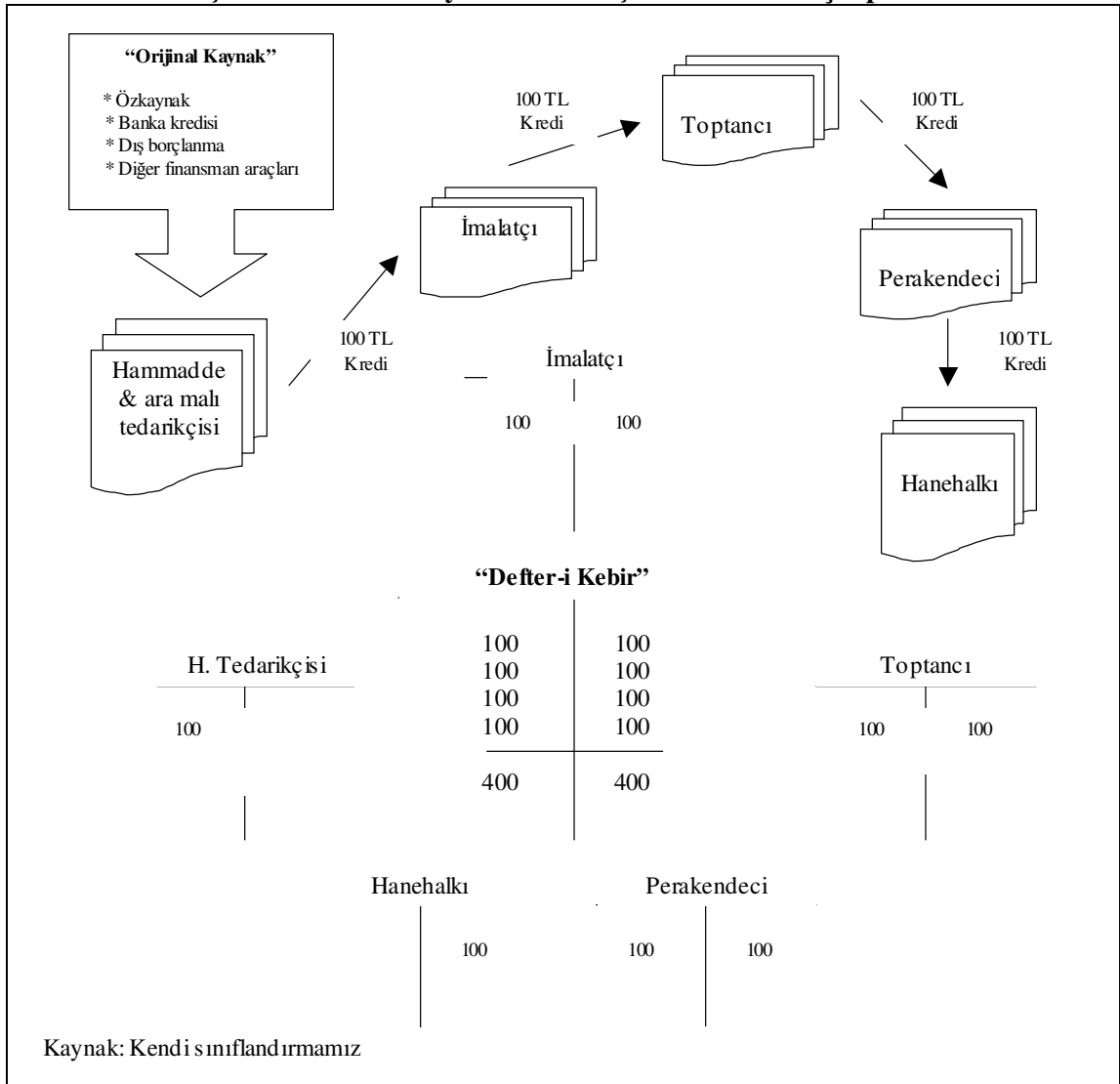
Kaynak: Şekil.1

Bu nedenlerle, kredi kanalının geçişkenliği ile ilgili yorumlarda bulunulurken sermaye niteliğindeki bir kredinin, normal bir kredi ilişkisi ile aynı kefeye konulması, değerlendirmelerimizde bizi yanlış sonuçlara götürebilir.

c. Finansman ihtiyacının dış alemden karşılanması seçeneği: Makro kredi kanalının bileşenleri incelendiğinde, Tablo.2 ve Şekil.7’den de takip edilebileceği gibi, dış alemden elde edilen kaynaklar önemli bir yer kaplamaktadır. Dış kaynağın makro kredi kanalı içerisindeki payı yüzde 29 civarındadır. Böyle bir yapıda uygulanan daraltıcı bir para politikasının, reel ekonomik faaliyetler üzerinde direkt etkileri olabilmesi güçtür.

d. Satıcı kredilerinin yaygınlığı: Parasal aktarım mekanizması açısından önemli bir diğer husus, vadeli çek, senet ve satıcı kredileri (senetsiz ticari alacaklar) yoluyla yaratılan kredilendirme aktivitesinin varlığı ve boyutudur. Bu şekilde bir kredilendirme aktivitesine para politikası uygulamalarının direkt olarak ve hızlı bir şekilde etkide bulunabilmesi imkanları sınırlıdır. Ancak, aktarım mekanizmasının bu kredilendirme kanalları üzerindeki dolaylı etkileri arzu edilenin çok ötesinde sonuçlar da verebilir.

Şekil.11 - Ticari Hayatta Kredi İlişkileri ve Kredi Çarpanı

Bu sonuçların derecesi, bu çalışmada ticari hayat ile ilişkiler olarak tanımlanan kredilendirme mekanizmasının temel olarak kim tarafından finanse edildiği ile ilişkilidir.

Bundan ifade edilmek istenen, firmanın pasifindeki kaynak yapısının, aktifinde bu finansman yapısına dayanarak yarattığı kredi portföyü yapısı ile olan ilişkisidir.

Bununla ilgili bulgulara geçmeden önce ticari hayatla ilişkiler bağlamında oluşan “kredi çarpanı” Şekil.11’de grafiksel olarak anlatılmaktadır. Basite indirgenmiş olarak verilen bu örnekte, hammadde tedarikçisi, ticari hayattaki kredilendirme aktivitesine göre değişik kaynaklardan (öz kaynak, dış borçlanma ya da banka kredisi) elde ettiği 100 liralık bir imkanı, üretim-tüketim zincirinde sonraki halkalara yansıtmaktadır. Zincirdeki halkalar tamamlandığında ortaya 100 liralık krediden, çarpan etkisiyle 400 liralık bir kredilendirme hacmi ile karşılaşmaktadır.

Özellikle kriz dönemlerinde yoğun olarak yaşanan firmaların krediler ile ilgili şikayetlerinin, önemli ölçüde bu zincirde meydana gelen kınımlardan kaynaklandığı düşünülmektedir. Parasal aktarım mekanizmasının geçişkenliği konusuna geri dönersek, geçişkenliğin derecesinde bu tür kredilerin orjinal kaynağı belirleyicidir. Orjinal kaynağın banka kredisi olması halinde, parasal aktarım mekanizmasının daha etkin işlediğini, hatta kredi çarpanı nedeniyle arzu edilenin üzerinde bir etki yaratabileceğini ifade etmek gerekir.

Yukarıdaki bulguların sayısal olarak ifadesi, Tablo.11’de sektör bilançoları bilgilerinden yararlanılarak verilmektedir. İmalat ve imalat-dışı sektörlerde faaliyet gösteren 7,775 firmaya ait bilanço bilgilerinden türetilen kredilendirme aktivitesi aşağıda özetlenmektedir. Aşağıdaki bilgi 2002 yılına ait olmakla birlikte, 2000 ve 2001 yıllarındaki kredilendirme döngüsü de çok farklı değildir.

Tablo.11 – Firma Bilançolarında Kredilendirme Döngüsü (2002)

İlişki Türü (Katrilyon TL)	İmalat Sektörü			İmalat – Dışı Sektörler ¹³			Toplam		
	Pasif	Aktif	Net	Pasif	Aktif	Net	Pasif	Aktif	Net
Mali sistem	26,7	-	-26,7	28,3	-	-28,3	55,0	-	-55,0
Ticari hayat	20,5	21,4	0,9	17,8	17,2	-0,6	38,3	38,6	0,3
Ortak & iş ortaklar	3,6	1,4	-2,2	4,3	5,7	1,4	7,9	7,1	-0,8
Öz kaynak	33,5	-	-33,5	33,4	-	-33,4	66,9	-	-66,9
Diğer	11,2	72,7	61,5	19,7	80,6	60,9	30,9	153,3	122,4
Bilanço Toplamı	95,5	95,5	0,0	103,5	103,5	0,0	199,0	199,0	0,0
Firma Sayısı	3,901			3,874			7,775		

Kaynak: TCMB Sektör Bilançoları (2000-2002), kendi hesaplamamız

Tablo.11 incelendiğinde reel sektörün kendi içinde bir bankacılık sektörü yarattığı, bu sektörde kaydi para yaratır hale geldiği görülmektedir. Finans sektöründen 26,7 katrilyon liralık kaynak sağlayan imalat sektöründeki firmalar, bu tutara yakın bir kaynağı da (20,5 katrilyon lira) kendi aralarındaki ticari ilişkilerden yaratmaktadırlar. Burada altı çizilmesi gereken husus, imalat sektöründeki firmaların aktiflerinde hemen hemen aynı tutardaki bir kaynağı (21,4 katrilyon lira) senetli ya da senetsiz olarak diğer firmalara satıcı kredisi olarak kullanmış olmalarıdır. Aynı tespitleri, imalat-dışı sektörlerde faaliyet gösteren firmalar için de yapmak mümkündür.

Tabloda vurgulanması gereken bir diğer tespit, firmaların aktif ve pasiflerindeki ticari hayat ilişkileri netleştirildiğinde, net ticari kredi aktivitesinin sıfıra yakınsamasıdır. Nitekim,

¹³ Reel sektörün kendi içindeki kredilendirme aktivitesinin görülebilmesi için finansal aracılık sektörü kapsam dışında tutulmuştur. Orjinal bilançoların kapsadığı toplam firma sayısı 8,007 olup, bunların 4,106’sı imalat-dışı sektörlerde faaliyet göstermektedir.

bu sifira yakınsama grafiksel örneğimizdeki defter-i kebirin net toplamından (400-400 = 0) başka bir şey değildir.

Vadeli çek, senet ve satıcı kredileri şeklinde yaratılan kredilendirme aktivitesinin bu derece yoğun olduğu bir ekonomide, parasal aktarım mekanizmasında kredi kanalının etkin işleme beklenmemelidir. Bu bağlamda, kredi kanalının etkin işleyip işlememesi, ticari hayattaki ilişkiler sonucu ortaya çıkan kredi aktivitesinin orjinal kaynağın banka kredileri olup, olmaması ile ilgilidir. Firmalar, ticari kredi aktivitesini banka kredileri dışındaki bir kaynakla finanse ediyorlar ise, kredi kanalındaki etkinliğin de o derece zayıf olacağı düşünülmektedir. Nitekim, Şekil.1’de görüldüğü üzere firmaların banka kredilerinin ötesinde karma bir finansman yapısı söz konusudur. Böyle bir yapıda etkin bir kredi kanalı için yeterli bir altyapıdan söz etmek zor olacaktır. Satıcı kredilerindeki kredi çarpanı etkisi de düşünüldüğünde, bu zorluk daha da artmaktadır.

e. Yükümlülüklerin ötelenerek finansman yaratılabilmesi: Kredi kanalının etkinliğini belirleyebilecek diğer bir etken, belki de diğer ülkelerden farklı olarak, Türkiye’de bazı yükümlülüklerin ötelenmesi suretiyle ilave finansman yaratılabilme imkanının var olmasıdır. Ötelenebilecek yükümlülükler, vergi yükümlülüğü olabileceği gibi, ertelenen bir hakediş ya da geciktirilen bir personel ödemesi formunda da karşımıza çıkabilmektedir. Bu şekilde yaratılan finansmanın payının yüzde 15,4 seviyesinde olduğu da düşünüldüğünde, etkin bir kredi kanalı için gerekli ön koşulların Türk ekonomisi için geçerliliği ayrı bir tartışma alanıdır.

f. Kamu ağırlığı: Gerek kamusal sermayeli bankaların kullandığı kredilerin hacmi ve gerekse her türlü bankanın kamu kurum ve birliklerine kullandığı kredilerin varlığı, kredi kanalının etkinlik derecesini etkileyebilecek diğer unsurlardır. Klasik kredi kanalında, makro kredi kanalına göre geçişkenlik derecesi göreceli olarak yüksek olmasına rağmen, dördüncü bölümde özetlenen kalite sorunları düşünüldüğünde, klasik kredi kanalında dahi etkinlik probleminden söz edilebilir. Kamu kurumları ve tarımsal birliklere kullanılan krediler, fon kaynaklı krediler, yurtdışına kullanılan krediler ve grup kredileri dikkate alındığında, ekonomik konjonktürden doğrudan etkilenebilecek kredi tutarının yüzde 70’lik bir paya sahip olması (Bkz. Tablo.9), ekonomik amaçlarının yanısıra bazen de sosyal amaçlar üstlenebilen kamu sermayeli bankaların toplam kredi portföyü içinde yüzde 24,1’lik bir yer tutması (Bkz. Tablo.8), etkinlik tartışmalarında akıldaki tutulması gereken hususlardır.

Sonuç olarak, parasal aktarım mekanizmasının önemli bir unsuru olarak kredi kanalında geçişkenliğin kalitesi konusunda klasik kredi kanalında yaşanan sorunların, makro kredi kanalı dikkate alındığında daha derin olduğu gözlemlenmektedir. Dolayısıyla, sadece klasik kredi kanalı gözönünde bulundurularak alınabilecek karar ve uygulamaların dikkatle değerlendirilmesi gerekir. Aksi, Türk ekonomisinde temel problem haline gelen dur-kalk (boom-bust) şeklindeki bir ekonomik büyüme ortamının sürdürülmesi anlamına gelir ki, bu arzu edilen bir gelişme olmasa gerekir. Örneğin, zorunlu karşılık oranları kullanılmak suretiyle daraltıcı bir para politikası uygulaması böyle bir makro kredi kanalı yapısında yeterince etkin işleyebilir ya da sonuçlar verebilir mi? Bu politika seçeneği değerlendirilirken, yukarıda ifade ettiğimiz kamusal ağırlık sorunu bir kenara bırakılırsa, klasik kredi kanalı bağlamında geçişkenlikle ilgili nasıl bir sonuca varılabilir?

Zorunlu karşılığın, klasik kredi kanalını oluşturan en önemli mikro kanallar olan mevduat bankaları ve özel finans kurumlarını kapsadığı, buna karşılık faktoring, finansal kiralama ve tüketici finansman şirketlerini kapsamadığı, ancak bu şirketlerin de bankacılık

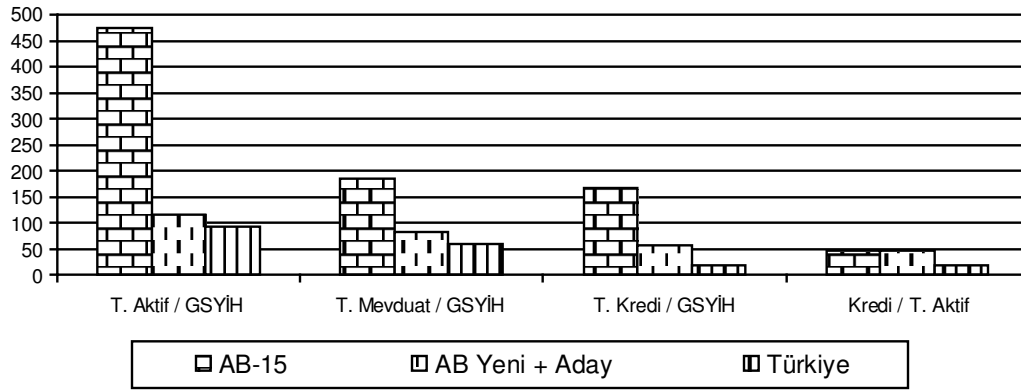
sektörü ile önemli ölçekte kredi ilişkisi içinde olduğu, ileri sürülerek, bu yönde alınacak bir kararın kredi daralması ya da genişlemesinde yeterince etkili olabileceği savını ileri sürebilecekler olabilir. Ancak, makro ölçekte tanımlanmış bir kredi kanalı yapısını (büyük resmi) gören bir karar alıcı farklı düşünebilir ya da aynı yönde düşünse bile etki derecesi konusunda farklı hesaplamalar içerisinde olabilir.

Bu nedenlerle, hangi kanalla olursa olsun ekonomideki aktarım mekanizmalarının daha iyi tanımlanmasının, kanalların kendi içinde ve/veya birbirleri arasındaki ilişkilerin iyi bilinmesinin, orta ve uzun vadeli sürdürülebilir bir büyüme perspektifinde kritik öneme sahip olduğu düşünülmektedir. Özellikle enflasyon hedeflemesine geçildiğinde, parasal aktarım mekanizmasının bütün yönleriyle bilinmesinin sayısız yararları olacağına inanılmaktadır.

5.2. Türk Mali Sektörü Ölçeği Üzerine Etkileri

Türk finansal sektöründe genel olarak bir ölçek problemi olduğu tartışılmaz bir gerçektir. Türk finans sektörü parçalı bir yapıya sahip olup, toplam aktif büyüklüğü ya da banka başına ortalama aktif büyüklüğü açısından küçük ölçekli bir yapıya sahiptir.

Şekil.12 - Türk Bankacılık Sektöründe Ölçek Sorunu
(Yüzde)

Kaynak: MSPD Çalışma Raporları, Kasım 2003

Gerek AB'yi oluşturan 15 üye ülke ve gerekse AB'ye yeni üye olan veya olmaya hazırlanan ülke ortalamalarına bakıldığında, Türk bankacılık sektörünün ölçek problemi daha net bir şekilde görülebilmektedir. Toplam aktif, toplam mevduat ve toplam kredi hacimlerinden hangisi esas alınırsa alınır, Türk bankacılık sektörünün ölçek sorunu açıkça görülmektedir. Vurgulanması gereken husus, sözkonusu ülke karşılaştırmalarında Türkiye açısından en fazla farklılık, kredilerin milli gelir içindeki payında ortaya çıkmaktadır. Kredilerin toplam aktiflerden aldığı payda da aynı durum sözkonusudur. Bu farklılıkta, büyük ölçüde Türk Hazine kağıtlarının yüksek getiri nedeniyle sahip olduğu cazibe rol oynamaktadır.

Hazine kağıtlarındaki yüksek getiri, makro ekonomik istikrarsızlık ve belirsizlik, yüksek aracılık maliyetleri, hukuk sisteminin alacaklının alacağını tahsil etmesine yeterince yardımcı olmaması vb. nedenlerle, bankalar menkul değerlere plasman yapmayı tercih etmişler, aracılık fonksiyonlarının geliştirilmesini ise ikincil plana itmişlerdir. Bu durum, genel olarak yüksek getiri nedeniyle Hazine'nin dışlama (crowding-out) etkisi olarak görülse de, aynı zamanda bu gelişme "bankacılık sisteminin dışlanması"yı da beraberinde getirmiştir.

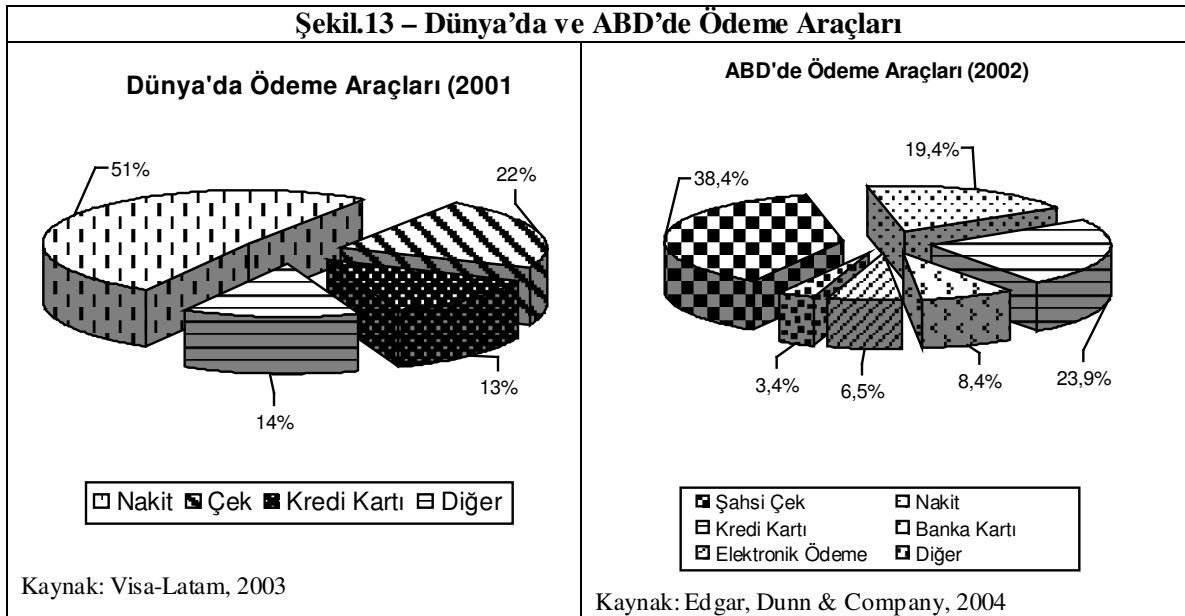
90'lı yıllarda Rusya ve Ukrayna'da olduğu gibi bankacılık sektörü kredi aktivitesinden dışlanmıştır. Dışlanma derken, bankacılık sektörünün bilinerek ve istenerek dışlandığı ifade edilmemektedir. Aksine, Rusya ve Ukrayna'lı firmaların nakit dışı ve takas sistemine yönelmelerine benzer olarak, zaman içinde reel sektör kendisine bir çıkış yolu aramıştır. Bu şekilde, bir anlamda bankacılık sektörü ikame edilmiştir. Bu ikame, resmi kredi kanalının kendi içinde de yaşanıyor olmakla birlikte, temel olarak resmi kredi kanalları ile yarı-resmi / resmi olmayan kredi kanalları arasında yaşanmaktadır. Bu ikame ise bankacılık ve daha genelde finansal sektörün ölçeğini küçültmektedir.

Bankacılık sektöründe küçük ölçekli yapının farklı açıklamaları olabilese de, önceki bölümlerde ortaya konulduğu üzere makro kredi kanalının "su altında kalan" bölümünün yüksek olmasının da, bankacılık sektörünün ölçek açısından gelişmemesine neden olduğu düşünülmektedir. Dış alemden istenildiğinde dış kredi bulunabilmesi, vadeli çek ve bono kullanımının olabildiğince yaygınlığı, finansal kurum lisansı olmamasına rağmen reel sektörün satıcı kredileri kanalıyla kaydi para yaratabiliyor olması, bankacılık ya da finansal sektör eliyle gerçekleştirilen para akımlarını sınırlandırmakta ve ölçek probleminin nedenlerinden birisi olmaktadır.

5.3. Kayıt Dışı Ekonomi Üzerine Etkileri

Kurumsallaşma ve kayıt düzeninden uzaklaştıkça, ekonomideki kayıt dışılığın oranı da o derece artacağı gerçeğinden hareketle, mevcut makro kredi kanalının yapı ve kalitesi ekonomide kayıt dışılığı beslemektedir.

Dünya uygulamalarına bakıldığında, ödeme araçlarındaki gelişim yönünün daha kurumsallaşmış ödeme araçlarına yönelik olduğu, ödemelerde bankacılık sektörünün azami seviyede kullanıldığı ve bu yönde politika ve araçların geliştirildiği göze çarpmaktadır. Dünyada tüketici harcamalarının hemen yarısı nakit ile yapılırken, kayıt dışılığın göreceli olarak çok daha düşük olduğu gelişmiş ülkelerde nakit kullanım oranı, dünya ortalamasının oldukça altındadır.

Şekil.13’de görüldüğü gibi, dünyada tüketici harcamalarının hemen yarısı nakit ile yapılırken, ABD’de nakit kullanım oranı yüzde 20’nin altındadır. Buna karşılık ABD’de, daha kurumsallaşmış ve “bankalaşmış” çek, kredi kartı, banka kartları (debit cards) ve diğer elektronik ödeme araçlarının önemli bir kullanım alanına sahip olduğu anlaşılmaktadır.

Gelişmiş ülkeler mevcut ödeme aracı yapısı ile de yetinmeyip, giderek daha da geliştirilmesi ve etkinleştirilmesi yönünde önemli adımlar atmaktadırlar. Çek ve nakit kullanımını daha da azaltmak için stratejiler geliştirmektedirler. Örneğin ABD’de çek kullanımının 2007 yılına kadar yarı yarıya azaltılarak yüzde 20’ler seviyesine gerileyeceği, nakit kullanımının bir miktar daha azalacağı tahminleri yapılmaktadır. Özellikle, banka kartı, kredi kartı, ön ödemeli kartlar (prepaid ya da stored-value cards) ve diğer elektronik ödemelerin çok daha fazla uygulama alanı bulacağı düşünülmekte, buna yönelik çalışmalar planlanmakta ve hayata geçirilmektedir. Sadece gelişmiş ülkeler değil gelişmekte olan ülkelerde de nakit ödemelerin azaltılması yönünde çalışmalar yapılmaktadır. Bu çalışmalar aşağıda Kutu.2’de özetlenmektedir.

Kutu.2 – Banka ve Kredi Kartı Kullanımını Teşvik Deneyimleri

Arjantin deneyimi

Aralık 2001’de, bir yandan mevduat sahiplerinin bankalara hucum ederek paralarını yastık altına götürmelerini önlemek, diğer yandan satış, kurumlar ve gelir vergisindeki kaçığı azaltmak amacıyla banka kartı (debit cards) kullanımını teşvik etmek suretiyle bazı tedbirler alınmıştır. Nakit çekimleri mevduat sahibi başına haftada 250 dolar (ayda 1000 dolar) ile sınırlandırılmıştır. Ancak, çek, kredi kartı ve banka kartı ile yapılan alışverişlere herhangi bir sınırlandırma getirilmeyerek, halk bu araçları kullanmaya yönlendirilmiştir. Banka işlemlerine getirilen bu kısıtlamaların anayasaya aykırılık teşkil ettiği öne sürülmüş, bazı federal mahkemelerde bu kısıtlamaların kanun dışı olduğu yönünde kararlar alınmış, hükümet bu kararları temyiz etmiş, ancak kararlar uygulama alanı bulmuştur.

(“Government orders use of debit cards over currency”, The Arizona Republic, 2001).

Güney Kore deneyimi

2000-2003 döneminde Güney Kore hükümeti, bir yandan tüketici talebini artırmak, bir yandan da şeffaflığı artırarak vergi kaçığı ile mücadele etmek için kredi kartı ve banka kartı kullanımını vergisel teşviklerle desteklemiştir. Seyahatlarda 3000 dolardan üzerinde kredi kartı ile harcama yapan vergi mükelleflerinin dönüşlerinde otomatik olarak vergi incelemesine alınma uygulaması kaldırılmıştır. 3 milyon wona kadar sınırlı olmak üzere ücretlerinin yüzde 10’unu aşan kredi ve banka kartı harcamalarının vergi matrahından düşülebilmesine imkan tanınmıştır. Eğlence sektöründe faaliyet gösteren bütün firmalar ile aylık satış ciroları 24 milyon wonu aşan firmalara kredi kartı kabul etme mecburiyeti getirilmiştir. Ayrıca, kredi kartı sağlayan şirketlerden hükümete yardımcı olmaları ve bu çerçevede kredi kartı komisyon oranlarını düşümleri talep edilmiştir.

(Korea’s Fiscal Policy: A Tool for Post-Crisis Recovery” by M.Watt, 2001)

Kolombiya deneyimi

2003 ve 2004 yıllarında vergi idaresi, mal ve hizmet alımlarının kayıt altına alınabilmesi ve alışverişlerde vergi kaçığının önlenmesi için kredi ve banka kartı kullanımını teşvik edilmesine karar vermiştir. Tüketicilere geçiş döneminde yardımcı olmak amacıyla, kredi ve banka kartı (debit cards) ile yapılan mal ve hizmet alımlarında katma değer vergisi 2 puan azaltılmıştır.

(“Payment Solutions for Modernising Economies” The Commonwealth Council and Visa, 2004)

Dünya ortalamaları ve ABD uygulaması dikkate alındığında, Türkiye’de kredi kartı pazarında meydana gelen olağanüstü gelişmeye rağmen, tüketiciler alışverişlerinde halen çok yüksek oranda nakit kullanılmaktadır. Mastercard şirketinin yapmış olduğu MasterCard adlı araştırmaya göre, harcamaların sadece yüzde 13’ünün kredi kartı ile yapıldığı, buna

karşılık nakit kullanım oranının yüzde 87 olduğu ifade edilmektedir¹⁴. Sözkonusu araştırmaya göre şehirlerde yapılan harcamalarda kredi kartı kullanım oranı yüzde 42'ye kadar çıkmaktadır. Banka kartı kullanımı ise kredi kartına göre oldukça düşüktür. Aynı çalışmaya göre, toplam kredi kartı pazarında kredi kartları yüzde 99 pay alırken, banka kartları yüzde 1'lik bir paya sahiptir.

Ticari senet ve satıcı kredilerinin yaygınlığı, nakit kullanımının ödeme araçlarındaki gelişmelere rağmen önemini sürdürmesi, çek uygulamasında hamiline çek yazılabilmesi, çeklerin birden çok ciro edilebilmesi, çekin banka hesaplarına intikal etmeden de tahsil edilebilmesi vb. uygulamalar, nakit kullanımını arttırdığı için kayıtdışıya davetiye çıkaran uygulamalardır.

Türkiye henüz ticari senet uygulamasını kıymetli evrak hukukunda korurken, dünya uygulamalarında çek kullanımının bile zaman içinde daraltılarak, banka kartı, ön ödemeli kartlar vb. elektronik ödeme yöntemleri üzerinde durulmaktadır. Bu nedenle daha fazla zaman geçirmeden ödeme araçları ile ilgili olarak finans kuruluşları ile ortaklaşa bir strateji belirlenmesi gerektiğine inanılmaktadır. Bankada hesap açılışlarında kimlik uygulaması ya da 8 milyar liranın üzerindeki işlemlerde ödemenin bankalar üzerinden yapılması gibi uygulamalar yararlı, ama yeterli uygulamalar değildir.

Teknolojik ve ekonomik gelişmişlik seviyesi arttıkça, doğal olarak Türkiye'de de yeni ödeme araçlarının nakitin yerini kendiliğinden alacağı ifade edilebilir. Ancak, içinde bulunulan kamu finansman sorunları ve yoğun kayıtdışılık ortamında zaman her geçen gün aleyhimize işlemektedir. Bu nedenle, finans sektörü eliyle yapılan ödemeler (bankalaştırma) arttıkça, kayıtdışılığın azalacağı bilinmelidir. Doğal gelişime bırakılmadan, bankalaştırmanın hızlandırılması için, Kore ve Kolombiya benzeri vergisel teşvikler de dahil olmak üzere, her türlü olanak hazırlanacak strateji paralelinde seferber edilmelidir. Türkiye'nin avantajı, çok iyi bir telekomünikasyon altyapısına ve teknolojisine dünya standartlarında olan bir bankacılık sektörüne sahip olmasıdır.

5.4. Rekabet Gücü Üzerine Etkileri

Buraya kadar özetlediğimiz negatif dışsallıkların, firma ve finansal sektör kuruluşları açısından bazı artı ve eksilerinin olduğunu da belirtmek gerekmektedir. Doğal olarak kayıtdışı ve banka dışı kalabilme imkanının olması, firmaların özellikle vergi ve mali yükümlülükler alanında bazı esneklikler yaratabilmesini sağlayabilmekte, bu ise iç ve dış rakiplerine göre avantajlı konuma gelebilmeleri için imkan yaratabilmektedir. Bu nedenle, kredi kanalı kalitesinin artırılması ya da yapısının geliştirilmesi ile ilgili alınabilecek önlemlerin, bazı firmalara iç ve dış arenada rekabet gücü kaybettirebileceği ileri sürülebilir.

Ancak, madalyonun iki tarafının olduğu unutulmamalıdır. Resmi, yarı-resmi ve resmi olmayan kredi kanallarını ya da bu kanalların bir kombinasyonunu kullanan reel kesim firmalarının, seçilen kredi kanalı yapısına bağlı olarak bir takım rekabet problemleri ile karşılaşmaması mümkün değildir. Örneğin, dış kaynak bulabilen bir firma ile, iç krediyle faaliyetlerini finanse eden bir firmanın aynı rekabet şartlarında mücadele etmesi sözkonusu değildir. Çünkü, her bir mikro kredi kanalı üzerindeki mali yükler ya da düzenleme&denetleme yapısı çok büyük farklılıklar gösterebilmekte, bütün bunlar ise üretilen mal ve hizmetin birim maliyetlerine ve fiyatlarına yansiyabilmektedir.

¹⁴ Detaylı bilgi için Capital Dergisi, Ekim 2004'e bakılabilir.

Rekabet sorununun bir boyutu da bankaların ölçekleri ile ilgili olarak ortaya çıkmaktadır. Türk finans kuruluşları ölçek problemleri nedeniyle diğer ülke finans kurumları karşısında bir rekabet eşitsizliğini ile karşı karşıya kalabilmektedir. Nitekim, yurtdışından sağlanan kredilerin 55 milyar dolara ulaşmasının nedenlerinden birisi de bu eşitsizliğin varlığıdır.

Söz konusu negatif dışsalıkların pozitif yönlerinin de olabileceğine dair muhtemel görüşlere verilebilecek bir diğer yanıt, mevcut yapının sürdürülebilirliğinin olmamasıdır. Bankacılık sektörünün dışlandığı, bir çok ekonomik aktivitenin kayıtdışı kalması nedeniyle kamu finansman yükünün kayıtlı sektör üzerinde kaldığı bir ortamda, kayıt içinde çalışan firmaların eşit bir rekabet ortamında yaşadıklarından da sözedilemez.

Sonuç olarak, banka dışında ya da kayıt dışında kalmanın elbette kısa dönemli yararları olacaktır. Ancak burada dikkate alınması gereken uzun soluklu ve sağlıklı bir rekabet ortamının yaratılabilmesidir. Bunun, kredi kanalındaki mevcut yapı ve kalite ile gerçekleştirilmesi oldukça güç gözükmektedir.

Genel Bulgu ve Değerlendirmeler

Mali sektör ile reel kesim arasındaki ilişkiler ve kredi gelişmeleri değerlendirilirken, analizler genel olarak bankacılık sektörü kredileri ile sınırlı kalmaktadır. Oysa ki, Türk ekonomisinde görünür klasik kredi kanalının dışında da önemli bir kredilendirme aktivitesi mevcuttur. Bu çalışma, temel olarak banka dışı kaynaklarda yaratılan sözkonusu aktivitenin sayısal olarak ölçümüne yönelik olarak kurgulanmış ve “makro kredi kanalı” adı verilen büyük resimin görülmesi amaçlanmıştır.

Çalışma sonuçlarına göre, makro kredi kanalı ölçeğinin klasik kredi kanalından yaklaşık 2,6 kat daha büyük olduğu anlaşılmaktadır. Klasik kredi kanalları yoluyla yaratılan kredi portföyünün milli gelir içindeki payı yüzde 18,5 iken, makro kredi kanalı ölçeğinin milli gelir içindeki payı aynı dönemde yüzde 48,9'luk bir büyüklüğe ulaşmaktadır. Bu görünüm, kredi / milli gelir oranlarının uluslararası karşılaştırmalarda Türkiye'nin neden sıralamanın en altlarında yer aldığı kısmen açıklaması açısından önemlidir.

Makro kredi kanalında 2001-2003 döneminde ortaya çıkan sorunlu kredi oranı, yüzde 11,4 olarak hesaplanmaktadır. Oysa ki bu oran klasik kredi kanalında yüzde 19'dur. Bunun anlamı, yarı-resmi ya da resmi olmayan kredi kanalında kredilerin sorunlu hale dönüşme oranının resmi kredi kanalına göre daha düşük olmasıdır. Bu ise finansal kurumların borç alanlar hakkında daha sağlıklı bilgilere sahip oldukları, dolayısıyla daha etkin kaynak tahsis kararları alabileceklerine yönelik genel tezi doğrulamamaktadır. Aksine, satıcıların çek, bono ya da satıcı kredileri şeklinde aldıkları kredi tahsis kararlarının göreceli olarak daha rasyonel kararlar olduğunu göstermektedir. Buradan çıkarılabilecek bir diğer sonuç, firmaların kendi aralarında simetrik olabilen bir bilginin, bankalara karşı görece daha asimetric hale gelmesi ile ilgilidir. Diğer bir deyişle, muhasebe ve raporlama altyapısının yetersizliği ve şeffaflık sorunları, bankacılık sektörünün reel sektör hakkındaki bilgi tabanının geliştirilmesi ve kredi kültürünün olgunlaştırılması gereğini ortaya koymaktadır.

Sorunlu kredilerin de dahil edildiği brüt kredi kanallarına bakıldığında, makro kanal ile klasik kanal arasında yukarıda ifade edilen 2,6 katlık farklılığın 2,4 kata gerilediği görülmektedir. Bu yukarıda da ifade edildiği gibi, yarı-resmi ve resmi olmayan kredi kanallarında daha rasyonel kredi kararları alınabilmesinden kaynaklanmaktadır.

Türkiye gibi ortalama kredi vadesinin çok kısa olduğu ülkelerde, kredi aktivitesinin gerçek boyutlarıyla değerlendirilebilmesi için kredi stok tutarından ziyade, kredi işlem hacimlerinin bilinmesi gereklidir. Çalışmada, mevcut bilgi seti kısıtı altında, bu alandaki istatistik eksikliğine de işaret edebilmek amacıyla, makro kredi kanalının işlem hacmi ile ilgili sayısal bir analize de yer verilmiştir. Buna göre, 2003 yılı içinde makro kredi kanalının 3 katı büyüklüğünde bir işlem hacmine ulaşılmıştır. Bu işlem hacmi ve makro kredi kanalı ölçeği dikkate alındığında, Türk ekonomisinde ortalama kredilendirme vadesi 122 gün olarak hesaplanmaktadır.

Bir ekonomide kredi aktivitesi genel olarak ele alınırken ya da kredi daralmasının arz yönlü mü yoksa talep yönlü mü olduğu hususunda değerlendirmelerde bulunurken, analizlerin mümkün olduğunca klasik kredi kanalı yerine makro kredi kanalı bağlamında yapılması, analistleri daha kesin sonuçlara götürecektir. Çünkü yaşanan ekonomik ortama bağlı olarak makro kredi kanalını oluşturan mikro kanallar arasında bir geçişkenlik ya da kayma olabilir veya kredi stokuna bakıldığından stok çok fazla değişmediği halde, kredilendirme zincirindeki kopukluk nedeniyle toplam kredi hacmi önemli ölçüde daralabilir. Sorunlu kredilerde, klasik

kanallar açısından bir artış olmasına rağmen, makro kredi kanalı ölçeğine bu artış aynı derecede yansımamış olabilir. Bu nedenle, tek başına bankaların kredi faaliyetlerinin seviyesi, ekonomide yaşanan kredi daralması ya da genişlemesi yönünde bize net ipuçları vermeyebilir. Analistler açısından dikkatli olunması gereken bir diğer husus, ortalama vadenin bu kadar kısa olduğu ülkelerde, ülkeler arasında yapılan kıyaslamalardır. Çünkü, makro kredi kanalının yapı ve kalitesi ya da ortalama vadesi bilinmeksizin yapılabilecek ülkelerarası analizler, ülkelerin sahip olduğu kredi aktivitesinin boyutları hakkında bizi yanlış yerlere götürebilir.

Her ülkenin kredi kanalı yapısı, ekonomik ve sosyal gelişmişlik düzeyi ve deneyimi ile birlikte oluşmaktadır. Türkiye’de de yıllar boyunca süren ekonomik belirsizlikler, finansal sistem ve araçların gelişmişlik seviyesi, başta vergi ve alacak takibi olmak üzere ilgili hukuk normları, düzenleyici ve denetleyici çevrenin kalite düzeyi, makro kredi kanalının yapısını şekillendirmiştir.

Bu çalışmanın bulgularına bakıldığında, Türkiye’de kredi kanallarındaki sözkonusu şekillenmenin, resmi kredi kanalları içerisinde klasik kredi kanalı, makro kredi kanalları içinde ise yarı-resmi ve resmi olmayan kredi kanalları lehine gerçekleştiği görülmektedir. Makro kredi kanalı ölçeğinden, resmi kredi kanalı yüzde 41,3, yarı-resmi kredi kanalı yüzde 42,3 ve resmi olmayan kredi kanalı ise yüzde 16,4’lük bir pay almaktadır. Klasik kredi kanalını oluşturan mevduat ve yatırım bankalarının resmi kredi kanalı içerisindeki payı yüzde 92, makro kredi kanalı içerisindeki payı ise yüzde 38 civarındadır.

Resmi kredi kanalı ile diğer kredi kanalları arasındaki denge, birincisinin aleyhine bozuluyorsa, bu bozulma nedenlerinden birisi de kredi kanalları arasındaki düzenleme ve denetim standartlarının farklılığından kaynaklanmaktadır. Resmi kredi kanalının kendi içinde de düzenleme ve denetim kalitesi açısından derin farklılıklar olduğunu da kabul etmek gerekmektedir. Bu farklılıklar makro kredi kanalındaki şekillenmede rol oynayan faktörlerden birisi olmaktadır.

Kredi kanalında zaman içinde oluşan şekillenme yaşanan ekonomik ve sosyal gelişime paralel olarak bir kalite yapısını da içerisinde barındırmaktadır. Bu açıdan bakıldığında makro kredi kanalında temel kalite problemi, yarı-resmi ve resmi olmayan kredi kanallarının yaygınlığı ile ilgilidir. Bir ödeme aracı olması gereken çek uygulamasının kanuna rağmen vadeliendirme aracı haline dönüşmesi, bono gibi bir kredilendirme aracının ekonomide halen yaygın olarak kullanılıyor olması ve satıcıların çok çeşitli nedenlerle yaygın ve yoğun bir kredilendirme aktivitesinde bulunarak finansal sistemin rolünün bir kısmına sahip çıkmaları, makro kredi kanalında tartışılması gereken kalite sorunları olarak görülmektedir.

Diğer taraftan, reel sektörün ancak kredi kanalının yüzde 49’una doğrudan ulaşabilmesi, yurtdışı şube ve kuruluşlar aracılığıyla önemli ölçekte bir kredilendirme yapıyor olması, kredi portföyünün yüzde 57’sinin kısa vadeli oluşu, yatırım kredilerinin toplam içerisinde yüzde 6 gibi düşük bir paya sahip olması, grup firmalarına kullanılan kredilerin önemini koruması, kamu kuruluşlarının kredi pastasından yüzde 12’lik bir pay alması, kredi hacminin hala yüzde 24’ünün kamu sermayeli bankalar tarafından yaratılıyor olması, aracılık maliyetlerinin yüksekliği ve kredi türleri itibarıyla farklılığı, kalite ve etkinlik açısından klasik kredi kanalının ön plana çıkarılabilecek sorunlarıdır.

Kalite sorununun belirgin olduğu ekonomilerde, kredi piyasaları etkin çalışmamakta, etkin çalışması için gerekli ortamın da yaratılamaması halinde, ekonomiyi oluşturan birimler farklı tepkiler (response to market failure) verebilmektedir. Türk ekonomisinde bu çalışmada

özetlediğimiz makro kredi kanalı yapısı ya da 90'lı yıllarda Rusya ve Ukrayna'da yine bu çalışmada özetlediğimiz nakit dışı ve takas ekonomisi ile ilgili olarak yaşananlar, bu tepkilere örnek olarak verilebilir. Bu tepkilerin bir sonucu olarak şekillenen kredi kanalı yapısı, ekonomide farklı negatif dışsallıklara da beraberinde getirmektedir. Sözkonusu dışsallıklar çalışmada, *para politikasının geçişkenliği*, *mali sektörün ölçeği* ve *kayıtdışı ekonomi* üzerine etkiler olmak üzere üç başlık altında incelenmiştir.

Parasal aktarım mekanizmasının bir parçası olan kredi kanalının etkin işleyebilmesi için, literatürde ön plana çıkarılan ön koşullardan birisi, banka kredileri ile diğer finansman yöntemleri arasında tam bir ikame imkanının bulunmamasıdır. Firmalar açısından banka kredilerinin ikame edilebilir olup olmamasına, hazine kağıtları üzerindeki yüksek reel getiri ve resmi kredi kanalında bankacılık sektörü baskın bir kredilendirme yapısı görüntüsü kısıtlarıyla bakıldığında, banka kredilerinin ikamesinin zor olduğu kolayca ifade edilmektedir. Kredi kanalının etkinliği açısından ön koşullardan birisinin varolduğu, bu nedenle Türkiye'de kredi kanalının etkin çalışması için uygun bir ortamın bulunduğu yargılarına sıkça rastlanabilmektedir. Bu genel yargıya katılmamaktadır. Katılmama gerekçeleri çalışmanın bulguları da gözönünde bulundurularak aşağıdaki gibi özetlenebilir;

Banka kredilerinin baskın olup olmadığı: Kredi kanalı içerisinde banka kredilerinin baskın olduğu genel tespiti, makro kredi kanalı ölçeği esas alındığında çok doğru bir tespit değildir. Firmaların finansman yapıları incelendiğinde, mali ilişkilerden sağlanan finansman baskın bir finansman biçimi değildir (Bkz. Şekil.1 ve Tablo.10).

Sermaye niteliğindeki bir kaynağın banka kredisi formuna girebilmesi: Sermayeleri vergilenen firmalar işletmelerine sermaye koyma yerine kredi alabilmekte ya da sermayelerini kredi şekline dönüştürebilmektedirler. Firma sahipleri ekonomide konjoktüre göre bu alışkanlıklarını zaman zaman değiştirebilmekte, özkaynaklar ya da iştirakleri ile ilişkileri yoluyla ilave finansman imkanı sağlayabilmektedirler. Bu yapının normal bir kredi ilişkisi gibi görülerek, kredi kanalının etkinliği ile ilgili tespitlerde bulunulması yanıltıcı olabilir.

Dış alemden sağlanan finansmanın yoğunluğu: Dışarıdan borçlanarak sağlanan finansman firmalar arasında yaygın olarak kullanılmaktadır. Finans dışı özel sektörün dış borç stoku 2003 yılsonu itibarıyla 55 milyar dolara ulaşmıştır. Böyle bir yapıda daraltıcı bir para politikasının reel ekonomik faaliyetler üzerinde etkileri sınırlı kalabilmektedir.

Satıcı kredilerinin yaygınlığı: Vadeli çek, senet ve satıcı kredileri şeklinde yaratılan kredilendirme aktivitesinin yoğun olduğu bir ekonomide, para politikasının etkinliği sınırlı kalabilir ya da arzulananın ötesinde etkileri olabilir. Bu tamamen satıcı kredileri yoluyla yaratılan kredi çarpanının (Bkz. Şekil.11) büyüklüğüne ve satıcı kredisinin finanse edildiği orijinal kaynağa bağlıdır. Firma açtığı satıcı kredilerini, banka kredisi, dış finansman, özkaynak veya diğer finansman araçlarının birisiyle ya da bunların bir kombinasyonu ile finanse edebilir. Para politikasının geçişkenlik derecesi, satıcı kredilerinin ne ölçüde banka kredisi ile finanse edildiğiyle doğrudan ilişkilidir.

Yükümlülüklerin ötelenerek finansman yaratılabilmesi: Bir çok ülkeden farklı olarak Türkiye'de yükümlülükler çok daha kolay ötelenebilmektedir. Buna kanuni bir düzenleme de cevaz verebileceği gibi, yerleşmiş alışkanlıklar ya da kültürden de kaynaklanıyor olabilir. Geciktirilen yükümlülük vergi olabileceği gibi personel ödemesi gibi herhangi bir yükümlülük de olabilir. Vergi affı, sosyal güvenlik prim borçları affı, personel maaşlarının kısmen ya da tamamen ötelenebildiği esnek işgücü piyasası vb. yerleşik

uygulamaların var olduğu bir altyapının, kredi kanalının etkinliği değerlendirmelerinde dikkate alınması gerekir.

Kamu ağırlığı: Kamu sermayeli bankaların kullandığı kredilerin hacmi (%24,1) ve bankaların kamu kurum ve birliklerine kullandığı kredilerin boyutu (%11,7) birlikte düşünüldüğünde, kamusal karar alma mekanizmalarının genel konjonktürden farklı da olabilmesi, para politikalarının geçişkenliğini zayıflatan unsurlardır.

Sonuç olarak, parasal aktarım mekanizmasının önemli bir unsuru olarak kredi kanalında geçişkenliğin kalitesi konusunda klasik kredi kanalında yaşanan sorunların, makro kredi kanalı dikkate alındığında çok daha derin olduğu gözlemlenmektedir. Dolayısıyla, para politikasının geçişkenliği ya da kredi kanalının etkinliği konusunda sadece klasik kredi kanalı gözönünde bulundurulacak karar ve uygulamaların dikkatle değerlendirilmesi gerekir. Aksi, Türk ekonomisinde temel problem haline gelen dur-kalk (boom-bust) şeklindeki bir ekonomik büyüme ortamının sürdürülmesi anlamına gelir ki, bu arzu edilen bir gelişme olmasa gerekir.

Bu nedenlerle, hangi kanalla olursa olsun ekonomideki aktarım mekanizmalarının daha iyi tanımlanmasının, kanalların kendi içinde ve/veya birbirleri arasındaki ilişkilerin iyi bilinmesinin, orta ve uzun vadeli sürdürülebilir bir büyüme perspektifinde kritik öneme sahip olduğu düşünülmektedir. Özellikle enflasyon hedeflemesine geçilmesi durumunda, parasal aktarım mekanizmasının bütün yön ve ayrıntılarıyla bilinmesinin enflasyon hedeflemesinde başarı şansını önemli ölçüde artıracığına inanılmaktadır.

Türk mali sektörü önemli bir **ölçek sorunu** ile karşı karşıyadır. Yüksek getirili kamu kağıtları nedeniyle bugüne kadar bu sorun ikincil planda kalabilmiştir.

Hazine kağıtlarındaki yüksek getiri, genel olarak söylendiğinin ötesinde iki türlü “zincirleme dışlama” etkisi yaratmaktadır. Birincisi, makro ekonomik istikrarsızlık ve belirsizlik, yüksek aracılık maliyetleri, hukuk sisteminin alacaklının alacağını tahsil etmesinde yeterince yardımcı olmaması vb. nedenlerle, bankaların kredi yerine menkul değerlere plasman yapmayı tercih etmesi, böylece aracılık fonksiyonlarının ikincil plana itilmesi ile ilgili yaygın tespittir. Oysa ki, yapılması gereken ikinci ve daha önemli tespit, yüksek getiri nedeniyle Hazine'nin kredi aktivitesini dışlamasının (crowding-out) katkısıyla oluşan ve uzun süredir devam eden yaşam ortamının “bankacılık sistemini dışlaması”dır.

90'lı yıllarda Rusya ve Ukrayna'da olduğu gibi bankacılık sektörü kredi aktivitesinden yukarıdaki nedenlerle dışlanmıştır. Dışlanma derken, bankacılık sektörünün bilinerek ve istenerek dışlandığı ifade edilmemektedir. Aksine, Rusya ve Ukrayna'lı firmaların nakit dışı ve takas sistemine yönelmelerine benzer olarak, zaman içinde reel sektör kendisine bir çıkış yolu aramıştır. Bu şekilde, bir anlamda bankacılık sektörü ikame edilmiştir. Bu ikame, resmi kredi kanalının kendi içinde de yaşanıyor olmakla birlikte, temel olarak resmi kredi kanalları ile yarı-resmi / resmi olmayan kredi kanalları arasında yaşanmaktadır. Bu ikame ise bankacılık ve daha genelde finansal sektörün ölçөгünü küçültmüştür.

Türk ekonomisi son yıllarda önemli bir değişim yaşamakta, bu ise bankacılık sektörü için farklı bir yaşam alanı yaratmaktadır. Bu farklı yaşam alanı ise giderek ölçek sorununu, önceki yaşam alanının aksine ön plana taşımaktadır.

Yaşama alanındaki değişimleri; (1) Düşük enflasyon ortamına geçiş, (2) AB vizyonu, üyelik müzakereleri ve uyum süreci, (3) 2000 yılı sonrasında denetim ve düzenleme ortamının giderek etkinleşmesi, (4) yeni yaşam alanının beraberinde getirdiği/getireceği yabancı katılımı olmak üzere dört ana eksenle toplamak mümkündür.

Bu dört ana eksenledeki değişim birlikte ele alındığında, yeni yaşam alanı yoğun bir iç ve dış rekabete işaret etmektedir. Bu rekabet, daha düşük karlılık, daha iyi bir hizmet ve ürün kalitesi sunma anlamına gelmekte, operasyonel gider, birim maliyet, iyi yönetim ilkeleri ve risk odaklı bir yönetim anlayışı kavramlarını giderek daha ön plana çıkarmakta, sorunun temel çözümünün ise ölçek sorununun çözümü olduğuna işaret etmektedir.

Ölçek sorunu denince, haklı olarak ilk akla gelen devir ve birleşme çözümleridir. Ancak, en az devir&birleşme kadar önemli olan bir diğer çözüm yolu, ödemeler sistemi ve/veya kredilendirme faaliyetlerini mümkün olduğunca yarı-resmi / resmi olmayan kredi kanallarından, resmi kredi kanalına doğru yönlendirmektir. Diğer bir deyişle, dışlanan ya da ikame edilen finansal sektörü, tekrar kredilendirme aktivitesinin odağına taşımaktır.

Bu çerçevede, makro kredi kanalının “su altında kalan” bölümünün yüksek olmasının da, bankacılık sektörünün ölçek açısından gelişmemesine neden olduğu düşünülmektedir. Dış alemden kredi bulunmasının cazipliği, vadeli çek ve bono kullanımının olabildiğince yaygınlığı, çekte birden fazla ciro imkanının olması, çekin banka hesaplarına girmeden de çek keşidecisinden tahsil edilebilmesi, finansal kurum lisansı olmamasına rağmen reel sektörün satıcı kredileri ya da kendi kredi kartı kanalıyla yaygın bir şekilde kaydı para yaratabiliyor olması, bankacılık ya da finansal sektör eliyle gerçekleştirilen para akımlarını sınırlandırmakta ve ölçek probleminin nedenlerinden birisi olmaktadır.

Makro kredi kanalı yapısının bir diğer dışsallığı, **kayıt dışı ekonomiyi** beslemesidir. Kurumsallaşma ve kayıt düzeninden ne kadar uzaklaşırsa, kayıtdışı ekonominin derecesi de o ölçüde yüksek olmaktadır.

Dünya uygulamalarına bakıldığında, ödeme araçlarının gelişim yönünün daha kurumsallaşmış ödeme araçlarına yönelik olduğu, ödemelerde bankacılık sektörünün azami seviyede kullanıldığı ve bu yönde politika ve araçların geliştirildiği göze çarpmaktadır. Kayıt dışılığın göreceli olarak çok düşük olduğu gelişmiş ülkelerde nakit kullanımının dünya ortalamasının çok altında olduğu anlaşılmaktadır. Örneğin ABD’de nakit kullanım oranı yüzde 20’nin altındadır. Buna karşılık çek, kredi kartı ve banka kartlarının (debit cards) önemli bir kullanım alanına sahip olduğu anlaşılmaktadır.

Gelişmiş ülkeler mevcut ödeme aracı yapısı ile de yetinmeyip, giderek daha da geliştirilmesi ve etkinleştirilmesi yönünde önemli adımlar atmaktadırlar. Örneğin ABD’de çek kullanımının 2007 yılına kadar yarı yarıya azaltılarak yüzde 20’ler seviyesine gerileyeceği, nakit kullanımının bir miktar daha azalacağı tahminleri yapılmaktadır. Özellikle, banka kartı, P2P (person to person), kredi kartı, ön ödemeli kartlar (prepaid ya da stored-value cards) gibi elektronik ödeme sistemlerinin çok daha fazla uygulama alanı bulacağı düşünülmekte, buna yönelik çalışmalar planlanmakta ve hayata geçirilmektedir.

Sadece gelişmiş ülkeler değil gelişmekte olan ülkelerde de nakit ödemelerin azaltılması yönünde arayışlar söz konusudur. Arjantin, G.Kore, Kolombiya gibi bir çok ülkede nakit kullanımını en aza indirmek suretiyle kayıtdışı ekonomiyi azaltma amaçlı kartlı ödeme

sisteminden yararlanılması yoluna gidilmekte, bu amaçla önemli vergisel teşvikler de dahil olmak üzere, süreç kamu otoritesi tarafından desteklenmektedir (Bkz. Kutu.2).

Türkiye’de kredi kartı pazarında meydana gelen olağanüstü gelişmeye rağmen, araştırmalar nakit kullanımının halen yüksek olduğunu göstermektedir. Banka kartı (debit cards) kullanımı ise oldukça düşük seviyelerdedir. Yaygın nakit kullanımı yanında, ticari senet ve satıcı kredilerinin yaygınlığı, çek uygulamasında hamiline çek yazılabilmesi, çeklerin birden çok ciro edilebilmesi, çekin banka hesaplarına intikal etmeden de tahsil edilebilmesi vb. uygulamalar, nakit kullanımını arttırdığı için kayıtdışıya davetiye çıkaran uygulamalardır.

Türkiye’de kamu otoritesi, ödeme araçları ile ilgili olarak finans kuruluşları ile işbirliği içerisinde bir strateji raporu (“e-para ve ödeme araçlarının geleceği projesi” gibi) hazırlamalı ve kayıtdışı ile mücadelede bu raporu bir araç olarak kullanmalıdır. Bankada hesap açılışlarında kimlik uygulaması, bazı sektörlerle sınırlı olmak üzere 8 milyar liranın üzerindeki işlemlerde ödemenin bankalar üzerinden yapılması ya da Merkezi Kayıt Kuruluşu (MMK)’nin banka kartı kullanımının yaygınlaşması için bugünlerde tanıtım kampanyaları başlatması gibi uygulamalar yararlı, ama yeterli uygulamalar olarak görülmemektedir.

Finans sektörü eliyle yapılan ödemeler (bankalaştırma) arttıkça, kayıtdışılığın azalacağı bilincinde olarak, kayıtdışı ile sistematik bir mücadele başlatılmalıdır¹⁵. Bu mücadelede G.Kore ve Kolombiya’da uygulama alanı bulan vergisel teşviklerin kullanılması da stratejinin önemli bir parçası olmalıdır. Türkiye’nin bu stratejinin hayata geçirilmesinde en önemli avantajı, çok iyi bir telekomünikasyon altyapısına ve teknolojisi dünya standartlarında bir bankacılık sektörüne sahip olmasıdır.

Büyük resim ölçeğinin ve kalitesinin artırılabilmesi, böylelikle makro kredi kanalı yapısının yarattığı negatif dışsallıkların en aza indirilebilmesi için önerilerimiz aşağıda tartışmaya açılmaktadır:

1. Büyük resmin ölçek ve kalitesinin artırılabilmesi için herşeyden önce resmin bütün hatlarıyla net bir şekilde görülmesi gerekir. Bu çalışma ile ortaya konulan büyük resmin görülebilirliğine süreklilik kazandırılabilmesi ve kalitesinin artırılabilmesi¹⁶ durumunda, gerek ekonomik gelişmelerin yorumlanmasında ve gerekse alınacak karar ve politikaların etkinliğinde önemli yararları olacağına inanılmaktadır. Resmin tamamının takip edilebilmesi bizi daha sağlıklı sonuçlara götürebilecektir. Bu nedenle, makro kredi kanalı ile ilgili bir veri setinin oluşturularak, periyodik olarak izlenebilmesi için, başta Devlet İstatistik Enstitüsü olmak üzere ekonomi yönetiminde rol oynayan kurumlara ilave sorumluluk doğmaktadır.

2. Karar alıcı ve politika üreticilerin resmin tamamını görmesi ile birlikte, ortaya konulan makro kredi kanalının yapısının iyileştirilmesi için izlenecek yöntemlerin ortaya konulacağı, kamu otoritesi ile finans kuruluşlarının üzerinde ortaklaşa çalıştığı bir strateji dökümanı hazırlanmalıdır. Bu strateji dökümanı yukarıda ifade edildiği gibi, e-para ve ödeme araçlarının geleceğine yönelik izlenecek politikaları ve teşvik önlemlerini de içermelidir.

¹⁵ Bu mücadele, düşük oranlı ve basit bir vergi uygulaması ile eş zamanlı düşünülmelidir. Aksi takdirde kayıtdışılık ile başarılı bir mücadele yürütülmesinden söz edilemez.

¹⁶ Büyük resmin görülmesine süreklilik kazandıracak kurumsal çalışmalarda ve/veya kurumların derleyeceği yeni istatistiklerde, kullanılan metodolojinin geliştirilmesi ve özellikle mikro kredi kanalları arasındaki genişkenlikleri gidermeye yönelik bir istatistik toplama formatının oluşturulması yararlı olacaktır.

3. Ağır mali yük ve düzenlemeler kredi kanalının kalitesini bozan düzenlemelerin başında gelmektedir. Sözkonusu yükler nedeniyle kredilendirme aktivitesi yurtdışına taşınmakta ya da doğrudan yurtdışından kaynak arama yoluna gidilmektedir. “Yabancılaştırma etkisi”¹⁷ olarak adlandırabileceğimiz bu süreç, kredi kanalı kalitesini bozarak bir yandan finansal sektörün potansiyel ölçeğini küçültmekte, diğer yandan kayıt dışı ekonomi için daha uygun bir ortam yaratmaktadır. Bu nedenle aracılık maliyetlerinin azaltılmasına yönelik mevcut sürecin tersine çevrilmeksizin ısrarla sürdürülmesi, kısa vadeli gelir kayıplarına rağmen yararlı olacaktır.

4. Mali yüklerin dışında kredi kanalının etkin işlemlerini önleyen düzenlemeler de mevcuttur. Tüketici kredi faizlerinin ekonomik koşullara göre değiştirilememesi, bu düzenlemelere örnek olarak verilebilir. Bu kısıt tüketiciyi korumayı amaçlasa da, gerek vadenin kısa kalmasına neden olarak, gerekse risk priminin yüksekliği nedeniyle faiz oranları üzerinde yukarıya doğru bir baskı oluşturarak, pratikte tüketicinin aleyhine işlemektedir. En azından bir yılın üzerindeki tüketici kredi faizlerinin belirli bir ekonomik göstere esas alınarak değiştirilebilmesi imkanı tanınmalıdır.

5. Ödeme araçları ile ilgili olarak radikal sayılabilecek bazı politikalar geliştirilebilir ve bu politikalar bir bütünlük içerisinde strateji metnine dahil edilebilir. Bu düzenlemelerden ilk akla gelenler bir kaç başlık altında aşağıda tartışmaya açılmaktadır:

- a. Ticari senet kıymetli evrak tanımından çıkarılabilir. Kıymetli evrak hukukunda korunacaksa bile, çek ile ticari senet arasında tahsilat kabiliyeti anlamında birincisinin lehine pozitif ayırmacılık yapılabilir.
- b. Tarafların karşılıklı isteği halinde, pratikteki çekte vade uygulamasına yasal bir zemin hazırlanabilir.
- c. Çekte ciro imkanı kaldırılabilir.
- d. Çekin hamiline yazılabilmesi uygulamasına son verilebilir.
- e. Çekin sadece bankacılık sisteminde, nakde tahvil edilebilmesi şartı getirilebilir.
- f. Kredi kartları kanunu ile kimlerin, hangi şartlarda kredilendirme yapabileceği hususuna bir standart getirilebilir.
- g. Bir firma kredi aktivitesinde bulunmak istiyorsa, bunu bünyesinde kuracağı bir tüketici finansman şirketi ya da herhangi bir finans kurumunun geliştireceği bir ürün aracılığıyla yapması sağlanabilir.
- h. Banka kartı kullanımının yaygınlaştırılarak, nakit kullanımının azaltılması için son günlerde MKK tarafından başlatılan kampanya sürekli hale getirilerek, kamu sektörü tarafından desteklenebilir.
- i. Banka kartı ya da kredi kartı ile yapılan harcamalarda KDV, ÖTV oranları bir miktar düşürülebileceği gibi, ücretlilere ya da emeklilere yapılan vergi iadelerinde ayrıcalıklı bir iade oranı da uygulanabilir.

¹⁷ Yabancılaştırma etkisi hakkında detaylı bilgi için MSPD Çalışma Raporları, Kasım 2003’e bakılabilir.

- j. Aylık işlem hacmi belirli bir tutarın üzerinde olan firmaların, elektronik ödeme araçlarını kullanması isteğe bağlılıktan çıkarılarak, zorunlu hale getirilebilir.
- k. Doğalgaz, su, otobüs bileti vb. tüketimlerde geniş uygulama alanı bulan ön ödemeli sistemler daha da yaygınlaştırılabilir, devletin her türlü mal ve hizmet alımlarının banka ya da kredi kartı gibi elektronik araçlarla yapılması sağlanarak, halkın nakit taşıma alışkanlığı en aza indirilebilir¹⁸.
- l. Finans kurumlarınca sunulan ve nakit kullanımını azaltan bir hizmet olarak, otomatik ödeme sisteminin kullanımını yaygınlaştıracak teşvik mekanizmaları kurulabilir.
- m. Devletin bazı toplum kesimlerine yapmış olduğu ödeme ve yardımların ödenmesi (doğrudan gelir desteği gibi) elektronik araçların kullanımını teşvik edecek şekilde düzenlenebilir.
- n. Kira ve gayrimenkul satış bedellerinin finansal kurumlar marifetiyle tahsil edilmesi zorunlu hale getirilebilir ya da vergisel bir takım ayrıcalıklar tanınabilir.
- o. Okul kantinlerinde ön ödemeli kartların geçerli olması gibi nakit kullanımını azaltacak projeler geliştirilebilir.
- p. Tahsilat ve ödemelerin tevsik zorunluluğu ile ilgili limit 1 Mayıs 2004 tarihinden itibaren 10 milyar lira yerine 8 milyar lira olarak uygulanmakta, bazı ödeme ve tahsilatlarda ise tevsik zorunluluğu bulunmamaktadır. 8 milyar liralık limitin önemli ölçüde düşürülmesi ve kapsamın genişletilmesi düşünülebilir.

¹⁸ Örneğin, otobüs ya da metro kartları ön ödemeli kartlar olmasına rağmen, bu ön ödeme kartlarının bedelleri tüketici den nakit olarak tahsil edilmekte, tüketici iye kredi kartı ile ödeme seçeneği tanınmamaktadır.

Kaynakça

Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurumu (BDDK), “Türk Bankacılık Sektöründe Aracılık Maliyetlerinin Azaltılması”, MSPD Çalışma Raporları, Kasım 2003.

Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurumu (BDDK), İnternet sayfası (www.bddk.org.tr);
“Yıllık Raporlar”, 2000-2003,
“Bankacılık Sektörü Değerlendirme Raporu”, Şubat 2004,
“Bankacılık Sektörüne İlişkin Mali Tablolar”,
“Haftalık Bülten” (Çeşitli Sayılar).

Devlet İstatistik Enstitüsü (DİE), İnternet sayfası (www.die.gov.tr);
“Hanehalkı Tüketim Harcamaları Anketi”, 1994 ve 2002,
“Yaşam Memnuniyeti Araştırması”, 2003,
“Input/Output Tablosu”, 1996.

Edgar, Dunn & Company, “The Future of Payments: Alternative Payments”, Strategic Leadership and Networking Forum, September 2004.

Gündüz, L. “Türkiye’de Parasal Aktarım Mekanizması ve Banka Kredi Kanalı”, İMKB Dergisi, Sayı.18, Haziran 2001.

Gür, E. “Kredi Kanalının Etkin Çalışması ve Türkiye Uygulaması”, TCMB Uzmanlık Yeterlilik Tezi, Eylül 2003.

Hazine Müsteşarlığı, İnternet sayfası(www.hazine.gov.tr);
Finansal Kiralama Şirketlerinin Topplulaştırılmış Mali Tablolar,
Finansal Kiralama İşlemleri,
Faktoring Şirketlerinin Topplulaştırılmış Mali Tabloları,
Faktoring İşlem Hacmi,
Faktoring İşlemleri Faiz, Komisyon ve Vade Ortalamaları,
Tüketici Finansman Şirketlerinin Topplulaştırılmış Mali Tabloları,
Tüketici Finansman Şirketleri Kredi İşlemleri.

Huang, H., Marin, D., and Xu, C. “Financial Crisis, Economic Recovery, and Banking Development in Russia, Ukraine and Other FSU Countries”, IMF Working Papers, June 2004.

İnan, E.A. “Parasal Aktarım Mekanizmasının Kredi Kanalı ve Türkiye”, Bankacılar Dergisi, Sayı.39, 2001.

İstanbul Sanayi Odası, “Türkiye’nin 500 Büyük Sanayi Kuruluşu”, İSO Dergisi Özel Sayıları, 2001-2003.

İstanbul Sanayi Odası, “Türkiye’nin İkinci 500 Büyük Sanayi Kuruluşu”, İSO Dergisi Özel Sayıları, 2001-2003.

Kaya.Y.T., Yayla, M. ve Saygılı, Ş. “Aracılık Maliyetleri ve Ekonomik Büyüme İlişkisi”, adlı sunum, ODTÜ Uluslararası Ekonomi Kongresi, Eylül 2003.

Knight Ridder Newspapers, “Argentina in Cash Chaos: Government Orders Use of Debits Cards Over Currency”, The Arizona Republic, 2001, <http://arizonarepublic.com/news/articles/1206argentina06.html>.

Levent, B.B. “YTL’nin Gelişi Nakiti Azaltacak”, Capital Dergisi, Ekim 2004.

Stiglitz, J.E. “Towards a New Paradigm in Monetary Economics”, The Raffaele Mattioli Lecture Series, Cambridge University Press, 2003.

The Commonwealth Business Council and Visa, “Payment Solutions for Modernising Economies”, September 2004.

Türkan, E. “Türk Bankacılık Sektöründe Aracılık Maliyetleri: Milli Ekonomi Açısından Ayak Bağı mı?” adlı sunum, ODTÜ Uluslararası Ekonomi Kongresi, Eylül 2003.

Türkan, E. “Alternatif Kamu Açığı Tanımları: İşlevsel Kamu Açığı”, ODTÜ Gelişme Dergisi, Sayı.4, 1997.

Türkiye Bankalar Birliği, İnternet sayfası(www.tbb.org.tr);
“Konsolide Bilanço”
“Konsolide Bilanço Dışı Yükümlülükler Tablosu”

Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası, “Sektör Bilançoları (2000-2002), İmalat ve İmalat Dışı Sektörler, 2003.

Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası, “Sektör Bilançoları 2000-2002 Yılları Değerlendirmesi”, İstatistik Genel Müdürlüğü, Kasım 2003.

Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası, İnternet sayfası(www.tcmb.gov.tr);
“Üç Aylık Bülten”,
“Haftalık Bülten”,
“Sektör Kredileri Tablosu”,
“Ödemeler Dengesi İstatistikleri”,
“Bankalararası Takas Odası İşlemleri”,
“Karşılıksız Çek ve Protestolu Senet İstatistikleri”,
“Bankaların Yurtdışı Şube Kredileri”, İstatistik Genel Müdürlüğü,
“İktisadi Yönelim Anketi”.

Watt, M. “Korea’s Fiscal Policy: A Tool for Post-Crisis Recovery”, 2001, <http://dolphins.upenn.edu/~irusa/sir/irjournal/margaretwatt.htm>.

Visa International and Global Insight Inc. “The Virtuous Circle: Electronic Payments and Economic Growth”, June 2003.

Visa, “Global Market Personal Consumer Expenditures Statistics”, http://www.visalatam.com/e_aboutvisa/estadisticas.jsp.

Ek Bilgi ve Tablolar

I. Kullanılan Metodoloji ve Hesaplamalar Hakkında Ek Bilgiler

Makro kredi kanalını oluşturulması için takip edilen metodoloji ve veri kaynakları çalışmanın ikinci bölümünde ana hatlarıyla verilmiş, okumayı kolaylaştırmak açısından orijinal veri ve hesaplamaların detaylarına girilmemişti. Bu bölümde, bu eksikliğin giderilmesi amacıyla, makro kredi kanalı tanımı içerisinde bu çalışmada ortaya konan her bir mikro kredi kanalı ile ilgili olarak kullanılan veriler, bu verilerin kaynakları ve doğrudan verisi bulunamayan kredilendirme aktivitesinin tahmininde kullanılan yöntemler özetlenecektir.

Her bir kredi kanalı ile ayrı ayrı açıklamalara geçmeden önce, takip edilen metodolojinin sayısal yansıması ya da büyük resmin sayısal ifadesi, Ek Tablo.1'de verilmektedir. Aşağıdaki açıklamaların takibini kolaylaştırabileceği düşüncesiyle, sözkonusu tablonun gözden geçirilmesi önerilmektedir.

a. Mevduat ve Yatırım Bankaları

Bankacılık sektörünün kredilendirme aktivitesi ile ilgili sayısal veriler, sektörün mali tablolarına dayandırılmış ve BDDK'nın internet sayfasında yer alan mali tablolar kullanılmıştır (Bkz. Ek Tablo.2a, b ve c).

Kalkınma ve Yatırım Bankaları (KYB), diğer bankalardan farklı olarak normal kredilendirme yanında finansal kiralama şeklinde de kredilendirme yapabilmektedir. Bu amaçla, KYB'lerin net finansal kiralama alacakları ile ilgili bilgiler, aynı kaynakta yeralan toplulaştırılmış bilançolardan alınmıştır.

Mevduat ve yatırım bankalarının **sorunlu kredilere** ilişkin bilgileri de yukarıda ifade edilen kaynaklardan elde edilmiştir(Bkz.Ek Tablo.2a, b ve c). Sorunlu kredi tutarı ya da takipteki alacaklar, brüt olup ayrılan karşılıklarla netleştirilmemiş tutarlardır.

Bankalara ilişkin kredi **işlem hacmi** bulunamamıştır. İşlem hacmine ait verilerin varsa yayınlanması, yoksa bankalardan elde edilen bilgiler listesine dahil edilmesi, çalışmada da ifade edildiği üzere yararlı olacaktır.

b. Faizsiz Bankacılık

Özel Finans Kurumları tarafından üretim desteği sağlamak amacıyla sağlanan fonlar, kar zarara katılma yöntemi ya da kira akdi yöntemiyle kullanılan fonlar toplamı esas alınmıştır.

Özel Finans Kurumlarının toplulaştırılmış mali tablolarına BDDK'nın yıllık raporlarının eklerinden ulaşılması mümkündür. Bu kaynaklardan oluşturulan özet konsolide bilanço büyüklüklerine Ek Tablo.4'de yer verilmektedir.

Sorunlu kredi olarak Özel Finans Kurumlarının brüt takipdeki alacakları, aynı kaynaktan (Bkz. Ek Tablo.4) elde edilmiştir.

Bankalarda olduğu gibi, özel finans kurumları için de kredi **işlem hacmi** bilgisi bulunamamıştır.

c. Finansal Kiralama¹⁹

Temmuz 2003'de Vergi Usul Kanunu'nda (VUK) yapılan değişiklikle finansal kiralama şirketleri, kiralama yapmaktan öte kredi veren kuruluşlar haline dönüşmüştür. Yeni düzenleme ile finansal kiralama işlemlerinde kiralanan malın amortisman hakkı, leasing şirketlerinden alınarak, ekonomik malik olan kiracı şirketlere devredilmiştir. Buna göre, finansal kiralamaya konu olan varlık, kiralayanın aktifinde faiz ve anaparadan oluşan bir alacak, kiracının aktifinde ise duran bir varlık ve pasifinde borç olarak gözükmektedir.

Finansal kiralama şirketlerine ilişkin muhasebe esaslarındaki bu değişiklik²⁰, hazırlanan mali tabloları da farklılaştırmıştır. Bu nedenle, Uluslararası Muhasebe Standartı (UMS 17) ve VUK esaslı bilanço özetlerine Ek Tablo.5a ve 5b'de yer verilmiştir.

Çalışmada çok büyük ölçüde UMS 17 çerçevesinde hazırlanan mali tablolar kullanılmıştır. Aktifde yeralan "finansal kiralama alacakları" ile "kazanılmamış finansal kiralama gelirleri" netleştirilerek, kredilendirilen tutar olarak finansal kiralama bedelinin anaparasına ulaşılmıştır. Çünkü finansal kiralama alacakları, yukarıda da ifade edildiği gibi, anapara ve faizin toplamından oluşmaktadır.

UMS 17 esaslı bilançolarda banka kredilerinin yurtiçi-yurtdışı ayırımına yer verilmemektedir. Çifte saymanın önlenmesi amacıyla yapılan ayıklama için gerekli olan bu ayırımda, VUK esaslı bilançolardaki dağılım esas alınarak, UMS 17 esaslı bilançodaki mali borçların alt dağılımı yapılmıştır.

Sadece finansal kiralama şirketleri değil, ÖFK ve KYB'ları da finansal kiralama faaliyetinde bulunmaktadır. Dolayısıyla, resmi kredi kanalı içerisinde bu kuruluşlar da bulunduğu için çifte sayım olasılığı akla gelebilmektedir. Ancak, finansal kiralama şirketlerine ilişkin mali tablolar ÖFK ve KYB'lar dışındaki leasing şirketlerini kapsamaktadır. Bununla ilgili dipnot Hazine Müsteşarlığı'nın internet sayfasındaki tablolarda yer almaktadır.

Diğer taraftan, bankalar tarafından finansal kiralama şirketlerine kullanılan kredilerin neden olabileceği çifte saymanın önüne geçilebilmesini teminen, finansal kiralama şirketlerinin pasifinde yeralan yurtiçi banka kredileri, toplam kiralama tutarından indirilmektedir.

Sorunlu kredi bilgisi için, finansal kiralama şirketleri bilançosunda yeralan brüt tahsili gecikmiş alacaklar kalemi kullanılmıştır(Bkz. Ek Tablo.5a).

Finansal kiralama şirketlerinin kredi **işlem hacimleri** ile ilgili bilgi Hazine Müsteşarlığı internet sayfasından elde edilmiştir (Bkz. Ek Tablo.6). İşlem hacmi olarak kiralamaya tabi malın fatura değeri esas alınmıştır.

İşlem hacmi ile ilgili bilgilere Finansal Kiralama Demeği (FİDER) kaynaklarından da ulaşılabilmektedir. Ancak, FİDER bilgileri sadece derneğe üye olan firmaları kapsamaktadır.

¹⁹ Finansal kiralama şirketleri ile ilgili istatistiklerin elde edilmesine ve varsayımların oluşturulmasına yardımları nedeniyle Hazine Müsteşarlığı Daire Başkanı Sn. **Leyla Baştav**, Finansal Kiralama Demeği (FİDER) Genel Sekreteri Sn. **Müge Karışman**'a ve sektör çalışanı Sn. **İsmail Kömürcü**'ye teşekkürü bir borç bilirim.

²⁰ Detay bilgi için "319 Seri Nolu VUK Genel Tebliği" ve "11 Sıra Nolu Muhasebe Sistemi Uygulama Genel Tebliği" ne bakılabilir.

d. Faktoring²¹

Factoring uygulamasında kredilendirme faaliyeti, kişi ya da şirketlerin alacaklarını faktoring şirketine temlik etmesi sonucunda sözkonusu alacakların tahsilinin beklenmeksizin müşteriye ödeme yapılması ile ortaya çıkmaktadır. Genel olarak, temlik edilen alacak tutarının yüzde 80'i müşteriye peşin olarak (ön ödeme) ödenmektedir. Daha sonra alacağı vadesinde borçludan tahsil eden faktoring şirketi, geriye kalan yüzde 20'lik kısımdan masraflarını düşükten sonra kalanı satıcıya ödemektedir.

Factoring şirketi bilançolarında, ön ödeme "finansal kiralama alacakları", arta kalan yüzde 20'lik bölüm ise kredi vadesi sonuna kadar "finansal kiralama borçları" adı altında izlenmektedir.

Factoring işleminde kredilendirilen tutar ön ödeme tutarıdır. Bu nedenle kredi kanalı ölçeği hesabında, toplulaştırılmış bilançodaki faktoring alacakları faktoring borçları ile netleştirilmek suretiyle ön ödeme tutarı hesaplanmıştır (Bkz. Ek Tablo.7).

Factoring şirketlerin açıklanmış mali tablolarında, kredilendirme aktivitesinin finansmanında kullanılan banka kredilerinin yurtiçi-yurtdışı ayırımı bulunmamaktadır. Bu nedenle, çifte saymanın giderilmesi için gerekli olan yurtiçi bankalardan kullanılan kredilerin büyüklüğü, belirli varsayım ve kısıtlar altında tahmin edilmiştir. Kredilerin kısa-uzun vade ve TL-YP para cinsi ayrımları (Bkz. Ek Tablo.7) ve sektörel kredi bilgisi (Bkz. Ek Tablo.3b) içerisinde yer alan leasing, faktoring ve tüketici finansman şirketlerine kullanılan kredi büyüklüğü, banka dışı finansal kesimin dış borç stoku (Bkz. Ek Tablo. 12) esas alınarak bir tahmin yapılmıştır.

Factoring şirketlerinin **sorunlu kredileri** için, şirketlerin toplulaştırılmış bilanço bilgileri esas alınmıştır (Ek Tablo.7). Tahsili gecikmiş alacaklar, kredi karşılıkları ayrılmadan önceki brüt tutarları üzerinden dikkate alınmıştır.

Factoring şirketlerinin yıl içerisinde gerçekleştirdiği kredi **işlem hacmi** ile ilgili bilgi, Hazine Müsteşarlığı internet sayfasından alınmıştır (Bkz. Ek Tablo.8a, b ve c). Çok kısa vadeli olarak verilen kredilendirme hizmeti nedeniyle, faktoring işlem hacminin oldukça yüksek olduğu göze çarpmaktadır.

e. Tüketici Finansmanı²²

Tüketici Finansman Şirketleri, alıcının mal veya hizmet temin etmeye gittiği satış noktasında, tüketicilere ödeme kolaylığı sağlayarak kredilendirme aktivitesinde rol üstlenmektedirler.

Tüketici Finansman Şirketlerinin yarattığı kredi büyüklüğü, Hazine Müsteşarlığı internet sayfasında yer alan toplulaştırılmış bilanço bilgilerinden alınmıştır (Bkz. Ek Tablo.9).

Factoring şirketlerinde olduğu gibi, tüketici finansman şirketlerinde de toplulaştırılmış mali tablolarda, kredilendirme aktivitesinin finansmanında kullanılan banka kredilerinin yurtiçi-yurtdışı ayırımı bulunmamaktadır. Bu nedenle, şirketlerin bağımsız denetim

²¹ Faktoring şirketleri ile ilgili bilgi ve varsayımların kalitesinin artırılması için, sektörde yönetici olarak çalışan Sn. **Recep Kaya**'ya görüşlerini bizimle paylaştığı için teşekkürü bir borç bilirim.

²² Tüketici Finansman Şirketleri ile ilgili istatistiklerin ekte edilmesine ve varsayımların oluşturulmasına yardımcı olan nedeniyle Hazine Müsteşarlığı Uzmanı Sn. **Fatma Bilgin** ve Tüketici Finansman Şirketleri Derneği Başkanı Sn. **Kürşat Öcel**'e teşekkürü bir borç bilirim.

raporlarından yararlanılarak, çifte saymanın giderilmesi için gerekli olan yurtiçindeki bankalardan elde edilen krediler ayırımı elde edilmiştir.

Tüketici Finansman Şirketlerinin **sorunlu kredileri**, toplulaştırılmış bilanço bilgilerinden elde edilmiştir(Bkz. Ek Tablo.9).

Bu şirketlerin yılı içinde gerçekleştirdiği toplam **işlem hacmi** verisi, Tüketici Finansman Şirketleri Derneği'nden sağlanmıştır(Bkz. Ek Tablo.10).

f. Dış Kaynak

Dış ülkelerdeki kuruluşlardan fon sağlanması firmalarımız arasında yoğun bir kullanım alanı bulmaktadır. Yerli finans kuruluşlarından kredi şeklinde sağlanması olası olan önemli tutardaki bir finansman kaynağının, çok çeşitli nedenlerle doğrudan yurtdışında faaliyet gösteren yerli ve yabancı finans kuruluşlarından sağlanması yoluna gidilmektedir. Bu nedenle “finansal kurum ve kredi hizmetinin yabancılaşması” olayı ile karşı karşıya kalınmaktadır.

Bu yabancılaşmanın sayısal boyutu, ödemeler dengesi istatistikleri içerisinde yeralan dış borç stoku ve kısa vadeli borçlar tabloları kullanılarak, özel sektörde faaliyet gösteren finans ve finans dışı kesimin dış ülkelere kullandığı kaynaklardan (Bkz. Ek Tablo.12) yararlanılarak ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Yurtiçindeki finans kuruluşlarının konsolide mali tablolarında, bu kuruluşların yurtdışındaki şubelerinin tüm aktiviteleri konsolide edilmektedir. Bu aktivitelere kredilendirme faaliyetleri de dahildir. Bu türde yurtdışından yapılan kredilendirme aktivitesi, aynı zamanda dış borç doğurduğundan (en azından teorik olarak), dış borç kütüğüne de işlenmektedir. Bu anlamda, çifte sayımın engellenmesi için bankaların **yurtdışı şubeleri tarafından kullanılan krediler**, toplam finans dışı özel sektörün dış borç stoğundan düşülmektedir. Yurtdışındaki şubelerin kredi tutarları TCMB İstatistik Genel Müdürlüğü'nden temin edilmiştir (Bkz. Ek Tablo.11).

Ayrıca, yurtdışından özellikle hava ulaşım araçları ile ilgili kiralama işlemlerinin tutarına Hazine Müsteşarlığı internet sitesinden erişilebilmektedir (Bkz. Ek Tablo.6). Bu kiralama işlemleri de dış borç kütüğüne işlenmektedir. Bu tür dış kiralama işlemleri, çalışmada finansal kiralama başlığı altına dahil edilmemiştir. Bu nedenle çifte sayım sözkonusu olmayıp, dış kiralamalar ilave detay bilgi niteliğinde Ek Tablo.12'ye dahil edilmiştir.

g. Vadeli Çek Kullanımı²³

Takas odasında işlem gören çek adedi ve çek tutarı, karşılıksız çeklerle ilgili banka ve mahkemeler tarafından yapılan bildirimlerden derlenen karşılıksız çek adedi ve çek tutarları istatistikleri TCMB tarafından uzun süreden beri aylık olarak derlenmektedir. Çek adet ve tutarlarına ilişkin bilgilere Ek Tablo.13a ve b'de yer verilmektedir.

Ancak, çekler sadece takas odası marifetiyle değil, çekin ait olduğu banka gişelerinden veya çek hamilinden doğrudan tahsil edilebilmektedir. Ayrıca, yazılan çeklerin bir bölümü vade de içermeyebilmektedir. Bu nedenle, öncelikle takas işlemlerinden hareketle toplam çek

²³ Takas odası dışında bankaların kendi gişelerinde yapılan çek tahsilatının payı ile vadeli-vadesiz çek oranı hakkında yapılan varsayımların kalitesini artırma konusundaki yardımları için Sn. **Kasım Akdeniz** ve Sn. **Ali İhsan Gelberi**'ye teşekkürü bir borç bilirim.

kullanımının tahmin edilmesi, bu tutardan vadesiz çek diye adlandırabileceğimiz ve herhangi bir kredilendirme içermeyen çek tutarının da tahmin edilerek düşülmesi ve bu suretle kredilendirmeye konu olan toplam çek tutarının bulunması gereği vardır.

Bu amaçla, öncelikle vadesiz-vadeli çek oranları, banka gişelerinde ve çek hamilinden doğrudan tahsil edilen çek tutarı oranlarına yönelik varsayımlar yapılmıştır. Bu varsayımlar için çek işlemi yoğun olan iki bankanın bilgilerine müracaat edilmiştir. Buna göre, ortalama vadesiz çek oranı yüzde 8.5, gişelerde tahsil edilen çek oranı yüzde 23.5 olarak bulunmuş, çek hamilinden tahsil edilen çek oranı ise yüzde 5 olarak alınmış ve kredi aktivitesi yaratan çek tutarı aşağıdaki formül vasıtasıyla hesaplanmıştır.

$$k = [t / (1 - g - h)] * (1 - v)$$

Burada;

k: kredi aktivitesi yaratan tahmini çek tutarını,
t: yılın son 3 ayında takasa verilen ortalama aylık çek tutarını,
g: gişeden tahsil edilen çek oranını,
h: çek hamilinden doğrudan tahsil edilen çek oranını ifade etmektedir.
v: vadeli çek oranı

Yılın son çeyreğindeki takas işlemi aktivitesinin alınmasının nedeni, bilanço rakamları esas alınan diğer kredi kanalları ile uyumun sağlanması içindir. Ayrıca, “son üç aydaki ortalama takas verileri” ile bankaların yılsonu itibarıyla bilanço dışı yükümlülükleri arasında yer alan “tahsile alınan çek tutarları” (Bkz. Ek Tablo.15) arasındaki uyum da dikkate alınmıştır. Şöyle ki, bu uyum oranı (son üç aydaki ortalama takas işlemi / tahsile alınan çek tutarı arasındaki oran) 2001-2003 döneminde ortalama yüzde 96 olarak hesaplanmaktadır.

Sorunlu krediler olarak karşılıksız çek oranı bilgisinden yararlanılmıştır. Yıllar itibarıyla karşılıksız çek tutarı (=sorunlu kredi), son üç ayda düzenlenen aylık tahmini vadeli çek tutarlarının, bu çalışmada tanımlanan sorunlu çek oranlarıyla (Bkz. Ek Tablo.13c) çarpılması suretiyle bulunmuştur.

Yılı içinde düzenlenen toplam vadeli çek tutarı, **işlem hacmi** olarak tanımlanmıştır. Kredi aktivitesini yaratan çekteki vade uygulaması olduğundan, vadesiz çekler dışarıda bırakılmıştır.

h. Ticari Senet Kullanımı

Mevcut veri kaynaklarında, ticari senet ya da bononun toplam kullanım tutarı ile ilgili olarak herhangi bir bilgi derlenmemektedir. Ancak, ticari senet ile ilgili iki tür dolaylı kaynağı kullanarak bir tahmin yapılabileceği düşünülmüştür. Bunlardan birincisi, bankaların yılsonu itibarıyla bilanço dışı yükümlülükleri arasında yer alan “tahsile alınan ticari senet tutarları”dır (Bkz. Ek Tablo.15). İkinci veri kaynağı ise TCMB tarafından derlenen ve kamuoyu ile paylaşılan “protesto edilen senetler” (Bkz. Ek Tablo. 14) hakkındaki istatistiktir. Müşteri tarafından bankaya tahsil için ibraz edilen çek ve senetler, tahsile alınan ticari senetler hesabında izlenmekte, tahsilat sonrasında ise bilanço dışındaki bu hesaplardan çıkarılarak, müşterinin mevduat hesabına aktarılmaktadır.

Ayrıca, bazı senetler saklanmak ya da üzerinde işlem yapılmak üzere bankaya rehdilmektedir. Ancak, bu şekilde rehnedilen senetler içerisinde ticari alacak doğuran senetlerin tutarı tam olarak bilinmemektedir. Toplam ticari senet kullanımını tahmin etmek

amacıyla, uygulayıcı bankacıların da görüşü alınarak, bu senetlerin rehinli senetler toplamı içerisinde yüzde 15'lik bir paya sahip olduğu varsayımı yapılmıştır.

Söz konusu veri kaynakları esas alınarak, toplam ticari senet kullanımı iki yöntemle hesaplanmıştır. Birinci yöntem, bankaların bilanço dışı yükümlülükleri arasında yer alan "tahsile alınan çekler" ve "tahsile alınan ticari senetler" arasındaki ilişkiyi esas almaktadır. İncelenen dönemde bu ilişki sayısal olarak aşağıda özetlenmektedir. Görüldüğü gibi, 2004 yılının ikinci çeyreğine kadar ticari senet kullanımında belirgin bir iyileşme vardır. 2001 yılında kullanılan her 100 liralık çek kullanımına karşılık 72 liralık bir senet kullanımı söz konusu iken, tedrici bir azalış göstererek 52 liraya kadar gerilemiştir. Ancak, 2004 yılının ikinci çeyreğinde geriye doğru bir dönüş söz konusudur²⁴. Yukarıda hesaplanan vadeli çek tutarları bu şekilde bulunan oranlar esas alınarak tahmin edilmektedir.

Tablo.12 - Ticari senetler ile çek kullanımı arasındaki ilişki

	2001	2002	2003	2004-Q1	2004-Q2
Ticari Senet / Çek (%)	72	66	55	50	72
Ticari Senet + (Rehinli Senetler*0,15) / Çek (%)	109	94	76	72	91

Kaynak: Ek Tablo.15

İkinci yöntem, sorunlu kredi oranlarından hareket etmektedir. Öncelikle sorunlu çek oranı (karşılıksız çek tutarı / toplam çek takas tutarı) hesaplanmıştır (Bkz. Ek Tablo.13c). Hatırlanacağı üzere protestolu senet tutarı istatistikleri de derlenmektedir (Bkz. Ek Tablo. 14). Sorunlu senet oranı ile sorunlu çek oranı arasında da bir ilişki olabileceği düşüncesinden hareketle, toplam senet kullanımını tahmin edilmiştir. Söz konusu tahminde kullanılan ilişki aşağıdaki gibi formüle edilebilir;

$$s = (k / t) * 100 \quad ts = p / (s / 100)$$

Burada; s: sorunlu çek oranı, k: karşılıksız çek tutarı, t: takasa konu olan toplam çek tutarı, ts: tahmini ticari senet kullanım tutarı ve p: protestolu senet tutarıdır.

Çalışmada birinci yöntemle göre hesaplanan bulgular kullanılmıştır. Bunun nedeni, ikinci yöntemdeki kritik varsayım sorunlu çek oranı ile sorunlu ticari senet oranı arasındaki ilişkiye ilişkindir. Senetlerde sorunlu hale gelme olasılığının daha yüksek olduğu düşünülmese de, ne kadar yüksek olduğu konusunda bir varsayımın bulunmasının zorluğu ortadadır.

Vadeli çek ve senet kullanımının toplam tutarı tahmin edildikten sonra, bulunan tutardan, bankaların **iskonto ve iştirah senetleri kredileri** (Bkz.Ek Tablo.3) ve faktoring şirketlerinin net alacak tutarları (Bkz. Ek Tablo.7) düşülmüştür. Çünkü, her iki kredi türünde müşterinin vadeli çek ya da senet alacağı teminat alınarak açılmaktadır. Dolayısıyla, çifte saymanın önüne geçilebilmesi için gerekli ayıklama yapılmıştır.

Ticari senetler için **sorunlu kredi** tutarının hesabında, yukarıda açıklanan çek-senet arasındaki kullanım ilişkisi esas alınmıştır. Yukarıda nasıl bulunduğu izah edilen "sorunlu çek

²⁴ Bu geriye dönüşte etkili olabilecek faktörlerin tespiti, kredi kanalı kalitesinin artırılarak kayıt dışı ekonomi ile mücadele edilmesi açısından önemlidir. 2004 yılının ikinci yarısındaki gelişmeler de görülerek bu anlamda kalıcı bir geriye dönüş olup olmadığı takip edilmelidir. Spekülasyonun ötesine geçmemekle birlikte, 2004 yılının ikinci geçici vergi dönemi için enflasyon muhasebesi uygulamasına geçilmesi, tevsik zorunluluğu olan ödeme ve tahsilatlardaki limitin 1 Mayıs 2004'den itibaren 10 milyar liradan 8 milyar liraya indirilmesi vb. vergi düzenlemelerinin bu gelişme üzerindeki etkisinin araştırılmasının yararlı olacağı düşünülmektedir.

tutarı”, çek ve senet kullanımlarının kıyaslanması sonucu elde edilen oranlarla (Bkz. Ek Tablo.15) çarpılmak suretiyle hesaplanmıştır.

Ticari senetler için kredi işlem hacmi tutarının hesabında da, yukarıda açıklanan çek-senet arasındaki kullanım ilişkisi esas alınmıştır. Ticari senetler işlem hacmi, vadeli çek işlem hacmi ile çek ve senet kullanımlarının kıyaslanması sonucu elde edilen oranların (Bkz. Ek Tablo.15) çarpılması suretiyle bulunmuştur.

i. Satıcı Kredileri

Satıcı kredilerinin sayısallaştırılmasında temel olarak, TCMB tarafından derlenen ve 8,007 adet firmanın bilanço bilgilerini içeren ve 2000-2002 dönemini kapsayan “Sektör Bilançoları” adlı yayın kullanılmıştır.

Çifte sayımın engellenmesi amacıyla, sektör bilanço bilgilerinden finansal aracılık sektörü bilanço bilgileri aykılanarak, sadece reel sektöre ait bilanço bilgilerinin görülmesi sağlanmıştır. Finansal aracılık sektöründe faaliyet gösteren 232 adet firmanın bilgisi, imalat dışı sektörlerin toplam bilanço büyüklüklerinden düşülmüştür. Dolayısıyla, çalışmada kullanılan bilgiler, 3,901 tanesi imalat sektöründe ve 3,874 tanesi de imalat dışı sektörlerde (finansal aracılık sektörü hariç) faaliyet gösteren 7,775 adet firmayı kapsamaktadır.

Firma bilanço bilgilerinden yararlanılarak, satıcı kredileri, bilançonun aktifinde yer alan kısa ve uzun vadeli “senetsiz ticari alacaklar (= alıcılar hesabı)” ile “diğer ticari alacaklar”ın toplamı olarak tanımlanmıştır (Bkz. Ek Tablo.16a).

Sözkonusu yayının çalışma amacı doğrultusunda kullanılabilmesi için iki temel eksikliğin giderilmesi gerekmiştir. Birinci eksiklik, sektör bilanço bilgilerinin 2003 yılını içermemesidir. İkinci eksiklik ise, bilanço bilgilerine ulaşılan 7,775 adet firmanın, Türkiye imalat ve imalat dışı sektörü genelini ne ölçüde temsil ettiği ile ilgilidir. Bu nedenle, ilk önce 2003 yılı bilanço büyüklükleri için bir tahminde bulunulmuştur. Daha sonra, eldeki bilanço bilgilerinin Türkiye genelindeki imalat ve imalat dışı sektörlerde faaliyet gösteren tüm firmaların yüzde kaçını temsil ettiğine ilişkin “temsil gücü oranı” hesaplanmıştır.

Sektör bilançolarının temsil gücünün tespiti:

7,775 firmanın temsil gücünün bulunması, herşeyden önce DİE’in üretim yöntemiyle milli gelir hesapları ile bu firmalara ait bilanço bilgileri arasında bir ilişkinin kurulmasını gerektirmektedir. Bu ilişkinin kurulabilmesi ise, 7,775 firmaya ait üretim bilgilerinin bilinmesini zorunlu kılmaktadır. Sektör bilançolarında firmaların üretim büyüklüğünü gösteren doğrudan bilgiler sözkonusu değildir. Bunun yerine, üretim bilgisini ikame edecek bir göstergenin belirlenmesi yoluna gidilmiştir. Bu gösterge ise, firmaların toplulaştırılmış kar-zarar tablolarındaki “üretimden satışlar” kalemi²⁵ olarak belirlenmiştir.

“Üretimden satışlar = üretim” varsayımı altında, imalat ve imalat dışı sektörlerde firma bilgilerinin temsil gücü aşağıdaki formüller marifetiyle hesaplanmıştır:

$$\ddot{u}_i = (kd_i / gskd\ddot{u}_i) \quad \ddot{u}_{id} = (kd_{id} / gskd\ddot{u}_{id})$$

²⁵ Üretimden net satışlar yerine, üretimi temsilen “brüt satışlar + stok değişimi” göstergesi de kullanılabilir. Ancak, sektör bilançolarının kapsadığı 2000-2002 dönemi, yaşanan ekonomik kriz nedeniyle, stok ve fiyat hareketlerinde önemli dalgalanmaların yaşandığı bir konjoktüre rastlamaktadır. Bu nedenle, çalışmada üretim bilgisini temsilen net satış bilgisinin kullanılması kararlaştırılmıştır.

$$tg_i = (\ddot{u}_{s_i} / \ddot{u}_i) * 100 \quad tg_{id} = (\ddot{u}_{s_{id}} / \ddot{u}_{id}) * 100$$

Burada;

\ddot{u}_i ve \ddot{u}_{id} : tahmini üretim tutarı (imalat ve imalat dışı)

kd_i : İmalat sanayi katma değeri, DİE

kd_{id} : İmalat dışı sektörlerde (mali müesseseler hariç) yaratılan katma değer, DİE

$gskd_{\ddot{u}_i}$ ve \ddot{u}_{id} : gayrisafi katma değer-üretim oranı (1996 input-output tablosu)

\ddot{u}_{s_i} ve \ddot{u}_{id} : üretimden satışlar, TCMB Sektör K/Z tablosu

tg_i ve \ddot{u}_{id} : temsil gücü

sk_i ve \ddot{u}_{id} : satıcı kredileri

Tablo.13 - TCMB sektör bilanço bilgilerinin geneli temsil gücü

(Trilyon TL)	İmalat Sektörü			İmalat Dışı Sektörler		
	2000	2001	2002	2000	2001	2002
DİE, Katma Değer ²⁶ , kd	23,888	36,731	55,764	81,919	120,559	176,931
G.S. Katma Değer - Üretim Oranı, $gskd_{\ddot{u}_i}$	0,4146			0,6597		
Üretim tahmini, \ddot{u}	57,617	88,594	134,502	124,176	182,748	268,199
Üretimden Satışlar, Sektör Bilançoları, \ddot{u}_s	47,218	75,005	108,472	42,786	68,689	98,996
Temsil gücü, tg (%)	82,0	84,7	80,6	34,5	37,6	36,9

Kaynak: DİE, TCMB Sektör Bilançoları.

Sektör bilançosunda yer alan senetsiz ticari alacaklar (= alıcılar hesabı) ile diğer ticari alacakların toplamından oluşan satıcı kredileri, sözkonusu temsil derecelerine bölünmek suretiyle, Türkiye genelinde ticari hayatta yaratıldığı tahmin edilen toplam satıcı kredileri büyüklüğüne ulaşılmıştır.

İstanbul Sanayi Odası tarafından açıklanan Türkiye'nin ilk 1000 firmasının temsil gücü göstergeleri de, yukarıda hesaplanan temsil gücü oranlarını doğrular niteliktedir. TCMB sektör bilançoları, İSO'nun ilk 1000 firmalarının hemen tamamını içermektedir. İSO firmalarının brüt katma değer içindeki yüzde 68,2'lik payı, kapsadıkları firma sayıları da dikkate alındığında, çalışmada imalat sektörü için hesaplanan yüzde 80,6'lık temsil gücü oranını desteklemektedir.

Tablo.14 - İSO firmalarının temsil gücü

%	2000			2001			2002		
	İlk 500	İkinci 500	Toplam	İlk 500	İkinci 500	Toplam	İlk 500	İkinci 500	Toplam
sbkd	46,1	5,2	51,3	41,7	3,9	45,6	53,9	4,6	58,5
ibkd	52,9	6,0	58,9	53,1	4,6	57,7	62,7	5,5	68,2

Not: sbkd - Sanayi sektörü brüt katma değeri ibkd - İmalat sektörü brüt katma değeri

Kaynak: İSO Dergileri

Sektör bilanço bilgilerinin 2003 yılı için tahmini:

Satıcı kredilerinin 2003 yılındaki seviyesinin tahmininde, temel olarak DİE tarafından sözkonusu yıl için açıklanan katma değer tutarları kullanılmıştır. Satıcı kredilerinin 2003 yılındaki seviyesini tahmin etmek için aşağıdaki formül kullanılmıştır:

$$sk_{i2003} = \left\{ \left[\left(\frac{kd_{i2003}}{kd_{i2002}} - 1 \right) * \left(\frac{sk_{i2002}}{sk_{i2001}} / \left(\frac{kd_{i2002}}{kd_{i2001}} \right) \right) \right] + 1 \right\} * (sk_{i2002})$$

$$sk_{id2003} = \left\{ \left[\left(\frac{kd_{id2003}}{kd_{id2002}} - 1 \right) * \left(\frac{sk_{id2002}}{sk_{id2001}} / \left(\frac{kd_{id2002}}{kd_{id2001}} \right) \right) \right] + 1 \right\} * (sk_{id2002})$$

²⁶ Mali müesseseler hariç tutulmuştur. İzafe banka hizmetleri düşülmeden önceki sektör toplamı esas alınmıştır. Bu toplamdan imalat sanayi katma değeri ve mali müesseseler katma değeri düşülerek imalat dışı sektörlerin katma değerine ulaşılmıştır.

2003 yılı satıcı kredileri, kd_i ve kd_{id} 'de bir önceki yıla göre meydana gelen değişim oranları kadar artmıştır. Ancak, bu değişim oranı, önceki yıllarda bilançolardaki satıcı kredilerindeki artışlar ile DİE'nin açıkladığı katma değer artışları arasındaki ilişkilerden türetilen düzeltme faktörüne göre yeniden düzenlenmiştir. Sözkonusu düzeltme faktörü, imalat sektöründe 0.91, imalat dışındaki sektörler için ise 0.90 olarak hesaplanmıştır.

Çifte saymayı giderme amaçlı ayıklamalar:

Şekil.11'de de ifade edildiği gibi, firmalar satıcı kredilerini çok değişik kaynaklarla finanse edebilmektedirler. Bu finansman kaynakları içerisinde banka kredilerinin de dahil olması, çifte saymanın önüne geçilmesi için bazı ayıklamaların yapılmasını gerektirmektedir. Bu amaçla, TCMB sektör bilançolarında yeralan **kısa vadeli banka kredilerinin** tamamının satıcı kredilerinin finansmanında kullanıldığı varsayılmıştır. Bilanço bilgilerinin geneli temsil edebilmesi için gerekli düzeltme, yukarıda özetlenen temsil gücü oranları kullanılarak yapılmıştır.

Kısa vadeli banka kredileri yanında, satıcı kredileri karşılığında **teminata verilen çek ve senet tutarları** da çifte sayımın giderilmesi için açıklanmıştır. Çek ve ticari senetlerden teminata verilenlerin tutarını tespit etmek için, sektör bilançoları bilgisi kullanılmıştır. Bilançolarda yeralan “senetsiz alacaklar” ve “alınan çekler” hesapları toplamı, ilk önce yukarıdaki temsil gücü oranları kullanılarak genelleştirilmiştir. Daha sonra, bu şekilde bulunan “senetsiz alacak ve alınan çek toplamı”ndan, “tahmini vadeli çek ve ticari senet”²⁷ toplamı düşülerek, artık kalan bölümün teminata verilen tutar olduğu kabulü yapılmıştır. Diğer bir deyişle, yarı resmi kredi kanalı altında sınıflandırılan, “vadeli çek ve ticari senet” tutarının, firma bilançoları ile tam uyumu da bu şekilde sağlanmış olmaktadır.

Sorunlu satıcı kredileri:

Sorunlu satıcı kredileri tahmininde, TCMB sektör bilançolarının aktifinde yeralan “şüpheli ticari alacaklar” kalemi esas alınmıştır. Bilanço bilgilerinin geneli temsil edebilmesi için gerekli düzeltme, yukarıda özetlendiği şekliyle temsil gücü oranları kullanılarak yapılmıştır. 2003 yılı ile ilgili verilerin tahmininde de yukarıda özetlenen metodoloji ve varsayımlar kullanılmıştır.

Satıcı kredileri işlem hacmi:

Genel olarak satıcı kredileri ile ilgili veri kaynağı TCMB sektör bilançoları bilgisi olmuştur. Bilanço bilgisi, adı üstünde belli bir bilanço dönemi sonu itibariyle mevcut durumun resmini vermektedir. Yılı içerisinde yapılan işlem hacimleri ile ilgili ipuçlarını içermemektedir.

Bu nedenle, satıcı kredilerinde ortalama bir vadenin tahmin edilmesi gereği doğmuştur. TCMB tarafından yapılan “İktisadi Yönelim Anketi”nde firmaların üretim programı ile ilgili vadelere yer verilmektedir. Sözkonusu ankette firmalar, üretim programlarının ortalama vadesini 3 ay olarak belirtmişlerdir. Çalışmada, satıcıların kredilendirme aktivitelerini üretim programlarına göre ayarladıkları varsayımı yapılmıştır. Bu şekilde bulunan ortalama vadeden hareketle, yılsonu itibariyle stok satıcı kredileri bilgisinden, yıl boyunca gerçekleşen satıcı kredileri işlem hacmine ulaşılmıştır.

²⁷ Tahmini vadeli çek ve ticari senet kullanımı için yukarıdaki “g.Vadeli Çek Kullanımı” ve “h.Ticari Senet Kullanımı” bölümlerine bakılabilir.

II. Ek Tablolar

Ek Tablo.1 - Türk Ekonomisinde Makro Kredi Kanalı Ölçeği (Yılısonu itibariyle stok görünüm)

Trilyon TL	2001	2002	2003
A. RESMİ KREDİ KANALLARI	36.231	53.284	72.526
Mevduat Bankacılığı	30.321	44.744	61.282
- Kamu Bankaları Kredileri	7.510	7.616	12.100
- Özel Banka Kredileri	20.995	33.972	45.763
- Yabancı Banka Kredileri	1.325	2.161	2.711
- TMSF Bankaları Kredileri	492	995	707
Yatırım Bankacılığı	3.358	4.365	5.106
- Kullanılan Krediler	3.358	4.237	4.940
- Finansal Kiralama Alacakları (- Borçları)	-	128	166
Faizsiz Bankacılık	1.072	2.101	3.138
- ÖFK'ların Kullandığı Fonlar	858	1.653	2.540
- ÖFK'ların Finansal Kiralama Alacakları	214	448	598
Finansal Kiralama	973	1.360	2.044
(+) Finansal Kiralama Alacakları (Anapara)	1.539	2.372	3.092
(-) ÖFK ve K&Y'nin kiralama işlemleri	-	-	-
(-) Banka kredileri ile finanse edilen kısım	1.561	2.151	2.464
Yurtiçi Bankalar	566	1.012	1.048
Yurtdışı Bankalar	995	1.139	1.416
Factoring	152	386	373
(+) Net Factoring Alacakları (Ön Ödeme Tutarı)	646	1.104	1.661
(-) Banka kredileri ile finanse edilen kısım	822	1.025	1.431
Yurtiçi Bankalar	493	717	1.288
Yurtdışı Bankalar	329	307	143
Tüketici Finansmanı	355	328	583
(+) Tüketici Finansman Şirketlerinin Sağladığı Krediler	459	429	668
(-) Banka kredileri ile finanse edilen kısım	560	397	560
Yurtiçi Bankalar	105	101	86
Yurtdışı Bankalar	455	297	474
B. YARI RESMİ KREDİ KANALLARI	42.796	57.441	65.639
Dış Kaynak	29.708	39.417	45.738
(+) Finans Dışı Özel Sektörün (Reel Sektör) Dış Borç Stoku	37.020	51.251	56.330
Kısa Vadeli	9.261	12.676	15.642
İthalat Borçları	4.625	7.728	9.416
Prefinansman ve Peşin İhracat	2.317	3.021	3.841
Diğer	2.319	1.927	2.385
Orta ve Uzun Vadeli	27.759	38.575	40.687
(-) Bankaların yurtdışı şubelerinden kullanılan krediler	7.312	11.834	10.592
Yurtdışı Leasing firmalarından yapılan kiralamalar	767	1.304	601
Diğer	19.680	25.436	29.494
Vadeli Çek ve Ticari Senetler	13.087	18.024	19.901
(+) Tahmini vadeli çek kullanımı	6.670	10.110	12.491
(+) Tahmini ticari senet kullanımı	7.270	9.503	9.493
(-) Bankaların İskonto ve İstira Senetleri	207	486	422
(-) Net Factoring Alacakları (Ön ödeme tutarı)	646	1.104	1.661
C. RESMİ OLMAYAN KREDİ KANALLARI	10.533	20.532	33.377
Senetsiz ticari alacaklar (Satıcı kredileri)	10.533	20.532	33.377
(+) İmalat sektörü	14.057	20.458	25.865
(+) İmalat ve finansal aracılık dışı sektörler	27.239	36.611	45.361
(-) Kısa Vadeli Banka Kredileri	26.827	31.076	33.655
(-) Teminat olarak verilmiş vadeli çek ve ticari senetler	3.936	5.461	4.194
GENEL TOPLAM (A + B + C)	89.559	131.258	171.541

Kaynak:TCMB, Hazine Müsteşarlığı, BDDK, TBB, DİE, İSO, Kendi hesaplamalarımız.

Ek Tablo.2a - Bankacılık Sektörü Bilançosu (2001)

Milyar TL		TMSF Dahil Bankacılık Sektörü		
		TP	YP	TOPLAM
1	Nakit Değerler	864.550	1.624.849	2.489.399
2	Merkez Bankasından Alacaklar	755.527	1.549.706	2.305.233
3	Bankalararası Para Piy.İşl.Alacaklar	6.347.937	2.237.579	8.585.516
4	Bankalardan Alacaklar	1.954.015	17.916.838	19.870.853
5	Menkul Değerler Cüzdanı (6+7) (Net)	7.627.106	9.205.405	16.832.511
6	a)Devlet Borçlanma Senetleri	7.612.238	7.352.273	14.964.511
7	b)Diğer Menkul Kıymetler	14.868	1.853.132	1.868.000
8	Mevduat Munzam Karşılıkları	1.642.687	6.120.851	7.763.538
9	Krediler	15.334.239	18.344.795	33.679.034
10	Takipteki Alacaklar (Net) (11-12)	3.339.222	4.042.703	7.381.925
11	a)Takipteki Alacaklar	8.703.336	5.249.354	13.952.690
12	b)Takipteki Alacaklar Karşılığı (-)	5.364.114	1.206.651	6.570.765
13	Faiz ve Gelir Tahakkukları, Reeskontları	9.043.373	1.412.866	10.456.239
14	Finansal Kiralama Alacakları (Net)	0	0	0
15	İştirakler ve Bağlı Ortaklıklar (Net)	5.547.667	1.274.397	6.822.064
16	Bağlı Menkul Değerler (Net)	29.038.094	13.417.492	42.455.586
17	Elden Çıkarılacak Kıymetler	1.110.198	0	1.110.198
18	Sabit Kıymetler (Net)	6.079.889	12.854	6.092.743
19	Diğer Aktifler	2.869.269	782.968	3.652.237
20	TOPLAM AKTİFLER (1+..+19)-(6+7+11+12)	91.553.773	77.943.303	169.497.076
21	Mevduat	44.895.067	65.402.960	110.298.027
22	Merkez Bankasına Borçlar	5.261	559.108	564.369
23	Bankalararası Para Piy.İşl.Borçlar	477.400	3.568.950	4.046.350
24	Bankalara Borçlar	2.794.612	21.005.491	23.800.103
25	Fonlar	3.358.003	7.313	3.365.316
26	Çıkarılmış Menkul Kıymetler (Net) (27+28)	24	1.482.514	1.482.538
27	a)Tahviller ve Bonolar	6	1.482.514	1.482.520
28	b)V.D.M.K. ve Diğer Çıkarılmış Menkul Kıymetler	18	0	18
29	Finansal Kiralama Borçları (Net)	16.258	57.270	73.528
30	Ödenecek Vergi, Resim, Harç ve Primler	561.043	512	561.555
31	Sermaye Benzeri Krediler	6.591	297.769	304.360
32	Faiz ve Gider Reeskontları	1.725.778	938.234	2.664.012
33	Karşılıklar	2.623.507	386.252	3.009.759
34	Diğer Pasifler	2.516.803	1.936.496	4.453.299
35	TOPLAM (21+..+34)-(27+28)	58.980.346	95.642.869	154.623.215
36	Ödenmiş Sermaye	11.875.068	50.592	11.925.660
37	Yedek Akçeler	28.292.953	0	28.292.953
38	Sabit Kıymet Yeniden Değerleme Fonu	947.593	0	947.593
39	Menkul Değerler Değer Artış Fonu	1.399.312	60	1.399.372
40	Dönem Karı (Zararı)	-11.862.930	0	-11.862.930
41	Geçmiş Yıllar Karı (Zararı)	-15.828.787	0	-15.828.787
42	TOPLAM ÖZKAYNAKLAR (36+...+41)	14.823.209	50.652	14.873.861
43	TOPLAM PASİFLER (35+42)	73.803.555	95.693.521	169.497.076
44	Gayrinakdi Kredi ve Yükümlülükler	9.662.023	27.698.636	37.360.659
45	Taahhütler (46+47+48)	18.924.701	32.682.874	51.607.575
46	a)Repo ve Ters Repo İşlemleri	10.522.789	256.369	10.779.158
47	b)Faiz Or.ve Döviz Kur.İlişkin İşlemler	4.721.143	29.226.073	33.947.216
48	c)Diğer Taahhütler	3.680.769	3.200.432	6.881.201

Kaynak: BDDK

Ek Tablo.2b - Bankacılık Sektörü Bilançosu (2002)

Milyar TL		TMSF Dahil Bankacılık Sektörü		
		TP	YP	TOPLAM
1	Nakit Değerler	811.293	1.067.689	1.878.982
2	Merkez Bankasından Alacaklar	1.243.087	1.399.169	2.642.256
3	Para Piyasalarından Alacaklar	6.842.550	1.667.925	8.510.475
4	Bankalardan Alacaklar	1.670.344	13.942.723	15.613.067
5	Alım-Satım Amaçlı Menkul Değerler (Net)	9.616.211	11.218.158	20.834.369
6	Satılmaya Hazır Menkul Değerler (Net)	7.640.367	10.023.975	17.664.342
7	Zorunlu Karşılıklar	2.190.724	7.159.592	9.350.316
8	Menkul Kıymet Ödünç Piyasasından Alacaklar	0	0	0
9	Ters Repo Alacakları	18.007	0	18.007
10	Krediler	20.136.475	28.844.650	48.981.125
11	Takipteki Alacaklar (Net) (12-13)	3.422.810	315.959	3.738.769
12	a) Takipteki Alacaklar	9.804.216	625.464	10.429.680
13	b) Takipteki Alacaklar Karşılığı (-)	6.381.406	309.505	6.690.911
14	Faiz ve Gelir Tah. Reeskontları	11.985.293	1.503.370	13.488.663
15	Finansal Kiralama Alacakları (Net)	843	126.951	127.794
16	İştirakler, Bağlı ve Birlikte Kontrol Edilen Ortaklıklar	7.097.592	1.605.549	8.703.141
17	Vadeye Kadar Elde Tutulacak Menkul Değerler (Net)	35.294.405	12.311.919	47.606.324
18	Elden Çıkarılacak Kıymetler (Net)	1.954.617	0	1.954.617
19	Sabit Kıymetler (Net)	7.620.726	33.408	7.654.134
20	Diğer Aktifler	3.180.468	733.780	3.914.248
21	TOPLAM AKTİFLER (1+...+20)-(12+13)	120.725.812	91.954.817	212.680.629
22	Mevduat	58.915.338	79.058.034	137.973.372
23	Merkez Bankasına Borçlar	4.538	335.617	340.155
24	Para Piyasalarına Borçlar	333.579	2.558.774	2.892.353
25	Menkul Kıymet Ödünç Piyasasına Borçlar	0	0	0
26	Bankalara Borçlar	2.562.661	19.404.439	21.967.100
27	Repo İşlemlerinden Sağlanan Fonlar	4.987.294	1.173.490	6.160.784
28	Fonlar	3.623.842	9.684	3.633.526
29	İhraç Edilen Menkul Kıymetler (Net) (30+31)	20	938.120	938.140
30	a) Tahviller ve Bonolar	2	938.120	938.122
31	b) V.D.M.K. ve Diğer İhraç Edilen Menkul Kıymetler	18	0	18
32	Finansal Kiralama Borçları (Net)	25.315	72.543	97.858
33	Ödenecek Vergi, Resim, Harç ve Primler	532.521	1.979	534.500
34	Sermaye Benzeri Krediler	1.115.658	408.927	1.524.585
35	Faiz ve Gider Reeskontları	1.687.135	688.420	2.375.555
36	Karşılıklar	2.994.266	473.697	3.467.963
37	Diğer Pasifler	3.044.977	2.031.249	5.076.226
38	TOPLAM (22+...+37)-(30+31)	79.827.144	107.154.973	186.982.117
39	Ödenmiş Sermaye	12.010.588	97.237	12.107.825
40	Yedek Akçeler	16.718.480	437	16.718.917
41	Enflasyon Muhasebesinden Kaynaklanan Sermaye Yede	33.543.219		33.543.219
42	Sabit Kıymet Yeniden Değerleme Fonu	220.783	0	220.783
43	Menkul Değerler Değer Artış Fonu	1.022.130	7.772	1.029.902
44	Dönem Karı (Zararı)	2.883.323	0	2.883.323
45	Geçmiş Yıllar Karı (Zararı)	-40.805.457	0	-40.805.457
46	TOPLAM ÖZKAYNAKLAR (39+...+45)	25.593.066	105.446	25.698.512
47	TOPLAM PASİFLER (38+46)	105.420.210	107.260.419	212.680.629
48	Gayrinakdi Kredi ve Yükümlülükler	12.379.115	32.457.209	44.836.324
49	Taahhütler (50+51)	26.241.086	27.661.800	53.902.886
50	a) Türev Finansal Araçlar	1.665.199	23.731.066	25.396.265
51	b) Diğer Taahhütler	24.575.887	3.930.734	28.506.621

Kaynak: BDDK

Ek Tablo.2c - Bankacılık Sektörü Bilançosu (2003)

Milyar TL		TMSF Dahil Bankacılık Sektörü		
		TP	YP	TOPLAM
1	Nakit Değerler	1.005.795	1.024.966	2.030.761
2	Merkez Bankasından Alacaklar	1.343.496	1.614.191	2.957.687
3	Para Piyasalarından Alacaklar	7.762.000	1.052.009	8.814.009
4	Bankalardan Alacaklar	2.358.380	12.782.186	15.140.566
5	Alım-Satım Amaçlı Menkul Değerler (Net)	16.696.479	13.328.665	30.025.144
6	Satılmaya Hazır Menkul Değerler (Net)	15.987.871	14.619.085	30.606.956
7	Zorunlu Karşılıklar	2.857.682	7.116.085	9.973.767
8	Menkul Kıymet Ödünç Piyasasından Alacaklar	0	0	0
9	Ters Repo Alacakları	116.799	41.376	158.175
10	Krediler	36.176.466	30.045.370	66.221.836
11	Takipteki Alacaklar (Net) (12-13)	921.457	66.571	988.028
12	a) Takipteki Alacaklar	8.379.012	249.646	8.628.658
13	b) Takipteki Alacaklar Karşılığı (-)	7.457.555	183.075	7.640.630
14	Faiz ve Gelir Tah. Reeskontları	10.691.728	1.995.422	12.687.150
15	Finansal Kiralama Alacakları (Net)	330	165.696	166.026
16	İştirakler, Bağlı ve Birlikte Kontrol Edilen Ortaklıklar	7.488.220	1.665.117	9.153.337
17	Vadeye Kadar Elde Tutulacak Menkul Değerler (Net)	37.309.363	8.902.878	46.212.241
18	Elden Çıkarılacak Kıymetler (Net)	2.077.941	0	2.077.941
19	Sabit Kıymetler (Net)	8.258.531	19.849	8.278.380
20	Diğer Aktifler	3.771.263	429.432	4.200.695
21	TOPLAM AKTİFLER (1+..+20)-(12+13)	154.823.801	94.868.898	249.692.699
22	Mevduat	79.844.552	75.467.086	155.311.638
23	Merkez Bankasına Borçlar	9.621	125.662	135.283
24	Para Piyasalarına Borçlar	429.712	1.756.728	2.186.440
25	Menkul Kıymet Ödünç Piyasasına Borçlar	0	0	0
26	Bankalara Borçlar	3.244.449	22.673.206	25.917.655
27	Repo İşlemlerinden Sağlanan Fonlar	7.745.407	3.495.701	11.241.108
28	Fonlar	4.616.909	9.394	4.626.303
29	İhraç Edilen Menkul Kıymetler (Net) (30+31)	1	488.760	488.761
30	a) Tahviller ve Bonolar	1	488.760	488.761
31	b) V.D.M.K. ve Diğer İhraç Edilen Menkul Kıymetler	0	0	0
32	Finansal Kiralama Borçları (Net)	14.970	91.526	106.496
33	Ödenecek Vergi, Resim, Harç ve Primler	591.303	989	592.292
34	Sermaye Benzeri Krediler	465.073	353.152	818.225
35	Faiz ve Gider Reeskontları	1.793.181	609.019	2.402.200
36	Karşılıklar	3.919.882	368.239	4.288.121
37	Diğer Pasifler	3.945.330	2.093.919	6.039.249
38	TOPLAM (22+..+37)-(30+31)	106.620.390	107.533.381	214.153.771
39	Ödenmiş Sermaye	13.515.586	99.876	13.615.462
40	Yedek Akçeler	21.362.705	0	21.362.705
41	Enflasyon Muhasebesinden Kaynaklanan Sermaye Yede	22.140.337	0	22.140.337
42	Sabit Kıymet Yeniden Değerleme Fonu	107.768	0	107.768
43	Menkul Değerler Değer Artış Fonu	1.576.668	390.105	1.966.773
44	Dönem Karı (Zararı)	5.677.521	0	5.677.521
45	Geçmiş Yıllar Karı (Zararı)	-29.331.638	0	-29.331.638
46	TOPLAM ÖZKAYNAKLAR (39+...+45)	35.048.947	489.981	35.538.928
47	TOPLAM PASİFLER (38+46)	141.669.337	108.023.362	249.692.699
48	Gayrinakdi Kredi ve Yükümlülükler	15.439.967	31.212.992	46.652.959
49	Taahhütler (50+51)	51.269.791	36.297.237	87.567.028
50	a) Türev Finansal Araçlar	2.750.843	31.484.315	34.235.158
51	b) Diğer Taahhütler	48.518.948	4.812.922	53.331.870

Kaynak: BDDK, Geçici veriler.

Ek Tablo.3 - Mevduat ve Yatırım Bankaları Kredilerinin Sektörel Dağılımı (2003)

	Kısa	Uzun	TL	YP	Kamu	Özel	Yurtiçi	Yurtdışı	Toplam	% Dağ.
İhracat kredileri	11.278.258	-	1.777.316	9.500.942	1.050	11.277.208	11.278.258	-	11.278.258	17,0
İhracat garantili yatırım kredileri	-	1.766.238	16.247	1.749.991	-	1.766.238	1.762.017	4.221	1.766.238	2,7
Yatırım kredileri	-	2.160.708	24.018	2.136.690	379.298	1.781.410	2.155.271	5.437	2.160.708	3,3
İşletme kredileri	520.275	7.913.926	1.811.339	6.622.862	632.761	7.801.440	7.133.088	1.301.113	8.434.201	12,7
İhtisas kredileri	960.064	2.089.613	2.909.959	139.718	1.650.196	1.399.481	3.049.677	-	3.049.677	4,6
Fon kaynaklı krediler	1.466.920	3.337.636	4.402.199	402.357	68.526	4.736.030	4.804.556	-	4.804.556	7,3
Tüketici kredileri	4.577.630	4.467.316	9.044.818	128	-	9.044.946	9.044.895	51	9.044.946	13,7
Kredi kartları	7.029.527	6	6.987.877	41.656	-	7.029.533	7.018.891	10.642	7.029.533	10,6
İskonto& işira kredileri	422.092	-	83.940	338.152	130.712	291.380	378.582	43.510	422.092	0,6
Kıymetli maden kredileri	220.002	-	-	220.002	-	220.002	220.002	-	220.002	0,3
Diğer krediler	10.942.302	7.069.287	9.120.537	8.891.052	1.935.734	16.075.855	16.664.668	1.346.921	18.011.589	27,2
TOPLAM	37.417.070	28.804.730	36.178.250	30.043.550	4.798.277	61.423.523	63.509.905	2.711.895	66.221.800	100,0
		66.221.800		66.221.800		66.221.800		66.221.800		
	56,5	43,5	54,6	45,4	7,2	92,8	95,9	4,1		

Kaynak: BDDK

Not: İller Bankası kredileri, ihtisas kredileri içerisinde dahil edilmiştir.

Ek Tablo.3b - Sektörel Nakdi Krediler*

(Milyar TL)		2001	2002	2003
1	TEKSTİL VE TEKSTİL ÜRÜNLERİ SANAYİ	4.657.242	5.728.721	6.949.637
	Tekstil Sanayi	3.682.806	4.518.249	5.454.976
	Konfeksiyon Sanayi	919.837	1.147.890	1.426.728
	Deri Giyim ve Kürk İşleme Sanayi	54.599	62.582	67.933
2	TOPTAN&PER. TİC., KOMİSYONCULUK, MOTORLU ARAÇ SERVİS HİZM.	3.979.420	4.507.483	6.122.078
	Toptan Ticaret ve Komisyonculuk	2.838.713	3.084.548	4.123.222
	Perakende Ticaret ve Kişisel Eşyalar ile El Eşyalarının Onarımı	250.185	502.551	870.907
	Motorlu Araç. Yedek Parç. ve Aksesuar Satışı ile Bakım ve Tamiri	890.522	920.384	1.127.949
3	TAŞIMACILIK, DEPOLAMA VE HABERLEŞME	3.368.570	3.476.804	4.124.251
	Haberleşme	2.765.503	2.649.201	2.954.994
	Taşımacılık	354.542	514.051	753.015
	Diğer Taşımacılık Faaliyetleri ve Depolama	248.525	313.552	416.242
4	İNŞAAT	2.963.684	3.422.150	3.563.519
5	GIDA, MEŞRUBAT VE TÜTÜN SANAYİ	3.026.429	3.346.479	4.358.812
6	ELEKTRİK GAZ VE SU KAYNAKLARI	2.999.235	4.002.301	3.649.048
7	METAL ANA SANAYİ VE İŞLENMİŞ MAD. ÜRETİMİ	2.252.844	2.149.527	2.602.315
	Metal Ana Sanayii	1.634.923	1.588.633	1.743.932
	İşlenmiş Metal Ürünleri Sanayii (Makina Teçhizat Hariç)	617.922	560.894	858.383
8	EMLAK KOMİSYON, KİRALAMA VE İŞLETMECİLİK FAALİYETLERİ	1.743.027	2.418.548	1.812.394
9	TARIM, AVCILIK, ORMANCILIK	1.527.141	1.856.306	2.922.023
10	ULAŞIM ARAÇLARI SANAYİ	1.547.477	2.241.776	2.381.746
	Motorlu Araçlar ve Bunların Parça ve Aksesuarları	1.410.311	2.015.325	2.176.526
	Gemi ve Teknelerin Yapımı ve Tamiri İle Diğer Ulaşım Araçları Sanayi	137.166	226.451	205.220
11	DİĞER METAL DIŞI MADENLER SANAYİ	1.398.080	1.450.833	1.580.216
12	FİNANSAL ARACILIK	1.453.009	2.259.739	3.480.417
	Leasing, Faktoring, Finansman Şirketleri ve Diğerleri	984.701	1.740.762	2.964.291
	Aracı Kurumlar,GYO,RSYO,Sig.ve Emeklilik Kuruluşları ve Diğerleri	468.309	518.977	516.126
13	MAKİNA VE TEÇHİZAT SANAYİ	1.385.249	1.422.973	1.421.406
	Makina ve Teçhizat	545.956	499.911	659.591
	Elektrikli ve Elektriksiz Ev Aletleri	839.293	923.062	761.815
14	KİMYA VE KİMYA ÜRÜNLERİ İLE SENTETİK LİF SANAYİ	1.205.903	1.740.175	1.955.015
15	ELEKTRİKLİ VE OPTİK ALETLER SANAYİ	1.168.401	988.063	1.112.095
16	OTEL VE RESTORANLAR (TURİZM)	878.257	1.018.838	1.283.951
17	NÜKLEER YAKIT RAF. VE PETROL ÜRÜN. KÖMÜR ÜRETİMİ	956.195	2.092.021	1.714.277
18	KAĞIT HAM. VE KAĞIT ÜRÜNLERİ BASIM SANAYİ	724.474	965.453	864.721
	Kağıt Ham. ve Kağıt Ürünleri İmalatı	375.344	422.445	481.532
	Basım Sanayi	349.130	543.008	383.189
19	DİĞER TOPLUMSAL SOSYAL VE KİŞİSEL HİZMETLER	645.480	1.255.108	1.728.230
	Kültür Hizmetleri	400.126	516.924	372.599
	Diğer Toplumsal Hizmetler	245.354	738.184	1.355.631
20	BAŞKA YERLERDE SINIFLANDIRILMAMIŞ İMALAT SANAYİ	503.477	531.183	599.048
21	KAUÇUK VE PLASTİK ÜRÜNLERİ SANAYİ	474.793	510.370	740.746
22	ENERJİ ÜRETEN MADENLERİN ÇIKARILMASI	393.336	440.989	580.614
23	SAĞLIK VE SOSYAL HİZMETLER	293.685	142.548	211.420
24	DERİ VE DERİ ÜRÜNLERİ SANAYİ	118.938	153.116	220.255
25	ENERJİ ÜRETMEYEN MADENLERİN ÇIKARILMASI	130.576	203.562	242.764
26	AĞAÇ VE AĞAÇ ÜRÜNLERİ SANAYİ	101.363	139.552	252.074
27	EĞİTİM	78.785	91.634	138.708
28	İŞÇİ ÇALIŞTIRAN ÖZEL KİŞİLER	23.784	43.743	51.060
29	SAVUNMA ,KAMU YÖNETİMİ, ZORUNLU SOS. GÜVENLİK KURUMLARI	13.982	386.952	494.750
30	BALIKÇILIK	5.604	20.713	38.217
	BİREYSEL KREDİLER VE KREDİ KARTLARI			7.035.323
	TOPLAM	40.018.441	49.007.660	64.231.130

Kaynak: TCMB

* Bankalar ve Özel Finans Kurumlarca belirli bir tutarın üzerinde kullandırılan kredileri kapsamaktadır.

Ek Tablo.4 - Özel Finans Kurumları Bilançosu

(Trilyon TL)	2001	2002	2003
AKTİF	2.365,0	3.962,3	5.251,8
Nakit Değerler ve Bankalar	501,8	651,0	664,1
Kullandırılan Fonlar	1.072,0	2.100,9	3.138,0
<i>(Finansal Kiralama Yöntemi ile)</i>	<i>214,0</i>	<i>448,0</i>	<i>598,0</i>
Takipdeki Alacaklar	224,0	244,7	124,1
Brüt	334,0	420,1	315,7
Karşılıklar (-)	110,0	175,4	191,6
Zorunlu Karşılıklar (Blokajlar)	193,2	300,4	341,9
Sabit Kıymetler	225,0	501,2	722,4
Diğer Aktifler	149,0	164,3	261,4
PASİF	2.365,0	3.962,3	5.251,8
Toplanan Fonlar	1.917,0	3.206,0	4.110,7
Diğer Pasifler	244,6	356,2	469,2
Özkaynaklar	203,4	400,2	671,9
- Ödenmiş Sermaye	163,1	286,3	420,3
- Yedekler	8,8	11,4	12,1
- Yeniden Değerleme Fonu	66,1	123,5	201,8
- Geçmiş Yıllar Kar/Zararı	- 9,7	- 38,5	- 36,9
- Dönem Kar/Zararı	- 24,9	17,4	74,5

Kaynak: BDDK, TCMB

Ek Tablo.5a - Finansal Kiralama Şirketleri Bilançosu (UMS 17 Esaslı)

(Trilyon TL)	2001	2002	2003
Aktif			
Finansal Kiralama Alacakları	1.904,8	2.876,7	3.683,9
- Kısa Vadeli TL	241,4	409,6	568,9
- Kısa Vadeli YP	729,2	1.167,7	1.582,0
- Uzun Vadeli TL	25,5	52,0	88,7
- Uzun Vadeli YP	908,6	1.247,4	1.444,4
Kazanılmamış Fin. Kiralama Gelirleri	- 365,8	- 504,4	- 592,3
- Kısa Vadeli TL	- 50,5	- 81,8	- 121,0
- Kısa Vadeli YP	- 147,4	- 204,0	- 252,5
- Uzun Vadeli TL	- 5,9	- 11,5	- 16,9
- Uzun Vadeli YP	- 162,1	- 207,1	- 201,8
Tahsili Gecikmiş Alacaklar, net	13,3	22,2	- 2,9
- Brüt TGA	97,1	153,9	140,3
- Ayrılan Karşılık Tutarı	- 83,8	- 131,8	- 143,1
Hazır Değerler	357,9	295,0	310,0
Menkul Kıymetler	87,0	105,3	93,4
Maddi Duran Varlıklar, Net	25,5	54,1	67,8
Diğer	211,7	475,2	501,7
Toplam	2.234,4	3.324,0	4.061,6
Pasif			
Mali Borçlar (*)	1.560,8	2.150,6	2.464,0
- Kısa Vadeli	960,9	1.186,6	1.472,2
Yurtiçi Banka Kredileri	140,6	144,8	252,6
Yurtdışı Banka Kredileri	490,4	393,8	559,9
Uzun Vadeli Kredi Taksitleri	322,0	641,0	659,3
Diğer	7,9	7,0	0,5
- Orta ve Uzun Vadeli	599,9	964,0	991,8
Yurtiçi Banka Kredileri	89,4	215,4	121,9
Yurtdışı Banka Kredileri	504,5	745,0	856,5
Diğer	6,0	3,5	13,4
Ticari Borçlar	106,3	190,5	255,0
- Kısa Vadeli	95,9	145,5	219,3
- Orta ve Uzun Vadeli	10,4	45,0	35,8
Diğer Borçlar	9,0	77,8	66,3
- Kısa Vadeli	8,6	35,7	30,8
- Orta ve Uzun Vadeli	0,4	42,2	35,6
Alınan Avanslar	14,9	28,3	41,0
Diğer Yabancı Kaynaklar	89,1	151,4	119,9
Özkaynaklar	454,4	725,4	1.115,3
- Ödenmiş Sermaye	173,0	243,6	351,9
- Yedekler	55,3	109,3	148,9
- Geçmiş Yıllar Kar/Zararı	102,9	168,0	306,9
- Dönem Kar/Zararı	123,2	204,5	307,6
Toplam	2.234,4	3.324,0	4.061,6

Kaynak: Hazine Müsteşarlığı, kendi hesaplamalarımız.

(*)UMS 17 esaslı bilançoda mali borçların detayı bulunmamaktadır. Bu nedenle, mali borçların alt detayı VUK esaslı bilanço esas alınarak hesaplanmıştır.

Ek Tablo.5b - Finansal Kiralama Şirketleri Bilançosu (VUK Esaslı)

(Trilyon TL)	2001	2002	2003
Aktif			
Finansal Kiralama Alacakları	1.108,3	1.691,8	2.271,8
- Kısa Vadeli TL	133,6	140,2	264,7
- Kısa Vadeli YP	436,0	679,1	909,8
- Uzun Vadeli TL	15,9	38,6	79,2
- Uzun Vadeli YP	522,8	833,9	1.018,1
Kazanılmamış Fin. Kiralama Gelirleri	- 873,5	- 1.359,6	- 1.228,9
- Kısa Vadeli TL	- 67,1	- 86,4	- 65,7
- Kısa Vadeli YP	- 399,5	- 622,3	- 653,6
- Uzun Vadeli TL	- 13,4	- 20,5	- 3,6
- Uzun Vadeli YP	- 393,5	- 630,4	- 506,0
Tahsili Gecikmiş Alacaklar, net	10,8	18,1	4,2
- Brüt TGA	54,4	92,3	78,2
- Ayrılan Karşılık Tutarı	- 43,5	- 74,2	- 74,0
Hazır Değerler	372,7	320,7	314,4
Menkul Kıymetler	91,0	107,7	92,9
Maddi Duran Varlıklar	1.817,7	2.589,0	3.097,6
- İşletme Kullanımındaki Mallar	47,8	26,2	64,6
- Finansal Kiralama Konusu Mallar	1.770,0	2.562,8	3.033,0
Diğer	279,8	410,2	408,9
Toplam	2.806,8	3.777,9	4.960,9
Pasif			
Mali Borçlar	1.840,1	2.301,3	2.470,1
- Kısa Vadeli	1.119,4	1.211,2	1.448,1
Yurtiçi Banka Kredileri	163,8	147,8	248,4
Yurtdışı Banka Kredileri	571,3	402,0	550,7
Uzun Vadeli Kredi Taksitleri	375,1	654,3	648,5
Diğer	9,2	7,2	0,5
- Orta ve Uzun Vadeli	720,8	1.090,1	1.021,9
Yurtiçi Banka Kredileri	107,4	243,6	125,6
Yurtdışı Banka Kredileri	606,1	842,5	882,6
Diğer	7,3	4,0	13,8
Ticari Borçlar	133,8	184,8	270,3
- Kısa Vadeli	112,1	135,3	233,1
- Orta ve Uzun Vadeli	21,7	49,5	37,1
Diğer Borçlar	61,6	97,6	66,2
- Kısa Vadeli	24,6	55,2	31,0
- Orta ve Uzun Vadeli	37,0	42,4	35,2
Alınan Avanslar	27,5	34,7	46,8
Diğer Yabancı Kaynaklar	255,3	287,4	308,1
Özkaynaklar	488,4	872,1	1.799,4
- Ödenmiş Sermaye	271,2	380,3	677,2
- Yedekler	339,2	566,3	691,4
- Geçmiş Yıllar Kar/Zararı	- 27,4	- 143,1	- 146,1
- Dönem Kar/Zararı	- 94,5	68,6	577,0
Toplam	2.806,8	3.777,9	4.960,9

Kaynak: Hazine Müsteşarlığı.

Ek Tablo.6 - Finansal Kiralama İşlem Hacmi (Toplam Fatura Değeri)

	2001	2002	2003
Yurtiçi Kiralamalar (Milyar TL)			
Bilgisayar, Büro Malzemeleri	149,020	235,929	293,204
Kara Ulaşım Araçları	98,579	370,476	506,388
Deniz Ulaşım Araçları	1,692	27,815	9,050
Hava Ulaşım Araçları	1,758	9,871	2,979
Tekstil ve Basım Makinaları	217,889	662,755	832,927
Tıbbi Cihazlar	37,505	73,375	155,734
Diğer İmalat Makinaları	445,237	946,631	1.518,416
Gayrimenkuller	116,442	156,080	248,429
İşlem Toplamı - I	1.068,122	2.482,932	3.567,127
İşlem Adedi - I	4.271	18.400	26.065
Yurtdışı Kiralamalar (Milyon \$)			
Hava Ulaşım Araçları	626	865	395
Diğer	1	2	7
İşlem Toplamı - II	627	867	402
İşlem Toplamı - II (Milyar TL)	766,771	1.304,486	601,113
İşlem Adedi - II	30	31	17
Genel İşlem Toplamı	1.834,893	3.787,418	4.168,240
Genel İşlem Adedi	4.301	18.431	26.082

Kaynak: Hazine Müsteşarlığı

Ek Tablo.7- Faktoring Şirketleri Bilançosu

(Trilyon TL)	2001	2002	2003
Aktif			
Faktoring Alacakları	943,4	1.615,6	2.362,2
- Yurtiçi	654,5	1.268,9	1.876,0
- İhracat	284,2	338,0	474,8
- İthalat	4,6	8,7	11,4
Tahsili Gecikmiş Alacaklar, net	1,3	0,8	- 0,7
- Brüt	89,7	81,0	91,0
- Ayrılan Karşılık Tutarı	- 88,4	- 80,3	- 91,7
Hazır Değerler	156,1	140,1	163,9
Menkul Kıymetler	16,9	32,1	13,5
Diğer Dönen Varlıklar	139,7	45,3	70,6
Duran Varlıklar	262,2	268,2	329,4
Toplam	1.519,5	2.102,0	2.938,9
Pasif			
Banka Kredileri	822,3	1.024,7	1.430,6
- Kısa Vadeli TL Krediler	107,9	388,0	741,9
- Kısa Vadeli YP Krediler	488,6	389,9	364,2
- Uzun Vadeli TL Krediler	35,4	17,8	27,1
- Uzun Vadeli YP Krediler	190,4	229,1	297,4
Faktoring Borçları	297,8	512,1	701,2
- Yurtiçi	143,7	305,0	433,6
- İhracat	149,4	198,2	257,2
- İthalat	4,7	8,8	10,5
Diğer Yabancı Kaynaklar	195,9	126,6	136,5
Özkaynaklar	203,4	438,7	670,7
- Ödenmiş Sermaye	204,8	346,9	525,0
- Yedekler	80,4	100,8	129,0
- Geçmiş Yıllar Kar/Zararı	- 3,9	- 73,0	- 142,2
- Dönem Kar/Zararı	- 77,9	64,0	158,8
Toplam	1.519,5	2.102,0	2.938,9

Kaynak: Hazine Müsteşarlığı

EK Tablo.8a - Faktoring Şirketlerinin İşlem Hacmi (2001)

(Trilyon TL)	Yurtiçi			İhracat			İthalat	Genel Toplam	Yüzde Dağılım
	Kabili Rücü	G. Kabili Rücü	Alt Toplam	Kabili Rücü	G. Kabili Rücü	Alt Toplam			
SANAYİ	2.095,5	200,7	2.296,2	263,2	571,2	834,5	14,7	3.145,4	81,3
Tekstil	216,9	2,9	219,8	63,7	206,6	270,3	2,6	492,7	12,7
Otomotiv	66,9	184,8	251,7	37,0	71,5	108,5	4,7	365,0	9,4
Demir Çelik, Kömür ve Diğer Madenler	251,3	4,1	255,5	73,2	81,8	155,1	0,1	410,6	10,6
Gıda	256,6	0,4	257,0	6,4	20,3	26,7	-	283,7	7,3
Kimya ve İlaç Ürünleri	381,8	0,1	381,9	0,1	1,6	1,7	0,0	383,6	9,9
Kağıt ve Diğer Araç Ürünleri	168,8	1,1	169,9	-	0,5	0,5	0,6	170,9	4,4
Elektrik Malzemeleri	23,5	1,5	25,0	5,7	3,6	9,3	0,1	34,4	0,9
Makina, Teçhizat, Yedek Parça	139,6	2,0	141,6	24,5	40,1	64,6	0,0	206,2	5,3
Boya	48,1	0,0	48,1	0,8	-	0,8	-	48,9	1,3
Dayanıklı Tüketim Malları	53,3	0,0	53,3	15,8	35,9	51,7	1,8	106,9	2,8
Hazır Giyim	15,2	0,2	15,3	11,8	51,2	63,0	1,2	79,5	2,1
Kereste ve Diğer Orman Ürünleri	46,7	0,1	46,7	-	-	-	-	46,7	1,2
Kauçuk ve Plastik Ürünleri	131,3	0,1	131,4	10,4	9,3	19,8	0,4	151,6	3,9
Bilgisayar, Fotokopi Mak., Faks	47,1	1,1	48,2	2,9	7,0	9,9	0,1	58,2	1,5
Deri ve Deri Ürünleri	5,0	0,2	5,3	1,8	6,8	8,6	0,9	14,8	0,4
Mobilya	13,7	0,2	13,9	0,4	1,4	1,8	0,2	15,9	0,4
Tarım Ürünleri	14,8	0,0	14,8	0,1	6,5	6,6	-	21,4	0,6
Sağlık ve Temizlik Ürünleri	24,9	0,7	25,6	-	-	-	0,3	25,9	0,7
Çimento	10,7	0,0	10,7	0,2	1,8	2,0	1,7	14,3	0,4
Kozmetik Ürünleri	7,2	0,5	7,7	-	-	-	-	7,7	0,2
Kırtasiye Malzemesi	11,8	0,1	11,8	-	-	-	-	11,8	0,3
Sarrafıye	28,6	-	28,6	-	-	-	-	28,6	0,7
Diğer	131,9	0,6	132,6	8,4	25,3	33,7	-	166,3	4,3
HİZMETLER SEKTÖRÜ	621,9	32,7	654,6	12,5	19,9	32,4	2,8	689,9	17,8
Ticaret	140,4	29,3	169,7	7,2	12,9	20,1	-	189,8	4,9
Filmcilik, Yayımcılık, TV, Reklam	117,9	0,2	118,1	-	-	-	-	118,1	3,1
Müteahhitlik Hizmetleri	127,2	0,6	127,8	0,3	0,6	0,9	-	128,7	3,3
Ulaştırma ve Nakliye	37,5	0,4	37,8	-	-	-	1,9	39,7	1,0
Turizm	20,8	0,4	21,2	-	-	-	0,9	22,1	0,6
Finansal Hizmetler	12,5	0,1	12,6	-	-	-	-	12,6	0,3
Sağlık	89,9	0,3	90,2	0,1	-	0,1	-	90,3	2,3
Eğitim	2,6	0,2	2,9	-	-	-	-	2,9	0,1
Diğer	73,1	1,3	74,4	4,9	6,5	11,4	0,0	85,8	2,2
DİĞER SEKTÖRLER	31,1	2,4	33,5	-	-	-	-	33,5	0,9
GENEL TOPLAM	2.748,5	235,8	2.984,3	275,7	591,2	866,9	17,6	3.868,7	100,0
Yüzde Dağılım	71,0	6,1	77,1	7,1	15,3	22,4	0,5	100,0	

Kaynak: Hazine Müsteşarlığı

Ek Tablo.8b - Faktoring Şirketlerinin İşlem Hacmi (2002)

(Trilyon TL)	Yurtiçi			İhracat			İthalat	Genel Toplam	Yüzde Dağılım
	Kabili Rücü	G. Kabili Rücü	Alt Toplam	Kabili Rücü	G. Kabili Rücü	Alt Toplam			
SANAYİ	3.478,2	216,5	3.694,7	454,8	913,7	1.368,4	7,0	5.070,1	81,3
Tekstil	692,1	12,8	704,9	130,5	378,8	509,3	0,1	1.214,4	19,5
Otomotiv	104,7	191,8	296,5	78,3	100,8	179,1	3,4	479,0	7,7
Demir Çelik, Kömür ve Diğer Madenler	193,5	-	193,5	126,6	92,8	219,4	0,6	413,5	6,6
Gıda	422,4	0,0	422,4	6,3	16,0	22,3	-	444,7	7,1
Kimya ve İlaç Ürünleri	627,6	3,2	630,8	-	1,3	1,3	1,4	633,5	10,2
Kağıt ve Diğer Araç Ürünleri	437,0	0,3	437,3	1,1	3,9	5,0	-	442,3	7,1
Elektrik Malzemeleri	56,5	0,0	56,5	-	8,1	8,1	-	64,6	1,0
Makina, Teçhizat, Yedek Parça	125,9	0,3	126,1	22,1	49,5	71,6	0,0	197,8	3,2
Boya	97,9	0,1	98,0	-	-	-	-	98,0	1,6
Dayanıklılık Tüketim Malları	103,3	0,7	104,0	36,9	105,6	142,6	0,1	246,7	4,0
Hazır Giyim	46,8	-	46,8	25,7	78,0	103,7	-	150,5	2,4
Kereste ve Diğer Orman Ürünleri	80,9	1,4	82,3	-	-	-	-	82,3	1,3
Kauçuk ve Plastik Ürünleri	100,5	3,6	104,1	9,2	18,9	28,1	0,0	132,3	2,1
Bilgisayar, Fotokopi Makinası, Faks	54,0	0,0	54,0	1,2	0,9	2,1	0,2	56,3	0,9
Deri ve Deri Ürünleri	16,4	-	16,4	8,4	18,1	26,5	0,4	43,3	0,7
Mobilya	34,6	0,1	34,7	0,2	1,4	1,6	0,2	36,4	0,6
Tarım Ürünleri	21,5	-	21,5	-	-	-	-	21,5	0,3
Sağlık ve Temizlik Ürünleri	32,3	-	32,3	1,1	0,7	1,8	0,4	34,5	0,6
Çimento	10,4	-	10,4	-	2,7	2,7	-	13,1	0,2
Kozmetik Ürünleri	13,5	0,3	13,8	-	-	-	-	13,8	0,2
Kırtasiye Malzemesi	4,5	-	4,5	-	0,0	0,0	-	4,6	0,1
Sarrafıye	9,5	-	9,5	-	0,2	0,2	-	9,6	0,2
Diğer	192,6	2,0	194,6	7,1	35,8	42,9	0,1	237,6	3,8
HİZMETLER SEKTÖRÜ	941,8	71,3	1.013,1	41,2	85,6	126,8	0,0	1.140,0	18,3
Ticaret	368,0	67,0	435,1	41,0	68,6	109,6	0,0	544,7	8,7
Filmcilik, Yayımcılık, TV, Reklam	228,7	1,4	230,1	-	-	-	-	230,1	3,7
Müteahhitlik Hizmetleri	76,3	-	76,3	-	0,8	0,8	-	77,1	1,2
Ulaştırma ve Nakliye	114,2	1,6	115,8	0,2	-	0,2	-	116,0	1,9
Turizm	43,4	-	43,4	-	-	-	-	43,4	0,7
Finansal Hizmetler	19,7	-	19,7	-	-	-	-	19,7	0,3
Sağlık	12,3	-	12,3	-	-	-	-	12,3	0,2
Eğitim	1,7	-	1,7	-	-	-	-	1,7	0,0
Diğer	77,5	1,4	78,8	-	16,2	16,2	-	95,0	1,5
DİĞER SEKTÖRLER	27,3	-	27,3	-	0,1	0,1	-	27,5	0,4
GENEL TOPLAM	4.447,3	287,8	4.735,2	496,0	999,4	1.495,4	7,0	6.237,5	100,0
Yüzde Dağılım	71,3	4,6	75,9	8,0	16,0	24,0	0,1	100,0	

Kaynak: Hazine Müsteşarlığı

Ek Tablo.8c - Faktoring Şirketlerinin İşlem Hacmi (2003)

(Trilyon TL)	Yurtiçi			İhracat			İthalat	Genel Toplam	Yüzde Dağılım
	Kabili Rücü	G. Kabili Rücü	Alt Toplam	Kabili Rücü	G. Kabili Rücü	Alt Toplam			
SANAYİ	5.719,1	752,7	6.471,9	462,2	1.230,8	1.693,0	15,6	8.180,5	82,8
Tekstil	1.104,6	28,2	1.132,8	190,3	566,2	756,5	0,5	1.889,7	19,1
Otomotiv	331,7	495,5	827,1	45,1	83,4	128,5	0,2	955,9	9,7
Demir Çelik, Kömür ve Diğer Madenler	458,9	2,1	461,0	132,3	158,9	291,1	0,3	752,4	7,6
Gıda	655,9	1,9	657,8	0,6	14,0	14,6	-	672,4	6,8
Kimya ve İlaç Ürünleri	657,6	3,0	660,6	1,7	1,1	2,8	0,9	664,3	6,7
Kağıt ve Diğer Araç Ürünleri	591,4	3,0	594,3	0,4	0,2	0,6	0,1	595,0	6,0
Elektrik Malzemeleri	226,7	2,2	228,9	0,1	43,8	43,9	0,0	272,8	2,8
Makina, Teçhizat, Yedek Parça	198,5	4,0	202,4	8,7	38,2	47,0	11,9	261,3	2,6
Boya	260,0	0,5	260,5	-	-	-	-	260,5	2,6
Dayanıklı Tüketim Malları	109,0	0,5	109,6	29,3	120,9	150,2	0,6	260,3	2,6
Hazır Giyim	137,8	0,7	138,4	30,3	91,2	121,6	0,3	260,3	2,6
Kereste ve Diğer Orman Ürünleri	198,6	2,1	200,7	-	-	-	-	200,7	2,0
Kauçuk ve Plastik Ürünleri	164,1	11,9	176,0	2,0	6,5	8,6	0,0	184,6	1,9
Bilgisayar, Fotokopi Makinası, Faks	109,3	0,1	109,5	-	-	-	0,1	109,5	1,1
Deri ve Deri Ürünleri	36,7	0,2	36,9	6,5	27,1	33,6	-	70,5	0,7
Mobilya	54,7	1,5	56,2	8,8	3,9	12,7	-	68,9	0,7
Tarım Ürünleri	34,7	0,4	35,1	-	-	-	0,3	35,4	0,4
Sağlık ve Temizlik Ürünleri	32,7	0,5	33,2	-	-	-	-	33,2	0,3
Çimento	17,7	0,1	17,7	0,4	3,3	3,8	-	21,5	0,2
Kozmetik Ürünleri	12,3	0,7	13,0	-	-	-	-	13,0	0,1
Kırtasiye Malzemesi	10,8	0,1	10,9	-	-	-	-	10,9	0,1
Sarrafıye	5,8	-	5,8	0,1	3,1	3,2	-	9,0	0,1
Diğer	309,7	193,6	503,3	5,5	69,0	74,5	0,6	578,5	5,9
HİZMETLER SEKTÖRÜ	1.573,7	18,0	1.591,8	30,9	59,7	90,7	0,6	1.683,1	17,0
Ticaret	645,5	3,2	648,8	4,6	52,0	56,6	0,0	705,4	7,1
Filmcilik, Yayımcılık, TV, Reklam	283,5	0,4	283,9	-	-	-	-	283,9	2,9
Müteahhitlik Hizmetleri	175,2	4,1	179,3	2,0	0,3	2,3	-	181,6	1,8
Ulaştırma ve Nakliye	137,7	5,1	142,8	14,5	3,2	17,8	-	160,6	1,6
Turizm	96,8	0,6	97,4	-	-	-	-	97,4	1,0
Finansal Hizmetler	52,1	1,4	53,6	-	-	-	-	53,6	0,5
Sağlık	15,5	0,3	15,9	-	-	-	-	15,9	0,2
Eğitim	3,1	0,2	3,4	-	-	-	-	3,4	0,0
Diğer	164,2	2,6	166,8	9,8	4,2	14,0	0,6	181,5	1,8
DIĞER SEKTÖRLER	13,6	1,2	14,9	-	-	-	-	14,9	0,2
GENEL TOPLAM	7.306,5	772,0	8.078,5	493,1	1.290,5	1.783,6	16,3	9.878,4	100,0
Yüzde Dağılım	74,0	7,8	81,8	5,0	13,1	18,1	0,2	100,0	

Kaynak: Hazine Müsteşarlığı

Ek Tablo.9 - Tüketici Finansman Şirketleri Bilançosu

(Milyar TL)	2001	2002	2003
Aktif			
Kullandırılan Krediler	459,175	428,562	668,174
Takipdeki Krediler	15,950	11,656	9,319
Hazır Değerler	149,812	48,491	36,073
Duran Varlıklar	22,576	20,057	10,096
Diğer Aktifler	36,406	38,857	36,503
Toplam	683,919	547,623	760,165
Pasif			
Banka Kredileri	559,656	397,394	558,677
Karşılıklar	3,857	5,457	1,577
Diğer Pasifler	168,360	55,513	85,514
Özkaynaklar	- 47,954	89,259	114,397
- Ödenmiş Sermaye	98,347	103,000	114,048
- Yedekler	26,270	16,609	7,165
- Yeniden Değerleme	2,718	22,245	236,540
- Geçmiş Yıllar Kar/Zararı	- 7,831	- 70,514	- 284,766
- Dönem Kar/Zararı	- 167,458	17,919	41,410
Toplam	683,919	547,623	760,165

Kaynak: Hazine Müsteşarlığı

Ek Tablo.10 - Tüketici Finansman Şirketlerinin Kredi İşlem Hacimleri

	2001	2002	2003
İşlem Hacmi (Trilyon TL)	744,0	397,3	817,8
Otomotiv	157,0	283,8	714,2
Kredi Kartı	528,3	27,2	31,2
Diğer	58,7	86,3	72,4
İşlem Sayısı (Bin Adet)	10.587,5	417,1	214,5
Otomotiv	19,8	15,8	32,2
Kredi Kartı	10.409,6	253,3	70,5
Diğer	158,1	148,0	111,8

Kaynak:Tüketici Finansman Şirketleri Derneği

Ek Tablo.11 - Bankaların Yurtdışı Şubelerince Kullandırılan Krediler

	2001	2002	2003
Kamu Bankaları	285,6	114,9	100,0
Özel Bankalar	7.002,8	11.452,9	10.346,6
Yabancı Bankalar	23,6	21,0	6,2
Kalkınma&Yatırım Bankaları	-	-	-
TMSF Bankaları	-	245,2	139,0
TOPLAM	7.312,0	11.834,0	10.591,8

Kaynak: TCMB, İstatistik Genel Müdürlüğü

Ek Tablo.12 - Özel Sektör Dış Borç Stoku (Milyon Dolar)

	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003
Toplam Özel Sektör Borç Stoku	26.821	33.410	43.375	49.602	55.801	43.058	45.078	52.433
- Finans sektörü	11.773	14.038	18.038	20.654	24.482	12.786	11.015	14.762
- Reel sektör	15.048	19.372	25.337	28.948	31.319	30.272	34.063	37.671

1.	Kısa Vadeli	16.088	16.598	19.695	22.235	26.648	15.570	14.769	20.153
1.1.	Ticari Bankalar	8.419	8.503	11.159	13.172	16.900	7.997	6.344	9.692
1.1.1.	- Döviz Kredileri	3.840	4.347	4.512	6.444	11.140	4.005	3.195	5.320
1.1.2.	- DTH	3.026	2.019	3.223	3.450	2.414	2.219	2.453	3.038
1.1.3.	- Banka Mevduatı	1.553	2.137	3.424	3.278	3.346	1.773	696	1.334
1.2.	Diğer Sektörler	7.669	8.095	8.536	9.063	9.748	7.573	8.425	10.461
1.2.1.	- Kısa Vadeli İthalat Borçları	5.270	5.094	4.912	5.270	5.834	3.782	5.136	6.297
1.2.2.	- Prefinansman & Peşin İhracat	1.341	1.559	1.806	1.981	2.029	1.895	2.008	2.569
1.2.3.	- Diğer Krediler	1.058	1.442	1.818	1.812	1.885	1.896	1.281	1.595

2.	Orta ve Uzun Vadeli	10.733	16.812	23.680	27.367	29.153	27.488	30.309	32.280
2.1.	Finansal	3.354	5.535	6.879	7.482	7.582	4.789	4.671	5.070
2.1.1.	- Bankalar	2.270	3.757	4.274	4.769	4.550	3.211	3.032	3.090
2.1.2.	- Banka Dışı Finansal Kurumlar	1.084	1.778	2.605	2.713	3.032	1.578	1.639	1.980
2.2.	Finansal Olmayan	7.379	11.277	16.801	19.885	21.571	22.699	25.638	27.210

Bilgi için:

Kamu Sektörü Borç Stoku	40.162	39.049	40.064	42.427	48.924	46.500	63.985	70.238
TCMB Borç Stoku	12.373	11.757	12.978	10.998	14.082	24.343	21.995	24.364
Dış Borç Stoku (Genel Toplam)	79.356	84.215	96.417	103.027	118.806	113.901	131.058	147.035

Reel Sektör Dış Borç Stoku (Milyar TL)

Diğer Sektörler	622,602	1.225,814	2.219,698	3.784,535	6.080,309	9.261,183	12.676,234	15.642,404
- Kısa Vadeli İthalat Borçları	427,841	771,377	1.277,314	2.200,651	3.638,954	4.625,089	7.727,613	9.415,947
- Prefinansman & Peşin İhracat	108,868	236,077	469,631	827,228	1.265,587	2.317,436	3.021,232	3.841,443
- Diğer Krediler	85,893	218,360	472,752	756,657	1.175,768	2.318,659	1.927,389	2.385,014
Finansal Olmayan	599,059	1.707,659	4.368,925	8.303,595	13.454,897	27.759,092	38.574,871	40.687,298
Toplam	1.221,661	2.933,473	6.588,622	12.088,131	19.535,206	37.020,275	51.251,106	56.329,702

Kaynak: TCMB, Hazine Müsteşarlığı.

Ek Tablo.13a - Bankalararası Takas Odası İşlemleri (Bin Adet ve Trilyon TL)

	Çek Adedi				Çek Tutarı			
	2001	2002	2003	2004	2001	2002	2003	2004
Ocak	3.071	1.803	2.119	1.721	4.275	4.765	7.721	8.574
Şubat	2.006	1.649	1.891	1.663	3.065	4.618	7.110	8.223
Mart	1.706	1.487	2.027	2.411	2.832	4.492	7.787	10.631
Nisan	2.169	2.276	2.045	1.945	3.678	5.784	8.132	9.513
Mayıs	2.112	2.122	1.935	2.104	4.207	6.300	8.448	10.762
Haziran	1.679	1.707	2.521	2.183	3.895	5.475	9.802	11.056
Temmuz	2.568	2.783	2.428	2.010	4.999	7.920	9.914	10.828
Ağustos	2.093	1.795	1.806	2.501	5.400	7.195	9.246	13.058
Eylül	1.666	2.771	2.809	2.235	4.197	8.728	11.175	12.159
Ekim	2.581	2.366	2.889		5.491	8.075	10.249	
Kasım	2.060	1.786	1.603		5.551	7.458	7.685	
Aralık	1.982	2.748	2.750		5.041	8.844	12.182	
Toplam	25.693	25.293	26.823	18.773	52.630	79.654	109.453	94.803

Q1	6.783	4.939	6.037	5.795	10.172	13.875	22.618	27.427
Q2	5.960	6.105	6.501	6.232	11.779	17.560	26.382	31.332
Q3	6.327	7.349	7.043	6.746	14.596	23.842	30.335	36.045
Q4	6.623	6.900	7.242		16.083	24.377	30.117	
Toplam	25.693	25.293	26.823	18.773	52.630	79.654	109.453	94.803
Q1+Q2+Q3	19.070	18.393	19.581	18.773	36.547	55.277	79.336	94.803

Kaynak: TCMB

Ek Tablo.13b - Karşılıksız Çek İşlemleri (Bin Adet ve Trilyon TL)

	Karşılıksız Çek Adedi				Karşılıksız Çek Tutarı			
	2001	2002	2003	2004	2001	2002	2003	2004
Ocak	99	57	82	73	204	135	251	251
Şubat	130	67	60	65	249	196	194	188
Mart	86	67	57	79	177	179	151	266
Nisan	129	62	84	58	371	161	276	230
Mayıs	134	70	59	57	241	231	190	250
Haziran	107	61	63	63	190	185	190	239
Temmuz	103	56	49	78	218	156	204	364
Ağustos	85	59	59	65	168	171	205	388
Eylül	82	58	69	85	167	192	215	359
Ekim	67	57	94		166	177	193	
Kasım	90	65	61		231	203	240	
Aralık	68	65	78		168	200	199	
Toplam	1.179	743	814	623	2.551	2.185	2.509	2.534

Q1	315	190	198	217	630	510	596	705
Q2	370	193	205	178	802	577	656	718
Q3	269	174	178	228	554	518	625	1.111
Q4	225	186	233		564	580	632	
Toplam	1.179	743	814	623	2.551	2.185	2.509	2.534
Q1+Q2+Q3	954	557	581	623	1.986	1.605	1.877	2.534

Kaynak: TCMB

Ek Tablo.13c - Sorunlu Çek Oranı (Karşılıksız Çekler / Çek Takas İşlemleri)

	Karşılıksız Çek Adedi				Karşılıksız Çek Tutarı			
	2001	2002	2003	2004	2001	2002	2003	2004
Ocak	3,2	3,1	3,9	4,3	4,8	2,8	3,3	2,9
Şubat	6,5	4,0	3,2	3,9	8,1	4,2	2,7	2,3
Mart	5,1	4,5	2,8	3,3	6,3	4,0	1,9	2,5
Nisan	5,9	2,7	4,1	3,0	10,1	2,8	3,4	2,4
Mayıs	6,3	3,3	3,0	2,7	5,7	3,7	2,2	2,3
Haziran	6,4	3,6	2,5	2,9	4,9	3,4	1,9	2,2
Temmuz	4,0	2,0	2,0	3,9	4,4	2,0	2,1	3,4
Ağustos	4,0	3,3	3,3	2,6	3,1	2,4	2,2	3,0
Eylül	4,9	2,1	2,5	3,8	4,0	2,2	1,9	3,0
Ekim	2,6	2,4	3,2		3,0	2,2	1,9	
Kasım	4,4	3,6	3,8		4,2	2,7	3,1	
Aralık	3,4	2,3	2,8		3,3	2,3	1,6	
Toplam	4,6	2,9	3,0	3,3	4,85	2,74	2,29	2,67

Q1	4,6	3,9	3,3	3,7	6,2	3,7	2,6	2,57
Q2	6,2	3,2	3,2	2,9	6,8	3,3	2,5	2,29
Q3	4,2	2,4	2,5	3,4	3,8	2,2	2,1	3,1
Q4	3,4	2,7	3,2		3,5	2,4	2,1	
Toplam	4,6	2,9	3,0	3,3	4,8	2,7	2,3	2,67
Q1+Q2+Q3	5,0	3,0	3,0	3,3	5,4	2,9	2,4	2,7

Kaynak: Kendi tanımlama ve hesaplamalarımız, Ek Tablo.13a ve b.

Ek Tablo.14 - Protesto Edilen Senetler (Bin Adet ve Trilyon TL)

	Protesto Edilen Senet Sayısı					Protesto Edilen Senet Tutarı				
	2000	2001	2002	2003	2004	2000	2001	2002	2003	2004
Ocak	91,604	87,958	50,999	35,519	46,766	63.479	77.265	64.649	65.762	98.640
Şubat	76,742	71,664	50,699	34,358	41,093	48.834	69.941	52.506	54.116	88.815
Mart	79,518	81,761	41,087	32,347	45,626	46.046	87.100	54.953	58.171	104.722
Nisan	63,448	73,087	39,799	35,004	39,356	54.916	103.592	51.947	65.981	115.273
Mayıs	68,687	77,240	39,711	35,271	41,595	49.017	94.894	55.592	63.152	106.846
Haziran	67,448	65,121	36,049	34,472	44,625	40.815	91.915	58.477	63.470	118.438
Temmuz	64,804	63,513	40,381	36,693	47,710	48.037	93.569	107.866	76.192	128.734
Ağustos	70,738	61,869	37,787	38,911	48,316	46.139	93.379	84.900	70.289	130.070
Eylül	69,199	56,071	38,592	37,718	56,695	54.355	81.430	70.757	78.715	168.930
Ekim	66,455	56,150	40,945	46,648		61.933	138.592	76.446	88.973	
Kasım	72,901	56,879	41,455	48,840		55.722	90.345	64.522	95.071	
Aralık	68,283	53,746	41,244	64,450		60.509	92.772	73.560	128.049	
Toplam	859,827	805,059	498,748	480,231	411,782	629.803	1.114.794	816.175	907.941	1.060.468
Q1	247,864	241,383	142,785	102,224	133,485	158.360	234.306	172.108	178.048	292.177
Q2	199,583	215,448	115,559	104,747	125,576	144.748	290.401	166.016	192.603	340.557
Q3	204,741	181,453	116,760	113,322	152,721	148.531	268.378	263.524	225.196	427.734
Q4	207,639	166,775	123,644	159,938		178.164	321.709	214.528	312.094	
Toplam	859,827	805,059	498,748	480,231	411,782	629.803	1.114.794	816.175	907.941	1.060.468
Q1+Q2+Q3	652,188	638,284	375,104	320,293	411,782	451.639	793.085	601.648	595.847	1.060.468

Kaynak: TCMB

Ek Tablo.15 - Tahsile Alınan Çek ve Senet Tutarı

(Trilyon TL)	Tahsile Alınan Çekler (1)	Tahsile Alınan Ticari Senetler (2)	Rehinli Teminat Senetleri (3)	Çek ve Senet Kullanımlarının Karşılaştırılması	
				(2) / (1)	(2+3*0,15) / (1)
2001	5.495	3.947	13.597	0,72	1,09
2002	7.446	4.903	13.758	0,66	0,94
2003 Q1	7.228	3.808	11.945	0,53	0,77
2003 Q2	8.596	4.943	10.867	0,58	0,76
2003 Q3	8.047	4.750	11.299	0,59	0,80
2003 Q4	9.305	4.736	13.357	0,51	0,72
2003 Ort.	33.176	18.237	47.468	0,55	0,76
2004 Q1	8.859	4.426	13.125	0,50	0,72
2004 Q2	12.302	8.833	16.085	0,72	0,91
2004 İlk Yarı Ort.	21.161	13.260	29.211	0,63	0,83

Kaynak: TBB

Ek Tablo.16a - Reel Sektör Firmaların Bilançolarında Kredilendirme Faaliyetleri (Özel + Kamu)

	İmalat			İmalat-Dışı*			Toplam		
	2000	2001	2002	2000	2001	2002	2000	2001	2002
Kısa Vadeli Krediler	10.957,3	17.342,4	23.332,7	9.865,0	17.340,2	22.958,7	20.822,2	34.682,5	46.291,4
Alınan Çekler	998,9	1.333,8	1.663,0	535,4	563,2	714,9	1.534,3	1.897,1	2.378,0
Senetsiz Ticari Alacaklar (=Alıcılar)	6.806,6	11.573,7	16.067,9	4.428,1	8.505,6	11.521,7	11.234,6	20.079,4	27.589,6
Senetli Ticari Alacaklar (=Alacak Senetleri)	1.670,0	2.055,3	2.738,4	863,6	1.267,8	1.750,3	2.533,6	3.323,1	4.488,7
Diğer Ticari Alacaklar	326,7	253,9	362,3	962,7	1.517,8	1.707,1	1.289,4	1.771,7	2.069,4
Ortak ve İştiraklerden Olan Alacaklar	678,3	1.122,3	1.261,1	1.407,1	3.235,8	3.643,5	2.085,4	4.358,1	4.904,6
Personelden Alacaklar	10,6	12,5	29,5	11,0	20,4	19,5	21,6	32,9	49,0
Diğer Alacaklar	466,2	990,8	1.210,5	1.657,1	2.229,5	3.601,6	2.123,4	3.220,3	4.812,1
	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Uzun Vadeli Krediler	491,1	874,0	1.004,5	763,2	1.879,1	3.110,9	1.254,3	2.753,1	4.115,4
Senetsiz Ticari Alacaklar (=Alıcılar)	44,5	59,6	51,5	40,3	80,8	136,3	84,7	140,4	187,8
Senetli Ticari Alacaklar (=Alacak Senetleri)	30,3	52,4	96,5	78,6	80,5	113,2	108,9	132,9	209,7
Diğer Ticari Alacaklar	13,6	13,9	16,8	48,1	134,1	148,4	61,7	148,0	165,2
Ortak ve İştiraklerden Olan Alacaklar	65,1	109,5	157,2	312,2	984,8	2.083,2	377,4	1.094,3	2.240,4
Personelden Alacaklar	0,1	0,1	0,9	0,5	0,6	10,0	0,6	0,8	10,9
Diğer Alacaklar	337,5	638,5	681,5	283,5	598,1	619,8	621,0	1.236,7	1.301,3
	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Sorunlu Krediler (Kısa + Uzun Vadeli)	16,5	36,1	93,6	41,0	228,2	135,9	24,4	192,0	42,3
Süpheli Ticari Alacaklar	152,2	330,1	431,4	329,1	868,9	1.091,5	481,3	1.199,0	1.522,9
Süpheli Diğer Alacaklar	15,8	168,2	274,7	56,4	208,6	284,5	72,2	376,7	559,2
Ayrılan Karşılıklar (-)	- 151,5	- 462,1	- 612,5	- 426,5	- 1.305,6	- 1.511,9	- 577,9	- 1.767,7	- 2.124,4
	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Aktifdeki Diğer Kalemler	28.504,6	46.743,6	71.044,0	31.196,2	53.405,3	77.582,4	59.700,7	100.148,9	148.626,5
Kasa ve Banka	2.174,9	4.623,5	6.429,6	2.543,8	4.943,2	7.438,5	4.718,7	9.566,7	13.868,1
Stoklar	8.880,6	13.511,3	19.496,3	3.763,0	5.430,0	6.503,1	12.643,6	18.941,3	25.999,4
Menkul Kıymetler	977,8	781,8	1.588,2	1.156,8	1.012,0	1.963,2	2.134,7	1.793,8	3.551,4
Diğer Dönen Varlıklar	1.253,0	2.361,2	3.211,8	5.104,9	7.870,7	11.867,6	6.357,9	10.231,9	15.079,4
İştirak ve Bağlı Ortaklıklar	1.758,5	3.763,8	7.407,5	4.789,8	10.066,5	14.365,6	6.548,3	13.830,3	21.773,1
Maddi Duran Varlıklar	13.062,9	20.850,2	31.686,6	11.742,7	20.413,6	28.392,9	24.805,6	41.263,8	60.079,5
Maddi Olmayan Duran Varlıklar	213,8	469,0	709,6	1.355,0	2.638,4	5.748,2	1.568,8	3.107,4	6.457,7
Diğer Duran Varlıklar	182,9	383,0	514,4	740,3	1.030,8	1.303,4	923,2	1.413,8	1.817,8
	-	-	-	-	-	-	-	-	-
AKTİF TOPLAMI	39.969,5	64.996,2	95.474,8	41.783,4	72.396,3	103.516,1	81.752,9	137.392,5	198.990,9

Kaynak: TCMB Sektör Bilançoları

* Finansal aracılık sektörü hariçtir.

Ek Tablo.16b - Reel Sektör Firmaların Bilançolarında Kredilendirme Faaliyetleri (Özel)

	İmalat			İmalat-Dışı*			Toplam		
	2000	2001	2002	2000	2001	2002	2000	2001	2002
Kısa Vadeli Krediler	10.147,5	16.523,6	22.348,5	7.820,6	14.101,7	18.559,7	17.968,0	30.625,3	40.908,2
Alınan Çekler	997,1	1.331,9	1.660,3	533,0	560,1	711,1	1.530,1	1.892,0	2.371,4
Senetsiz Ticari Alacaklar (=Alıcılar)	6.303,6	11.060,1	15.404,2	3.820,7	7.042,1	9.415,0	10.124,3	18.102,2	24.819,2
Senetli Ticari Alacaklar (=Alacak Senetleri)	1.621,5	1.990,7	2.679,2	863,4	1.267,1	1.749,2	2.484,8	3.257,8	4.428,4
Diğer Ticari Alacaklar	163,0	236,4	333,8	339,8	569,2	674,6	502,8	805,6	1.008,4
Ortak ve İştiraklerden Olan Alacaklar	625,1	959,7	1.121,7	1.157,5	3.019,5	3.492,9	1.782,7	3.979,2	4.614,6
Personelden Alacaklar	9,3	11,0	27,8	8,8	17,5	16,1	18,1	28,5	43,9
Diğer Alacaklar	427,8	933,8	1.121,5	1.097,5	1.626,2	2.500,7	1.525,3	2.560,0	3.622,2
	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Uzun Vadeli Krediler	197,0	364,0	445,6	619,5	1.158,4	1.572,9	816,5	1.522,4	2.018,6
Senetsiz Ticari Alacaklar (=Alıcılar)	44,5	59,6	48,7	38,1	70,2	83,0	82,6	129,8	131,6
Senetli Ticari Alacaklar (=Alacak Senetleri)	30,2	52,4	96,5	78,6	80,5	113,2	108,8	132,9	209,7
Diğer Ticari Alacaklar	13,4	13,7	16,7	36,8	112,0	126,9	50,3	125,7	143,6
Ortak ve İştiraklerden Olan Alacaklar	65,1	109,5	157,2	243,4	393,8	801,6	308,6	503,3	958,8
Personelden Alacaklar	0,1	0,1	0,9	0,4	0,6	9,9	0,5	0,7	10,8
Diğer Alacaklar	43,8	128,7	125,7	222,1	501,2	438,3	265,9	629,9	564,0
	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Sorunlu Krediler (Kısa + Uzun Vadeli)	16,2	34,7	92,9	10,4	140,5	4,3	26,5	105,7	88,6
Süpheli Ticari Alacaklar	144,0	323,2	423,2	205,6	230,6	524,1	349,7	553,7	947,3
Süpheli Diğer Alacaklar	11,9	163,7	273,1	14,5	146,3	188,0	26,4	310,0	461,2
Ayrılan Karşılıklar (-)	- 139,8	- 452,1	- 603,4	- 209,7	- 517,4	- 716,5	- 349,5	- 969,5	- 1.319,9
	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Aktifdeki Diğer Kalemler	24.658,6	40.975,0	62.543,1	25.462,7	42.010,3	62.264,0	50.121,4	82.985,3	124.807,1
Kasa ve Banka	1.906,7	3.722,2	5.420,1	2.029,2	3.582,1	5.364,6	3.935,9	7.304,3	10.784,7
Stoklar	7.246,7	11.667,8	16.525,6	2.787,2	3.890,6	4.924,2	10.033,9	15.558,3	21.449,8
Menkul Kıymetler	904,7	739,3	1.504,4	1.027,9	762,8	948,4	1.932,6	1.502,0	2.452,8
Diğer Dönen Varlıklar	1.106,5	2.152,5	2.948,4	4.896,0	7.580,9	11.279,2	6.002,4	9.733,4	14.227,6
İştirak ve Bağlı Ortaklıklar	1.745,3	3.742,0	7.198,3	4.746,1	8.045,3	12.372,6	6.491,4	11.787,3	19.570,9
Maddi Duran Varlıklar	11.357,5	18.115,8	27.735,5	8.035,6	14.800,4	20.786,1	19.393,1	32.916,2	48.521,6
Maddi Olmayan Duran Varlıklar	209,7	463,5	697,3	1.344,9	2.624,2	5.712,0	1.554,6	3.087,8	6.409,2
Diğer Duran Varlıklar	181,5	371,8	513,6	595,9	724,1	877,0	777,4	1.095,9	1.390,5
	-	-	-	-	-	-	-	-	-
AKTİF TOPLAMI	35.019,3	57.897,3	85.430,1	33.913,1	57.130,0	82.392,3	68.932,4	115.027,3	167.822,4

Kaynak: TCMB Sektör Bilançoları

* Finansal aracılık sektörü hariçtir.

Ek Tablo.16c - Reel Sektör Firmaları Bilançolarında Kredilendirme Faaliyetleri (Kamu)

	İmalat			İmalat-Dışı*			Toplam		
	2000	2001	2002	2000	2001	2002	2000	2001	2002
Kısa Vadeli Krediler	809.8	818.8	984.2	2.044.4	3.238.4	4.399.0	2.854.2	4.057.3	5.383.2
Alınan Çekler	1,8	1,9	2,8	2,4	3,2	3,8	4,2	5,1	6,6
Senetsiz Ticari Alacaklar (=Alıcılar)	503,0	513,6	663,7	607,4	1.463,6	2.106,7	1.110,4	1.977,2	2.770,4
Senetli Ticari Alacaklar (=Alacak Senetleri)	48,5	64,6	59,2	0,2	0,7	1,1	48,7	65,3	60,3
Diğer Ticari Alacaklar	163,6	17,5	28,4	622,9	948,5	1.032,5	786,5	966,1	1.060,9
Ortak ve İştiraklerden Olan Alacaklar	53,2	162,6	139,3	249,5	216,3	150,7	302,7	378,9	290,0
Personelden Alacaklar	1,3	1,5	1,7	2,2	2,8	3,4	3,5	4,4	5,1
Diğer Alacaklar	38,4	57,0	89,0	559,7	603,4	1.100,9	598,1	660,3	1.189,9
Uzun Vadeli Krediler	294,1	510,0	558,9	143,7	720,7	1.537,9	437,9	1.230,6	2.096,8
Senetsiz Ticari Alacaklar (=Alıcılar)	-	-	2,8	2,2	10,6	53,3	2,2	10,6	56,2
Senetli Ticari Alacaklar (=Alacak Senetleri)	0,2	-	-	-	-	-	0,2	-	-
Diğer Ticari Alacaklar	0,1	0,2	0,2	11,3	22,1	21,4	11,5	22,3	21,6
Ortak ve İştiraklerden Olan Alacaklar	-	-	0,0	68,8	591,0	1.281,7	68,8	591,0	1.281,7
Personelden Alacaklar	0,1	0,0	-	0,0	0,0	0,0	0,1	0,0	0,0
Diğer Alacaklar	293,8	509,8	555,9	61,4	96,9	181,5	355,2	606,7	737,3
Sorunlu Krediler (Kısa + Uzun Vadeli)	0,4	1,4	0,7	- 51,3	- 87,7	- 131,6	- 51,0	- 86,3	- 130,9
Süpheli Ticari Alacaklar	8,1	6,9	8,2	123,5	638,3	567,4	131,7	645,2	575,6
Süpheli Diğer Alacaklar	3,9	4,5	1,6	41,9	62,3	96,5	45,8	66,7	98,1
Ayrılan Karşılıklar (-)	- 11,7	- 10,0	- 9,1	- 216,8	- 788,2	- 795,5	- 228,4	- 798,3	- 804,5
Aktifdeki Diğer Kalemler	3.845,9	5.768,6	8.500,9	5.733,5	11.394,9	15.318,4	9.579,4	17.163,6	23.819,4
Kasa ve Banka	268,2	901,2	1.009,5	514,6	1.361,2	2.073,9	782,8	2.262,4	3.083,4
Stoklar	1.633,9	1.843,5	2.970,6	975,8	1.539,5	1.579,0	2.609,7	3.382,9	4.549,6
Menkul Kıymetler	73,2	42,6	83,9	128,9	249,2	1.014,8	202,1	291,8	1.098,7
Diğer Dönen Varlıklar	146,6	208,6	263,4	208,9	289,8	588,4	355,5	498,5	851,8
İştirak ve Bağlı Ortaklıklar	13,2	21,7	209,2	43,7	2.021,2	1.993,0	56,9	2.042,9	2.202,3
Maddi Duran Varlıklar	1.705,4	2.734,4	3.951,1	3.707,1	5.613,2	7.606,8	5.412,4	8.347,5	11.557,9
Maddi Olmayan Duran Varlıklar	4,1	5,4	12,3	10,0	14,2	36,2	14,1	19,6	48,5
Diğer Duran Varlıklar	1,4	11,2	0,9	144,4	306,7	426,4	145,8	317,9	427,3
AKTİF TOPLAMI	4.950,2	7.098,8	10.044,7	7.870,3	15.266,4	21.123,8	12.820,5	22.365,2	31.168,5

Kaynak: TCMB Sektör Bilançoları

* Finansal aracılık sektörü hariçtir.

Ek Tablo.17a - Reel Sektör Firmaları Bilançolarında Finansman Yöntemleri (Kamu+Özel)

	İmalat			İmalat-Dışı*			Toplam		
	2000	2001	2002	2000	2001	2002	2000	2001	2002
Kısa Vadeli Yabancı Kaynaklar	16.061,9	27.309,4	36.871,6	14.061,8	24.763,7	31.700,9	30.123,7	52.073,1	66.572,5
Banka Kredileri	5.788,0	9.596,0	11.221,0	3.471,7	5.823,1	6.334,8	9.259,7	15.419,1	17.555,8
Uzun Vadeli Kredi Taksitleri	799,1	1.750,1	1.803,5	930,1	2.295,7	4.506,0	1.729,3	4.045,7	6.309,5
Senetsiz Ticari Borçlar (=Satıcılar)	5.880,7	9.474,9	14.055,0	5.377,0	9.082,0	11.385,1	11.257,7	18.556,9	25.440,1
Senetli Ticari Borçlar (= Borç Senetleri)	675,7	1.154,5	1.475,3	806,2	1.304,6	1.591,1	1.481,8	2.459,1	3.066,4
Ortak ve İştiraklere Olan Borçlar	900,1	1.465,3	1.947,6	1.175,3	2.790,3	2.765,1	2.075,4	4.255,6	4.712,7
Personele Borçlar	87,5	123,2	167,0	40,9	90,4	124,8	128,4	213,6	291,8
Alınan Avanslar	818,9	1.532,6	2.156,8	724,3	1.017,5	2.092,5	1.543,2	2.550,1	4.249,3
Diğer Mali Borçlar	241,5	384,5	472,8	253,3	484,3	404,0	494,8	868,8	876,9
Diğer Ticari Borçlar	330,6	568,8	706,4	436,8	700,4	803,3	767,4	1.269,1	1.509,7
Diğer Borçlar	539,7	1.259,6	2.866,3	846,2	1.175,5	1.694,0	1.385,9	2.435,1	4.560,3
Uzun Vadeli Krediler	5.239,2	11.218,3	17.103,0	8.041,0	16.626,1	22.002,9	13.280,2	27.844,3	39.105,9
Banka Kredileri	3.947,6	8.674,9	12.963,6	5.716,7	12.524,0	15.131,6	9.664,4	21.198,9	28.095,3
Senetsiz Ticari Borçlar (=Satıcılar)	322,3	697,0	900,8	265,5	610,9	804,6	587,9	1.307,9	1.705,4
Senetli Ticari Borçlar (= Borç Senetleri)	37,7	90,1	85,8	36,2	53,5	108,2	73,8	143,6	194,0
Ortak ve İştiraklere Olan Borçlar	399,5	590,7	1.664,1	703,9	1.190,3	1.493,4	1.103,4	1.781,0	3.157,5
Alınan Avanslar	321,4	598,6	776,2	384,6	540,8	710,7	706,0	1.139,4	1.486,8
Diğer Mali Borçlar	75,9	139,1	225,5	515,5	979,3	1.882,8	591,4	1.118,4	2.108,3
Diğer Ticari Borçlar	107,1	224,3	324,0	156,5	265,2	329,2	263,6	489,5	653,1
Diğer Borçlar	27,7	203,6	163,1	262,1	462,1	1.542,4	289,8	665,7	1.705,5
Pasifdeki Diğer Kalemler	18.668,4	26.468,5	41.500,2	19.680,6	31.006,5	49.812,3	38.349,0	57.475,1	91.312,5
Diğer Kısa Vadeli Yabancı Kaynaklar	2.930,0	4.486,1	5.945,0	6.222,4	10.923,3	15.543,0	9.152,5	15.409,4	21.488,0
Diğer Uzun Vadeli Yabancı Kaynaklar	899,2	1.450,8	2.066,6	475,8	1.028,3	886,3	1.375,0	2.479,1	2.952,9
Özkaynaklar	14.839,1	20.531,7	33.488,5	12.982,4	19.054,9	33.383,1	27.821,5	39.586,6	66.871,6
Ödenmiş Sermaye	6.301,2	10.685,1	16.888,9	7.481,2	12.203,1	20.438,5	13.782,4	22.888,2	37.327,5
Yedekler	8.537,9	13.846,6	16.600,0	5.501,2	6.851,8	12.944,6	14.039,1	16.700,0	29.544,1
Geçmiş Yıllar Kar/Zararı	- 1.137,5	- 1.892,6	- 6.372,4	- 1.142,9	- 2.392,9	- 6.697,9	- 2.280,4	- 4.285,5	- 13.070,3
Dönem Kar/Zararı	1.078,6	- 1.826,1	2.214,8	879,8	- 957,1	3.585,5	1.958,4	- 2.783,2	5.800,3
PASİF TOPLAMI	39.969,5	64.996,2	95.474,8	41.783,4	72.396,3	103.516,1	81.752,9	137.392,5	198.990,9

Kaynak: TCMB Sektör Bilançoları

* Finansal aracılık sektörü hariçtir.

Ek Tablo.17b - Reel Sektör Firmaları Bilançolarında Finansman Yöntemleri (Özel)

	İmalat			İmalat-Dışı*			Toplam		
	2000	2001	2002	2000	2001	2002	2000	2001	2002
Kısa Vadeli Yabancı Kaynaklar	14.713,2	25.753,5	34.184,4	12.294,0	21.557,2	27.710,7	27.007,2	47.310,7	61.895,0
Banka Kredileri	5.672,8	9.417,9	11.137,0	3.172,3	5.586,6	6.334,8	8.845,1	15.004,5	17.471,7
Uzun Vadeli Kredi Taksitleri	707,0	1.547,3	1.557,3	656,5	1.629,4	2.985,1	1.363,5	3.176,7	4.542,4
Senetsiz Ticari Borçlar(=Saticılar)	4.933,5	8.575,0	12.166,7	4.928,6	8.168,1	10.415,1	9.862,1	16.743,1	22.581,7
Senetli Ticari Borçlar (= Borç Senetleri)	675,7	1.119,4	1.425,5	806,2	1.224,4	1.591,1	1.481,8	2.343,8	3.016,6
Ortak ve İştiraklere Olan Borçlar	843,7	1.432,4	1.887,1	1.066,3	2.441,9	2.469,6	1.910,0	3.874,3	4.356,7
Personele Borçlar	80,0	110,5	164,4	38,9	48,2	121,2	118,9	158,7	285,7
Alınan Avanslar	761,2	1.458,3	2.038,8	655,8	927,0	1.660,3	1.417,0	2.385,3	3.699,1
Diğer Mali Borçlar	201,6	380,7	466,5	76,4	210,2	180,5	277,9	590,9	647,0
Diğer Ticari Borçlar	305,4	513,6	564,2	362,3	604,9	663,8	667,7	1.118,4	1.228,1
Diğer Borçlar	532,4	1.198,5	2.776,8	530,7	716,5	1.289,2	1.063,2	1.914,9	4.066,1
Uzun Vadeli Krediler	4.527,6	9.871,9	15.612,1	6.448,3	14.076,5	19.487,8	10.975,9	23.948,5	35.099,9
Banka Kredileri	3.394,5	7.652,3	11.855,9	4.743,1	11.082,9	14.377,8	8.137,6	18.735,1	26.233,7
Senetsiz Ticari Borçlar(=Saticılar)	314,0	655,7	900,8	138,5	389,9	545,8	452,5	1.045,6	1.446,6
Senetli Ticari Borçlar (= Borç Senetleri)	37,7	90,1	85,8	36,2	53,5	108,2	73,8	143,6	194,0
Ortak ve İştiraklere Olan Borçlar	301,2	581,2	1.640,0	690,8	1.190,3	1.493,4	992,0	1.771,5	3.133,3
Alınan Avanslar	321,2	598,5	776,1	381,3	539,5	709,5	702,6	1.138,0	1.485,6
Diğer Mali Borçlar	75,9	99,6	112,0	59,5	121,5	408,1	135,4	221,1	520,1
Diğer Ticari Borçlar	61,9	148,6	203,7	138,0	241,8	307,2	199,9	390,3	510,9
Diğer Borçlar	21,1	46,0	38,0	260,9	457,2	1.537,7	282,0	503,1	1.575,7
Pasifdeki Diğer Kalemler	15.778,5	22.271,9	35.633,7	15.170,8	21.496,2	35.193,8	30.949,3	43.768,1	70.827,4
Diğer Kısa Vadeli Yabancı Kaynaklar	2.163,4	3.536,2	4.785,4	5.320,4	9.039,6	13.214,5	7.483,9	12.575,7	17.999,9
Diğer Uzun Vadeli Yabancı Kaynaklar	749,2	1.205,9	1.755,8	319,2	471,3	609,7	1.068,4	1.677,2	2.365,5
Özkaynaklar	12.865,9	17.529,8	29.092,5	9.531,2	11.985,4	21.369,6	22.397,1	29.515,1	50.462,0
Ödenmiş Sermaye	5.453,0	9.117,6	15.075,8	4.711,7	7.063,2	11.654,3	10.164,8	16.180,8	26.730,1
Yedekler	7.245,6	11.666,3	17.678,6	4.395,5	7.506,1	11.898,3	11.641,1	19.172,4	29.576,9
Geçmiş Yıllar Kar/Zararı	- 831,8	- 1.527,1	- 5.838,9	- 400,3	- 895,3	- 4.278,5	- 1.232,2	- 2.422,4	- 10.117,4
Dönem Kar/Zararı	999,0	- 1.727,0	2.177,1	824,3	- 1.688,7	2.095,4	1.823,3	- 3.415,6	4.272,5
PASİF TOPLAMI	35.019,3	57.897,3	85.430,1	33.913,1	57.130,0	82.392,3	68.932,4	115.027,3	167.822,4

Kaynak: TCMB Sektör Bilançoları

* Finansal aracılık sektörü hariçtir.

Ek Tablo.17c - Reel Sektör Firmaları Bilançolarında Finansman Yöntemleri (Kamu)

	İmalat			İmalat-Dışı*			Toplam		
	2000	2001	2002	2000	2001	2002	2000	2001	2002
Kısa Vadeli Yabancı Kaynaklar	1.348,7	1.555,8	2.687,3	1.767,8	3.206,5	3.990,2	3.116,5	4.762,4	6.677,5
Banka Kredileri	115,2	178,1	84,0	299,4	236,4	0,1	414,6	414,6	84,1
Uzun Vadeli Kredi Taksitleri	92,1	202,7	246,1	273,7	666,3	1.520,9	365,8	869,0	1.767,0
Senetsiz Ticari Borçlar(=Saticılar)	947,3	899,9	1.888,3	448,3	913,9	970,0	1.395,6	1.813,8	2.858,3
Senetli Ticari Borçlar (= Borç Senetleri)	0,0	35,1	49,9	-	80,2	-	0,0	115,3	49,9
Ortak ve İştiraklere Olan Borçlar	56,4	32,9	60,5	109,0	348,5	295,5	165,4	381,3	356,0
Personele Borçlar	7,4	12,6	2,6	2,1	42,2	3,6	9,5	54,9	6,1
Alınan Avanslar	57,8	74,3	118,0	68,4	90,5	432,2	126,2	164,7	550,2
Diğer Mali Borçlar	40,0	3,9	6,3	176,9	274,0	223,5	216,9	277,9	229,9
Diğer Ticari Borçlar	25,2	55,2	142,2	74,5	95,5	139,5	99,7	150,7	281,7
Diğer Borçlar	7,2	61,1	89,4	315,5	459,0	404,8	322,7	520,1	494,2
Uzun Vadeli Krediler	711,6	1.346,4	1.490,9	1.592,7	2.549,5	2.515,1	2.304,4	3.895,9	4.006,0
Banka Kredileri	553,2	1.022,7	1.107,7	973,6	1.441,1	753,8	1.526,7	2.463,8	1.861,5
Senetsiz Ticari Borçlar(=Saticılar)	8,3	41,3	-	127,0	221,0	258,8	135,3	262,3	258,8
Senetli Ticari Borçlar (= Borç Senetleri)	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Ortak ve İştiraklere Olan Borçlar	98,3	9,5	24,1	13,1	-	-	111,4	9,5	24,1
Alınan Avanslar	0,2	0,1	0,0	3,3	1,3	1,2	3,5	1,4	1,2
Diğer Mali Borçlar	-	39,5	113,6	456,0	857,7	1.474,7	456,0	897,2	1.588,2
Diğer Ticari Borçlar	45,1	75,7	120,3	18,5	23,4	21,9	63,6	99,1	142,2
Diğer Borçlar	6,6	157,6	125,2	1,2	5,0	4,7	7,8	162,6	129,9
Pasifdeki Diğer Kalemler	2.889,9	4.196,6	5.866,5	4.509,8	9.510,3	14.618,5	7.399,7	13.706,9	20.485,0
Diğer Kısa Vadeli Yabancı Kaynaklar	766,6	949,9	1.159,7	902,0	1.883,8	2.328,5	1.668,6	2.833,7	3.488,1
Diğer Uzun Vadeli Yabancı Kaynaklar	150,0	244,8	310,8	156,6	557,0	276,6	306,7	801,8	587,4
Özkaynaklar	1.973,2	3.001,9	4.396,0	3.451,2	7.069,5	12.013,5	5.424,4	10.071,4	16.409,5
Ödenmiş Sermaye	848,2	1.567,5	1.813,2	2.769,5	5.139,8	8.784,2	3.617,6	6.707,4	10.597,4
Yedekler	1.351,2	1.899,0	3.078,6	1.368,7	2.695,7	4.158,6	2.719,9	4.594,7	7.237,2
Geçmiş Yıllar Kar/Zararı	- 305,7	- 365,5	- 533,5	- 742,5	- 1.497,6	- 2.419,4	- 1.048,2	- 1.863,1	- 2.952,9
Dönem Kar/Zararı	79,5	- 99,1	37,7	55,5	731,6	1.490,1	135,1	632,5	1.527,8
PASİF TOPLAMI	4.950,2	7.098,8	10.044,7	7.870,3	15.266,4	21.123,8	12.820,5	22.365,2	31.168,5

Kaynak: TCMB Sektör Bilançoları

* Finansal aracılık sektörü hariçtir.

Ek Tablo.18a - Reel Sektör Firmalarında Finansman ve Kredilendirme Kanalları

2002-Kamu + Özel	İmalat			İmalat-Dışı			Toplam		
	Pasif	Aktif	Net	Pasif	Aktif	Net	Pasif	Aktif	Net
Banka Kredileri	24.184,7	-	24.184,7	21.466,4	-	21.466,4	45.651,1	-	45.651,1
Uzun Vadeli Kredi Taksitleri	1.803,5	-	1.803,5	4.506,0	-	4.506,0	6.309,5	-	6.309,5
Diğer Mali Borç / Alacak	698,3	-	698,3	2.286,8	-	2.286,8	2.985,2	-	2.985,2
Mali İlişkiler Toplamı	26.686,5	-	26.686,5	28.259,3	-	28.259,3	54.945,8	-	54.945,8
Senetsiz Ticari Borç / Alacak	14.955,8	16.119,4	- 1.163,7	12.189,7	11.658,0	531,7	27.145,5	27.777,4	- 632,0
Senetli Ticari Borç / Alacak	1.561,1	2.834,9	- 1.273,8	1.699,4	1.863,6	- 164,2	3.260,4	4.698,5	- 1.438,0
Alınan Çekler	-	1.663,0	- 1.663,0	-	714,9	- 714,9	-	2.378,0	- 2.378,0
Alınan Avanslar	2.933,0	-	2.933,0	2.803,2	-	2.803,2	5.736,1	-	5.736,1
Süphemli Ticari Alacaklar	-	431,4	- 431,4	-	1.091,5	- 1.091,5	-	1.522,9	- 1.522,9
Diğer Ticari Borç / Alacak	1.030,4	379,1	651,3	1.132,5	1.855,5	- 723,0	2.162,9	2.234,6	- 71,7
Ticari İlişkiler Toplamı	20.480,2	21.427,8	- 947,7	17.824,7	17.183,4	641,3	38.304,9	38.611,3	- 306,4
Ortak ve İştiraklere Olan Borç / Alacak	3.611,6	1.418,3	2.193,3	4.258,5	5.726,8	- 1.468,2	7.870,1	7.145,0	725,1
Personele Borç / Alacak	167,0	30,4	136,6	124,8	29,5	95,3	291,8	59,9	231,9
Süphemli Diğer Alacaklar	-	274,7	- 274,7	-	284,5	- 284,5	-	559,2	- 559,2
Diğer Borç / Alacak	3.029,4	1.892,1	1.137,3	3.236,4	4.221,3	- 984,9	6.265,8	6.113,4	152,4
Diğer İlişkiler Toplamı	6.808,0	3.615,4	3.192,6	7.619,7	10.262,1	- 2.642,4	14.427,8	13.877,6	550,2
GENEL TOPLAM	53.974,7	25.043,3	28.931,4	53.703,8	27.445,6	26.258,2	107.678,4	52.488,8	55.189,6

Kaynak: Kendi tanımlamamız, Ek Tablo.16a ve 17a

Ek Tablo.18b - Reel Sektör Firmalarında Finansman ve Kredilendirme Kanalları

2001- Kamu + Özel	İmalat			İmalat-Dışı			Toplam		
	Pasif	Aktif	Net	Pasif	Aktif	Net	Pasif	Aktif	Net
Banka Kredileri	18.270,9	-	18.270,9	18.347,1	-	18.347,1	36.618,0	-	36.618,0
Uzun Vadeli Kredi Taksitleri	1.750,1	-	1.750,1	2.295,7	-	2.295,7	4.045,7	-	4.045,7
Diğer Mali Borç / Alacak	523,7	-	523,7	1.463,5	-	1.463,5	1.987,2	-	1.987,2
Mali İlişkiler Toplamı	20.544,7	-	20.544,7	22.106,3	-	22.106,3	42.650,9	-	42.650,9
Senetsiz Ticari Borç / Alacak	10.171,8	11.633,3	- 1.461,5	9.692,9	8.586,4	1.106,5	19.864,8	20.219,8	- 355,0
Senetli Ticari Borç / Alacak	1.244,5	2.107,7	- 863,1	1.358,2	1.348,3	9,8	2.602,7	3.456,0	- 853,3
Alınan Çekler	-	1.333,8	- 1.333,8	-	563,2	- 563,2	-	1.897,1	- 1.897,1
Alınan Avanslar	2.131,2	-	2.131,2	1.558,2	-	1.558,2	3.689,5	-	3.689,5
Süphemli Ticari Alacaklar	-	330,1	- 330,1	-	868,9	- 868,9	-	1.199,0	- 1.199,0
Diğer Ticari Borç / Alacak	793,0	267,9	525,2	965,5	1.651,9	- 686,3	1.758,6	1.919,7	- 161,1
Ticari İlişkiler Toplamı	14.340,7	15.672,8	- 1.332,1	13.574,9	13.018,8	556,1	27.915,5	28.691,6	- 776,0
Ortak ve İştiraklere Olan Borç / Alacak	2.056,0	1.231,8	824,3	3.980,6	4.220,6	- 240,0	6.036,6	5.452,4	584,2
Personele Borç / Alacak	123,2	12,7	110,5	90,4	21,0	69,4	213,6	33,7	179,9
Süphemli Diğer Alacaklar	-	168,2	- 168,2	-	208,6	- 208,6	-	376,7	- 376,7
Diğer Borç / Alacak	1.463,1	1.629,3	- 166,2	1.637,6	2.827,7	- 1.190,0	3.100,8	4.457,0	- 1.356,2
Diğer İlişkiler Toplamı	3.642,3	3.041,9	600,4	5.708,7	7.277,9	- 1.569,2	9.351,0	10.319,8	- 968,8
GENEL TOPLAM	38.527,6	18.714,7	19.813,0	41.389,8	20.296,7	21.093,1	79.917,4	39.011,3	40.906,1

Kaynak: Kendi tanımlamamız, Ek Tablo.16a ve 17a

Ek Tablo.18c - Reel Sektör Firmalarında Finansman ve Kredilendirme Kanalları

2000-Kamu + Özel	İmalat			İmalat-Dışı			Toplam		
	Pasif	Aktif	Net	Pasif	Aktif	Net	Pasif	Aktif	Net
Banka Kredileri	9.735,6	-	9.735,6	9.188,4	-	9.188,4	18.924,1	-	18.924,1
Uzun Vadeli Kredi Taksitleri	799,1	-	799,1	930,1	-	930,1	1.729,3	-	1.729,3
Diğer Mali Borç / Alacak	317,5	-	317,5	768,8	-	768,8	1.086,2	-	1.086,2
Mali İlişkiler Toplamı	10.852,3	-	10.852,3	10.887,3	-	10.887,3	21.739,6	-	21.739,6
Senetsiz Ticari Borç / Alacak	6.203,1	6.851,0	- 648,0	5.642,5	4.468,4	1.174,1	11.845,5	11.319,4	526,2
Senetli Ticari Borç / Alacak	713,3	1.700,3	- 987,0	842,3	942,2	- 99,8	1.555,7	2.642,5	- 1.086,8
Alınan Çekler	-	998,9	- 998,9	-	535,4	- 535,4	-	1.534,3	- 1.534,3
Alınan Avanslar	1.140,4	-	1.140,4	1.108,9	-	1.108,9	2.249,2	-	2.249,2
Süphemli Ticari Alacaklar	-	152,2	- 152,2	-	329,1	- 329,1	-	481,3	- 481,3
Diğer Ticari Borç / Alacak	437,7	340,2	97,5	593,3	1.010,8	- 417,6	1.031,0	1.351,1	- 320,1
Ticari İlişkiler Toplamı	8.494,5	10.042,6	- 1.548,2	8.187,0	7.286,0	901,0	16.681,4	17.328,6	- 647,2
Ortak ve İştiraklere Olan Borç / Alacak	1.299,6	743,5	556,1	1.879,2	1.719,3	160,0	3.178,8	2.462,8	716,0
Personele Borç / Alacak	87,5	10,7	76,8	40,9	11,5	29,5	128,4	22,2	106,2
Süphemli Diğer Alacaklar	-	15,8	- 15,8	-	56,4	- 56,4	-	72,2	- 72,2
Diğer Borç / Alacak	567,3	803,7	- 236,4	1.108,3	1.940,6	- 832,3	1.675,7	2.744,4	- 1.068,7
Diğer İlişkiler Toplamı	1.954,4	1.573,8	380,6	3.028,5	3.727,7	- 699,2	4.982,9	5.301,5	- 318,6
GENEL TOPLAM	21.301,1	11.616,4	9.684,7	22.102,8	11.013,7	11.089,1	43.403,9	22.630,1	20.773,8

Kaynak: Kendi tanımlamamız, Ek Tablo.16a ve 17a

Ek Tablo.18d - Reel Sektör Firmalarında Finansman ve Kredilendirme Kanalları

2002-Özel Sektör	İmalat			İmalat-Dışı			Toplam		
	Pasif	Aktif	Net	Pasif	Aktif	Net	Pasif	Aktif	Net
Banka Kredileri	22.992,9		22.992,9	20.712,6		20.712,6	43.705,5	-	43.705,5
Uzun Vadeli Kredi Taksitleri	1.557,3		1.557,3	2.985,1		2.985,1	4.542,4	-	4.542,4
Diğer Mali Borç / Alacak	578,4		578,4	588,6		588,6	1.167,1	-	1.167,1
Mali İlişkiler Toplamı	25.128,7	-	25.128,7	24.286,3	-	24.286,3	49.415,0	-	49.415,0
Senetsiz Ticari Borç / Alacak	13.067,5	15.452,8	- 2.385,3	10.960,9	9.498,0	- 1.462,9	24.028,3	24.950,8	- 922,5
Senetli Ticari Borç / Alacak	1.511,2	2.775,7	- 1.264,5	1.699,4	1.862,5	- 163,1	3.210,6	4.638,1	- 1.427,6
Alınan Çekler		1.660,3	- 1.660,3		711,1	- 711,1	-	2.371,4	- 2.371,4
Alınan Avanslar	2.815,0		2.815,0	2.369,7		2.369,7	5.184,7	-	5.184,7
Süpheli Ticari Alacaklar		423,2	- 423,2		524,1	- 524,1	-	947,3	- 947,3
Diğer Ticari Borç / Alacak	767,9	350,5	417,4	971,1	801,5	169,5	1.738,9	1.152,1	586,9
Ticari İlişkiler Toplamı	18.161,5	20.662,5	- 2.500,9	16.001,0	13.397,2	2.603,8	34.162,6	34.059,7	102,9
Ortak ve İştiraklere Olan Borç / Alacak	3.527,0	1.278,9	2.248,1	3.963,0	4.294,4	- 331,4	7.490,0	5.573,4	1.916,7
Personele Borç / Alacak	164,4	28,7	135,8	121,2	26,1	95,2	285,7	54,7	230,9
Süpheli Diğer Alacaklar		273,1	- 273,1		188,0	- 188,0	-	461,2	- 461,2
Diğer Borç / Alacak	2.814,8	1.247,2	1.567,6	2.826,9	2.939,0	- 112,0	5.641,7	4.186,2	1.455,5
Diğer İlişkiler Toplamı	6.506,3	2.828,0	3.678,3	6.911,1	7.447,5	- 536,4	13.417,4	10.275,5	3.141,9
GENEL TOPLAM	49.796,5	23.490,4	26.306,1	47.198,5	20.844,8	26.353,7	96.995,0	44.335,2	52.659,8

Kaynak: Kendi tanımlamamız, Ek Tablo.16b ve 17b

Ek Tablo.18e - Reel Sektör Firmalarında Finansman ve Kredilendirme Kanalları

2001-Özel Sektör	İmalat			İmalat-Dışı			Toplam		
	Pasif	Aktif	Net	Pasif	Aktif	Net	Pasif	Aktif	Net
Banka Kredileri	17.070,1		17.070,1	16.669,5		16.669,5	33.739,6	-	33.739,6
Uzun Vadeli Kredi Taksitleri	1.547,3		1.547,3	1.629,4		1.629,4	3.176,7	-	3.176,7
Diğer Mali Borç / Alacak	480,2		480,2	331,8		331,8	812,0	-	812,0
Mali İlişkiler Toplamı	19.097,7	-	19.097,7	18.630,7	-	18.630,7	37.728,4	-	37.728,4
Senetsiz Ticari Borç / Alacak	9.230,7	11.119,7	- 1.889,0	8.558,0	7.112,3	- 1.445,7	17.788,7	18.232,0	- 443,3
Senetli Ticari Borç / Alacak	1.209,5	2.043,0	- 833,6	1.278,0	1.347,7	- 69,7	2.487,4	3.390,7	- 903,3
Alınan Çekler		1.331,9	- 1.331,9		560,1	- 560,1	-	1.892,0	- 1.892,0
Alınan Avanslar	2.056,9		2.056,9	1.466,5		1.466,5	3.523,4	-	3.523,4
Süpheli Ticari Alacaklar		323,2	- 323,2		230,6	- 230,6	-	553,7	- 553,7
Diğer Ticari Borç / Alacak	662,1	250,1	412,0	846,6	681,2	165,4	1.508,8	931,4	577,4
Ticari İlişkiler Toplamı	13.159,1	15.068,0	- 1.908,8	12.149,1	9.931,9	2.217,2	25.308,2	24.999,8	308,4
Ortak ve İştiraklere Olan Borç / Alacak	2.013,7	1.069,1	944,5	3.632,1	3.413,3	218,8	5.645,8	4.482,5	1.163,3
Personele Borç / Alacak	110,5	11,1	99,4	48,2	18,1	30,1	158,7	29,2	129,5
Süpheli Diğer Alacaklar		163,7	- 163,7		146,3	- 146,3	-	310,0	- 310,0
Diğer Borç / Alacak	1.244,4	1.062,6	181,9	1.173,6	2.127,4	- 953,7	2.418,1	3.189,9	- 771,9
Diğer İlişkiler Toplamı	3.368,6	2.306,5	1.062,1	4.854,0	5.705,1	- 851,2	8.222,6	8.011,6	211,0
GENEL TOPLAM	35.625,4	17.374,5	18.251,0	35.633,7	15.637,0	19.996,8	71.259,2	33.011,5	38.247,7

Kaynak: Kendi tanımlamamız, Ek Tablo.16b ve 17b

Ek Tablo.18f - Reel Sektör Firmalarında Finansman ve Kredilendirme Kanalları

2000-Özel Sektör	İmalat			İmalat-Dışı			Toplam		
	Pasif	Aktif	Net	Pasif	Aktif	Net	Pasif	Aktif	Net
Banka Kredileri	9.067,3		9.067,3	7.915,5		7.915,5	16.982,7	-	16.982,7
Uzun Vadeli Kredi Taksitleri	707,0		707,0	656,5		656,5	1.363,5	-	1.363,5
Diğer Mali Borç / Alacak	277,5		277,5	135,9		135,9	413,4	-	413,4
Mali İlişkiler Toplamı	10.051,8	-	10.051,8	8.707,8	-	8.707,8	18.759,6	-	18.759,6
Senetsiz Ticari Borç / Alacak	5.247,5	6.348,0	- 1.100,5	5.067,1	3.858,8	- 1.208,3	10.314,6	10.206,8	- 107,8
Senetli Ticari Borç / Alacak	713,3	1.651,6	- 938,3	842,3	942,0	- 99,6	1.555,7	2.593,6	- 1.037,9
Alınan Çekler		997,1	- 997,1		533,0	- 533,0	-	1.530,1	- 1.530,1
Alınan Avanslar	1.082,4		1.082,4	1.037,2		1.037,2	2.119,6	-	2.119,6
Süpheli Ticari Alacaklar		144,0	- 144,0		205,6	- 205,6	-	349,7	- 349,7
Diğer Ticari Borç / Alacak	367,4	176,5	190,9	500,3	376,6	123,7	867,6	553,1	314,6
Ticari İlişkiler Toplamı	7.410,6	9.317,3	- 1.906,7	7.446,9	5.916,0	1.530,9	14.857,5	15.233,3	- 375,8
Ortak ve İştiraklere Olan Borç / Alacak	1.144,9	690,3	454,6	1.757,1	1.400,9	356,2	2.902,0	2.091,2	810,8
Personele Borç / Alacak	80,0	9,4	70,6	38,9	9,2	29,7	118,9	18,6	100,3
Süpheli Diğer Alacaklar		11,9	- 11,9		14,5	- 14,5	-	26,4	- 26,4
Diğer Borç / Alacak	553,5	471,6	82,0	791,6	1.319,6	- 528,0	1.345,1	1.791,1	- 446,0
Diğer İlişkiler Toplamı	1.778,4	1.183,1	595,3	2.587,6	2.744,2	- 156,5	4.366,1	3.927,3	438,8
GENEL TOPLAM	19.240,8	10.500,4	8.740,3	18.742,3	8.660,1	10.082,2	37.983,1	19.160,6	18.822,5

Kaynak: Kendi tanımlamamız, Ek Tablo.16b ve 17b

Ek Tablo.18g - Reel Sektör Firmalarında Finansman ve Kredilendirme Kanalları

2002-Kamu Sektörü	İmalat			İmalat-Dışı			Toplam		
	Pasif	Aktif	Net	Pasif	Aktif	Net	Pasif	Aktif	Net
Banka Kredileri	1.191,8		1.191,8	753,9		753,9	1.945,6	-	1.945,6
Uzun Vadeli Kredi Taksitleri	246,1		246,1	1.520,9		1.520,9	1.767,0	-	1.767,0
Diğer Mali Borç / Alacak	119,9		119,9	1.698,2		1.698,2	1.818,1	-	1.818,1
Mali İlişkiler Toplamı	1.557,8	-	1.557,8	3.973,0	-	3.973,0	5.530,8	-	5.530,8
Senetsiz Ticari Borç / Alacak	1.888,3	666,6	1.221,7	1.228,8	2.160,0	- 931,2	3.117,1	2.826,6	290,5
Senetli Ticari Borç / Alacak	49,9	59,2	- 9,4	-	1,1	- 1,1	49,9	60,3	- 10,5
Alınan Çekler		2,8	- 2,8		3,8	- 3,8		6,6	- 6,6
Alınan Avanslar	118,0		118,0	433,5		433,5	551,5	-	551,5
Şüpheli Ticari Alacaklar		8,2	- 8,2		567,4	- 567,4		575,6	- 575,6
Diğer Ticari Borç / Alacak	262,5	28,6	233,9	161,4	1.053,9	- 892,5	423,9	1.082,5	- 658,6
Ticari İlişkiler Toplamı	2.318,6	765,3	1.553,3	1.823,7	3.786,2	- 1.962,5	4.142,3	4.551,5	- 409,2
Ortak ve İştiraklere Olan Borç / Alacak	84,6	139,3	- 54,8	295,5	1.432,3	- 1.136,8	380,1	1.571,7	- 1.191,6
Personele Borç / Alacak	2,6	1,7	0,8	3,6	3,4	0,2	6,1	5,1	1,0
Şüpheli Diğer Alacaklar		1,6	- 1,6		96,5	- 96,5		98,1	- 98,1
Diğer Borç / Alacak	214,6	644,8	- 430,2	409,5	1.282,4	- 872,9	624,1	1.927,2	- 1.303,1
Diğer İlişkiler Toplamı	301,8	787,5	- 485,7	708,6	2.814,6	- 2.106,0	1.010,4	3.602,1	- 2.591,7
GENEL TOPLAM	4.178,2	1.552,8	2.625,3	6.505,3	6.600,8	- 95,5	10.683,5	8.153,7	2.529,8

Kaynak: Kendi tanımlamamız, Ek Tablo.16c ve 17c

Ek Tablo.18h - Reel Sektör Firmalarında Finansman ve Kredilendirme Kanalları

2001-Kamu Sektörü	İmalat			İmalat-Dışı			Toplam		
	Pasif	Aktif	Net	Pasif	Aktif	Net	Pasif	Aktif	Net
Banka Kredileri	1.200,8		1.200,8	1.677,6		1.677,6	2.878,3	-	2.878,3
Uzun Vadeli Kredi Taksitleri	202,7		202,7	666,3		666,3	869,0	-	869,0
Diğer Mali Borç / Alacak	43,4		43,4	1.131,7		1.131,7	1.175,2	-	1.175,2
Mali İlişkiler Toplamı	1.447,0	-	1.447,0	3.475,6	-	3.475,6	4.922,5	-	4.922,5
Senetsiz Ticari Borç / Alacak	941,1	513,6	427,5	1.134,9	1.474,1	- 339,2	2.076,1	1.987,7	88,3
Senetli Ticari Borç / Alacak	35,1	64,6	- 29,5	80,2	0,7	- 79,5	115,3	65,3	50,0
Alınan Çekler		1,9	- 1,9		3,2	- 3,2		5,1	- 5,1
Alınan Avanslar	74,4		74,4	91,7		91,7	166,1	-	166,1
Şüpheli Ticari Alacaklar		6,9	- 6,9		638,3	- 638,3		645,2	- 645,2
Diğer Ticari Borç / Alacak	130,9	17,7	113,2	118,9	970,6	- 851,7	249,8	988,4	- 738,5
Ticari İlişkiler Toplamı	1.181,5	604,8	576,7	1.425,8	3.086,9	- 1.661,1	2.607,3	3.691,7	- 1.084,4
Ortak ve İştiraklere Olan Borç / Alacak	42,4	162,6	- 120,2	348,5	807,3	- 458,9	390,8	969,9	- 579,1
Personele Borç / Alacak	12,6	1,6	11,1	42,2	2,9	39,4	54,9	4,4	50,4
Şüpheli Diğer Alacaklar		4,5	- 4,5		62,3	- 62,3		66,7	- 66,7
Diğer Borç / Alacak	218,7	566,7	- 348,0	464,0	700,3	- 236,3	682,7	1.267,1	- 584,3
Diğer İlişkiler Toplamı	273,7	735,4	- 461,7	854,7	1.572,8	- 718,0	1.128,4	2.308,1	- 1.179,7
GENEL TOPLAM	2.902,2	1.340,2	1.562,0	5.756,1	4.659,7	1.096,4	8.658,3	5.999,9	2.658,4

Kaynak: Kendi tanımlamamız, Ek Tablo.16c ve 17c

Ek Tablo.18i - Reel Sektör Firmalarında Finansman ve Kredilendirme Kanalları

2000-Kamu Sektörü	İmalat			İmalat-Dışı			Toplam		
	Pasif	Aktif	Net	Pasif	Aktif	Net	Pasif	Aktif	Net
Banka Kredileri	668,4		668,4	1.273,0		1.273,0	1.941,4	-	1.941,4
Uzun Vadeli Kredi Taksitleri	92,1		92,1	273,7		273,7	365,8	-	365,8
Diğer Mali Borç / Alacak	40,0		40,0	632,9		632,9	672,9	-	672,9
Mali İlişkiler Toplamı	800,5	-	800,5	2.179,5	-	2.179,5	2.980,0	-	2.980,0
Senetsiz Ticari Borç / Alacak	955,6	503,0	452,6	575,4	609,6	- 34,2	1.530,9	1.112,6	418,4
Senetli Ticari Borç / Alacak	0,0	48,7	- 48,7	-	0,2	- 0,2	0,0	48,9	- 48,9
Alınan Çekler		1,8	- 1,8		2,4	- 2,4		4,2	- 4,2
Alınan Avanslar	58,0		58,0	71,7		71,7	129,7	-	129,7
Şüpheli Ticari Alacaklar		8,1	- 8,1		123,5	- 123,5		131,7	- 131,7
Diğer Ticari Borç / Alacak	70,4	163,8	- 93,4	93,0	634,2	- 541,3	163,3	798,0	- 634,7
Ticari İlişkiler Toplamı	1.083,9	725,3	358,6	740,1	1.370,0	- 629,9	1.824,0	2.095,3	- 271,3
Ortak ve İştiraklere Olan Borç / Alacak	154,7	53,2	101,5	122,1	318,4	- 196,2	276,8	371,5	- 94,8
Personele Borç / Alacak	7,4	1,3	6,1	2,1	2,3	- 0,2	9,5	3,6	5,9
Şüpheli Diğer Alacaklar		3,9	- 3,9		41,9	- 41,9		45,8	- 45,8
Diğer Borç / Alacak	13,8	332,2	- 318,4	316,7	621,1	- 304,3	330,5	953,2	- 622,7
Diğer İlişkiler Toplamı	175,9	390,6	- 214,7	440,9	983,6	- 542,7	616,8	1.374,2	- 757,4
GENEL TOPLAM	2.060,3	1.116,0	944,4	3.360,5	2.353,6	1.006,9	5.420,8	3.469,5	1.951,3

Kaynak: Kendi tanımlamamız, Ek Tablo.16c ve 17c

Ek Tablo.19a - Hanehalkı Tüketim Harcamalarının Dağılımı

	1994			2002		
	Türkiye	Kent	Kır	Türkiye	Kent	Kır
Toplam tüketim harcaması (Trilyon TL)	123,5	81,8	41,6	10.047,3	6.794,1	3.253,2
(Yüzde Dağılımı)						
Gıda ve alkolsüz içecekler	32,8	28,0	42,4	26,7	23,9	32,5
Alkollü içecekler, sigara ve tütün	2,8	2,7	2,9	4,1	3,8	4,7
Giyim ve ayakkabı	9,0	9,0	8,9	6,3	6,3	6,2
Konut,su, elektrik, gaz ve diğer yakıtlar	22,8	24,8	19,0	27,3	29,2	23,4
Mobilya, ev aletleri ve ev bakım hizmetleri	9,0	9,3	8,5	7,3	6,9	8,1
Sağlık	2,6	2,6	2,5	2,3	2,1	2,7
Ulaştırma	8,8	9,5	7,3	8,7	9,5	7,0
Haberleşme	1,8	2,0	1,5	4,5	4,7	4,1
Eğlence ve kültür	2,3	2,7	1,5	2,5	2,5	2,4
Eğitim hizmetleri	1,4	1,9	0,6	1,3	1,5	0,9
Lokanta, yemek hizmetleri ve oteller	2,9	3,2	2,3	4,4	4,9	3,5
Çeşitli mal ve hizmetler	3,8	4,3	2,6	4,6	4,7	4,5
Toplam	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
(Trilyon TL)						
Gıda ve alkolsüz içecekler	40,5	22,9	17,6	2.682,6	1.623,8	1.057,3
Alkollü içecekler, sigara ve tütün	3,5	2,2	1,2	411,9	258,2	152,9
Giyim ve ayakkabı	11,1	7,4	3,7	633,0	428,0	201,7
Konut,su, elektrik, gaz ve diğer yakıtlar	28,1	20,3	7,9	2.742,9	1.983,9	761,3
Mobilya, ev aletleri ve ev bakım hizmetleri	11,1	7,6	3,5	733,5	468,8	263,5
Sağlık	3,2	2,1	1,0	231,1	142,7	87,8
Ulaştırma	10,9	7,8	3,0	874,1	645,4	227,7
Haberleşme	2,2	1,6	0,6	452,1	319,3	133,4
Eğlence ve kültür	2,8	2,2	0,6	251,2	169,9	78,1
Eğitim hizmetleri	1,7	1,6	0,2	130,6	101,9	29,3
Lokanta, yemek hizmetleri ve oteller	3,6	2,6	1,0	442,1	332,9	113,9
Çeşitli mal ve hizmetler	4,7	3,5	1,1	462,2	319,3	146,4
Toplam	123,5	81,8	41,6	10.047,3	6.794,1	3.253,2

Kaynak: DİE, Hanehalkı Tüketim Harcamaları Anketi

Ek Tablo.19b - Hanehalkı Tüketim Harcamalarının Finansman Yöntemleri

Türkiye (% Dağılımı)	1994			2002		
	Peşin	Vadeli	Diğer	Peşin	Vadeli	Diğer
Gıda ve alkolsüz içecekler	75,6	7,0	17,4	74,8	12,1	13,1
Alkollü içecekler, sigara ve tütün	95,3	1,7	3,0	93,6	3,9	2,5
Giyim ve ayakkabı	79,1	15,8	5,1	67,7	27,0	5,3
Konut,su, elektrik, gaz ve diğer yakıtlar	85,6	3,8	10,6	49,2	46,4	4,4
Mobilya, ev aletleri ve ev bakım hizmetleri	58,1	35,8	6,1	52,3	44,8	2,9
Sağlık	90,6	3,7	5,7	88,7	10,7	0,6
Ulaştırma	88,4	10,6	1,0	73,4	14,9	11,7
Haberleşme	98,6	0,7	0,7	94,2	4,7	1,1
Eğlence ve kültür	74,2	23,7	2,1	63,9	34,6	1,5
Eğitim hizmetleri	81,6	17,9	0,5	97,4	0,4	2,2
Lokanta, yemek hizmetleri ve oteller	95,2	1,2	3,6	51,6	3,9	44,5
Çeşitli mal ve hizmetler	95,4	2,1	2,5	79,3	12,4	8,3
Toplam	79,9	10,0	10,1	66,8	24,4	8,8

Kaynak: DİE, Hanehalkı Tüketim Harcamaları Anketi

Not:DİE anketinde izafi kira 1994 yılında peşin, 2002 yılında ise vadeli olarak değerlendirilmiştir.

Ek Tablo.19c - Hanehalkının Yardım Kaynak ve Türleri (2003)

Yardım Kaynağı	% Dağılım	Yardım Türü	% Dağılım
- Akriba, komşu vb.	66,5	- Nakit para	38,7
- Valilik, kaymakamlık	16,2	- Yiyecek	30,4
- Belediye	8,8	- Giyecek	10,0
- Gönüllü kişi, kuruluş	2,9	- Eğitim	6,7
- Diğer	5,7	- Yakacak	8,5
		- İlaç	2,5
		- Diğer	3,2
Toplam	100,0	Toplam	100,0
- Aynı ya da nakdi yardım aldığı beyan eden toplam hane oranı (%)			14,0
- Hane dışında herhangi bir kişiye ya da kuruluşa düzenli para yardımı yapan toplam hane oranı (%)			7,8

Kaynak: DİE, 2003 Yaşam Memnuniyeti Anketi